

Ευρωπαϊκοί Οικονομολόγοι
για μια Εναλλακτική Οικονομική Πολιτική
στην Ευρώπη

Η Ευρώπη και ο κόσμος πέρα από την πολυκρίση: Πιθανά μέλλοντα

Ευρωπαϊοί οικονομολόγοι
για μια εναλλακτική οικονομική πολιτική στην Ευρώπη

EuroMemo Group
**Η Ευρώπη και ο κόσμος πέρα από την πολυκρίση:
πιθανά μέλλοντα**

EuroMemorandum 2025

Το Υπόμνημα των Ευρωπαϊκών Οικονομολόγων για μια Εναλλακτική Οικονομική Πολιτική στην Ευρώπη (EuroMemorandum 2025) βασίζεται στις συζητήσεις και τα έγγραφα που παρουσιάστηκαν στο 30ο Συνέδριο Εναλλακτικής Οικονομικής Πολιτικής στην Ευρώπη, το οποίο διοργανώθηκε από την Ομάδα EuroMemo και φιλοξενήθηκε από κοινού με το Πανεπιστήμιο Εφαρμοσμένων Επιστημών BFI της Βιέννης, από τις 12 έως τις 14 Σεπτεμβρίου 2024 στη Βιέννη/Αυστρία.

Το φετινό Euromemo είναι αφιερωμένο στον Jeremy Leaman, αγαπημένο συνάδελφο και σύντροφο, ο οποίος θα μας λείπει.

Περιεχόμενα

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	1

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ, ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ	7

1.1. Οικονομικές και κοινωνικές προοπτικές	7
Πίνακας 1.1: Βασικοί οικονομικοί και κοινωνικοί δείκτες της ΕΕ, 2024	8
1.2. Εξελίξεις στην μακροοικονομική πολιτική	12
1.3. Βιομηχανική πολιτική	15
Πλαίσιο 1.1: Η επιστροφή της βιομηχανικής πολιτικής	17
1.4. Εξελίξεις στην απασχόληση και την κοινωνική πολιτική	20
1.5. Εναλλακτικές προτάσεις	25

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΟΥ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ ΤΗΣ ΕΕ ΚΑΙ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΑ ΣΕΝΑΡΙΑ ΤΟΥ ΜΕΛΛΟΝΤΟΣ	29

2.1. Η έκθεση Draghi 2024: Δυσχερείς συγκρίσεις και διαφορούμενες φιλοδοξίες	30
2.2. Τα τρία βασικά ζητήματα εντός πλαισίου: μια κριτική ανάλυση	33
2.3. Η δυναμική της παγκόσμιας πολιτικής οικονομίας και ασφάλειας στις αρχές του 21ου αιώνα	37
2.4. Πέντε σενάρια εναλλακτικών μελλοντικών λύσεων	39

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΤΟ ΕΥΡΩ ΓΙΝΕΤΑΙ 25 ΕΤΩΝ: ΕΞΕΤΑΖΟΝΤΑΣ ΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ - ΚΟΙΤΩΝΤΑΣ ΠΡΟΣ ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ	47

3.1. Το ευρώ γίνεται 25 ετών - Εξετάζοντας το παρελθόν	48
3.2. Το ευρώ γίνεται 25 ετών - Κοιτώντας προς το μέλλον	54
Πλαίσιο 3.1: Δασμοί και νομίσματα	65
Πίνακας 3: Επίπεδα της ΕΕ για το 2021 έναντι των στόχων της ψηφιακής πυξίδας για το 2030	69
3.3. Συμπεράσματα	69

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ ΤΗΣ ΒΙΩΣΙΜΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ	71

4.1 Πρόσφατες εξελίξεις	71
4.2 Κριτική της επίσημης πολιτικής	74
4.3 Εναλλακτικές προτάσεις	76

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: ΞΕΠΕΡΝΩΝΤΑΣ ΤΟΝ ΕΥΡΩΚΕΝΤΡΙΣΜΟ: ΑΠΟ ΤΗ ΓΕΩΠΟΛΙΤΙΚΗ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΟΙΚΟΛΟΓΙΚΗ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ	79

5.1 Στοιχεία σχετικά με τις οικολογικές πτυχές της παγκόσμιας πολυκρίσης	79
5.2 Η ανάγκη να ξεπεραστούν οι ευρωκεντρικές στρατηγικές πράσινης ανάπτυξης	81
5.3 Η συζήτηση σχετικά με τα νόμιμα αιτήματα αποζημίωσης	82
5.4 Συμπεράσματα: Ξεπερνώντας τον ευρωκεντρισμό - προς μια παγκόσμια περιβαλλοντική δικαιοσύνη	84

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το 2025 είναι η 30ή επέτειος από τη δημοσίευση του πρώτου Υπομνήματος των Ευρωπαίων Οικονομολόγων για μια Εναλλακτική Οικονομική Πολιτική στην Ευρώπη. Επίσης, το 2024 συμπληρώνονται 25 χρόνια από την έναρξη της κυκλοφορίας του ευρώ. Τέλος, το 2024 η ΕΕ δημοσίευσε σειρά εκθέσεων οι οποίες ανέλυαν τις μακροπρόθεσμες εξελίξεις που την αφορούν, ενώ παράλληλα προέβλεπαν και πρότειναν στρατηγικές για το απώτερο μέλλον. Σε αυτές περιλαμβάνονται το Στρατηγικό Θεματολόγιο του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου, οι Πολιτικές Κατευθυντήριες Γραμμές του Προέδρου της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, η Έκθεση Letta και κυρίως η Έκθεση Draghi. Για το λόγο αυτό, η μορφή του Euromemo 2025 είναι διαφορετική από τη συνηθισμένη. Αντί να λάβει ως κύριο σημείο ανάλυσης το συνηθισμένο χρονικό πλαίσιο ενός έτους, το φετινό Euromemo εξετάζει τις φετινές και τρέχουσες εξελίξεις με γνώμονα μια ευρύτερη χρονική κλίμακα.

Εξαίρεση αποτελεί το πρώτο κεφάλαιο, εντός του οποίου συμπυκνώνεται η συνήθης ετήσια ανασκόπηση των οικονομικών και κοινωνικών εξελίξεων. Ακολουθεί τη συνήθη μορφή ανάλυσης των εξελίξεων, κριτικής της πολιτικής της ΕΕ και κατάθεσης προτάσεων εναλλακτικών λύσεων.

Ενώ οι εξελίξεις στην ΕΕ και σε έναν κόσμο που σπαράσσεται από την πολυκρίση και τις επιπτώσεις της είναι άκρως ανησυχητικές, το κεφάλαιο επισημαίνει ορισμένες θετικές εξελίξεις. Ο πληθωρισμός μειώθηκε το 2024 λόγω της πτώσης των τιμών της ενέργειας. Τα ποσοστά ανεργίας μειώθηκαν επίσης, επειδή τα ποσοστά απασχόλησης αυξήθηκαν σημαντικά. Επιπλέον, η νέα απασχόληση έχει κατά κύριο λόγο τη μορφή της τυπικής απασχόλησης. Η Οδηγία για την Εργασία σε Πλατφόρμες και η Οδηγία για τον Κατώτατο Μισθό έχουν τεθεί σε ισχύ και αναμένεται να βελτιώσουν την προστασία των εργαζομένων εάν μετατοπισθούν και εφαρμοστούν πλήρως. Οι κατώτατοι μισθοί έχουν επίσης αυξηθεί στην ΕΕ σε πραγματικούς όρους. Η συμβολή του προγράμματος Next Generation EU (NGEU) στη μεταπανδημική ανάκαμψη κατέδειξε τις δυνατότητες των δημοσιονομικών ομοσπονδιακών οργάνων. Επί του παρόντος, διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην ενίσχυση των δημόσιων επενδύσεων μέσω των οποίων αντισταθμίζεται η ουσιαστική συρρίκνωση των ιδιωτικών επενδύσεων. Η ανάκαμψη ήταν συγκριτικά ισχυρή σε ορισμένα μέρη της περιφέρειας της ΕΕ, όπως η Ισπανία, η Πολωνία, η Κροατία, η Μάλτα και η Κύπρος.

Ωστόσο, το 2024 η ευρωπαϊκή οικονομία στο σύνολό της διήλθε το δεύτερο διαδοχικό έτος στασιμότητας και η Γερμανία ένα δεύτερο έτος αρνητικής ανάπτυξης. Επίσης, η αύξηση της απασχόλησης έχει αρχίσει να εξασθενεί. Όλα τα παραπάνω καταδεικνύουν τους αυξημένους κινδύνους του να βα-

σίζεται η ΕΕ τόσο πολύ στις ιδιωτικές επενδύσεις και στην ανάπτυξη με γνώμονα τις εξαγωγές. Η συρρίκνωση των ιδιωτικών επενδύσεων υπήρξε η κύρια αιτία επιδείνωσης της σημερινής στασιμότητας, η οποία προέκυψε λόγω της ευρύτερης γεωπολιτικής αστάθειας - τους πολέμους στην Ουκρανία και τη Μέση Ανατολή. Καθώς δημοσιεύεται το φετινό EuroMemo, η κυβέρνηση Τραμπ στις ΗΠΑ ανακοινώνει μεγάλους δασμούς ύψους 20-25% σε εμπορεύματα όπως το αλουμίνιο, ο χάλυβας και τα αυτοκίνητα. Επιπλέον, η επιθετική αύξηση των επιτοκίων της ΕΚΤ με κίνητρο μια αβάσιμη ανησυχία για τα δευτερογενή αίτια του πληθωρισμού αποτέλεσε μια δεύτερη σημαντική αιτία πίσω από τη συρρίκνωση των ιδιωτικών επενδύσεων. Η υγεία, η ασφάλεια και οι συνθήκες εργασίας επιδεινώνονται επίσης κατά τη μεταπανδημική περίοδο, με ιδιαίτερα δυσμενείς επιπτώσεις στις γυναίκες.

Δεδομένων αυτών των εξελίξεων, η εισαγωγή του ανανεωμένου δημοσιονομικού Συμφώνου Σταθερότητας και Ανάπτυξης (ΣΣΑ) της ΕΕ της 30ης Απριλίου 2024 είναι εξαιρετικά ατυχής και με σαφώς λανθασμένη στόχευση. Εάν εφαρμοστεί πλήρως, θα οδηγήσει στην επιστροφή σε ένα άκαμπτο και περιοριστικό καθεστώς δημοσιονομικής πολιτικής και στο τέλος της παρένθεσης μιας περισσότερο ευέλικτης, αντικυκλικής δημοσιονομικής πολιτικής, η οποία άρχισε να εφαρμόζεται κατά τη διάρκεια της πανδημίας του COVID-19. Αυτό θα οδηγούσε στην επιδείνωση των ήδη υπαρκτών τάσεων στασιμότητας και άνισης ανάπτυξης, ενώ δεν είναι αυτό το οποίο χρειάζεται η ΕΕ για την αντιμετώπιση της νέας γεωπολιτικής συνθήκης και για τον απαραίτητο κοινωνικο-οικολογικό μετασχηματισμό για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής. Ακόμη, δεν βοηθάει το γεγονός ότι το πρόγραμμα NGEU δεν προβλέπεται να συνεχίσει να εφαρμόζεται πέραν της τρέχουσας διάρκειας ζωής του. Αντίθετα, η νομισματική πολιτική έχει χαλαρώσει, αλλά είναι απίθανο να αντισταθμίσει την επιστροφή στη δημοσιονομική λιτότητα. Ωστόσο, το μεταρρυθμισμένο ΣΣΑ ενδέχεται να μην επιβιώσει μέχρι το τέλος του έτους λόγω των γεωπολιτικών εξελίξεων, με τη Λευκή Βίβλο Readiness 2030 να συνιστά την εκ νέου ενεργοποίηση της γενικής ρήτρας διαφυγής για τις στρατιωτικές δαπάνες και τον αμοιβαίο δανεισμό για τους σκοπούς αυτούς. Προφανώς, οι «Ορντοφιλελεύθεροι» κανόνες παραμερίζονται ευκολότερα για τη στρατιωτικοποίηση -με ασθενέστερα πολλαπλασιαστικά αποτελέσματα- παρά για τον κοινωνικο-οικολογικό μετασχηματισμό.

Έπειτα από την αναγνώριση της αποτυχίας του δόγματος «πολιτική ανταγωνισμού μόνο» να ανακόψει την παρακμή της ΕΕ έναντι των Ηνωμένων Πολιτειών και της Κίνας, υπήρξε μια αναγέννηση της βιομηχανικής πολιτικής στην ΕΕ, τουλάχιστον στο επίπεδο του δημόσιου λόγου. Οι εξελίξεις αυτές αξιολογούνται στο κεφάλαιο 1, με ιδιαίτερη έμφαση στα Εθνικά Προγράμματα Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας (ΕΠΑΕΚ/NRRP) του NGEU.

Συνολικά, οι εξελίξεις αυτές υπήρξαν απογοητευτικές ως προς την έλλειψη στρατηγικής κατεύθυνσης και την έλλειψη δημοκρατικής λογοδοσίας. Ουσιαστικά, λειτουργούν ως υποστηρικτικά μέτρα για την περαιτέρω χρηματιστική συσσώρευση και την εσωτερική υποτίμηση. Είναι επίσης ανησυχητικό το γεγονός ότι η βιομηχανική πολιτική στρατιωτικοποιείται όλο και περισσότερο. Η θετική πλευρά αυτής της διαδικασίας εντοπίζεται στο γεγονός ότι τα Προγράμματα Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας έχουν δώσει μεγαλύτερη τοπική αυτονομία απέναντι στους όρους και τις προϋποθέσεις της Τρόικας, καθώς σε ορισμένες περιπτώσεις έχουν διευκολύνει την πραγματοποίηση στρατηγικών επενδύσεων στην πράσινη και ψηφιακή μετάβαση. Ωστόσο, σε άλλες περιπτώσεις υπήρξε πλήρης έλλειψη σαφούς προσανατολισμού, καθώς και συμβιβασμοί μεταξύ της εθνικής και τοπικής αρμοδιότητας και του συντονισμού σε επίπεδο ΕΕ. Συνολικά, απαιτείται περισσότερη έρευνα για την αξιολόγηση των αποτελεσμάτων της βιομηχανικής πολιτικής των Προγραμμάτων Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας και του προγράμματος NGEU.

Στο κεφάλαιο 1 προτείνονται οι ακόλουθες εναλλακτικές πολιτικές, οι λεπτομέρειες των οποίων παρατίθενται εντός του κεφαλαίου:

- Ένα μεγάλο μεγέθους πανευρωπαϊκό επενδυτικό σχέδιο, σε στενό συντονισμό με τα αντίστοιχα επιμέρους εθνικά σχέδια, για την προώθηση του κοινωνικο-οικολογικού μετασχηματισμού και την επιτάχυνση του τεχνολογικού μετασχηματισμού στον βιομηχανικό τομέα της ΕΕ. Αυτό θα απαιτούσε:
 - ένα επενδυτικό ταμείο της ΕΕ που θα καλύπτει τις ανάγκες τόσο των μεταβατικών έργων σε επίπεδο ΕΕ όσο και των συμπληρωματικών εθνικών έργων,
 - έναν διευρυμένο προϋπολογισμό της ΕΕ που να αντιστοιχεί στο 5% του Ακαθάριστου Εγχώριου Εισοδήματος,
 - μια μόνιμη κεντρική δημοσιονομική ικανότητα της ΕΕ, η οποία θα υποστηρίζεται από κοινό δανεισμό.
- Ένα εναλλακτικό πλαίσιο δημοσιονομικής διακυβέρνησης που θα περιλαμβάνει:
 - έναν «χρυσό κανόνα», με βάση τον οποίο θα εξαιρούνται από το δημοσιονομικό ισοζύγιο οι καθαρές δημόσιες επενδύσεις που αποσκοπούν στον κοινωνικο-οικολογικό μετασχηματισμό,
 - «κανόνες βιωσιμότητας του χρέους» οι οποίοι να δίνουν προσοχή στο κόστος αποπληρωμής του δημόσιου χρέους και όχι στο συνολικό επίπεδό του σε σχέση με το ΑΕΠ,
 - ένα πλαίσιο δημοκρατικής λογοδοσίας μέσω του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου.

- Αναδιανεμητικές κοινωνικές και δημοσιονομικές πολιτικές
- Δίκαιους μισθούς και κοινωνικό διάλογο
- Διαφάνεια των αμοιβών
- Προοδευτικές ρυθμίσεις της αγοράς εργασίας
- Ρύθμιση της εργασίας σε πλατφόρμες, της εικονικής αυτοαπασχόλησης και της αλγοριθμικής διαχείρισης
- Βελτίωση των συνθηκών εργασίας, της υγείας και της ασφάλειας στην εργασία
- Επαρκές εισόδημα και εγγυήσεις απασχόλησης κατά της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού

Τα υπόλοιπα κεφάλαια είναι γραμμένα με διαφορετικό τρόπο, εστιάζοντας στις μακροπρόθεσμες εξελίξεις και σε μακροπρόθεσμες προβλέψεις. Το κεφάλαιο 2 προσφέρει μια γενική ανάλυση της δυναμικής της ΕΕ στο ευρύτερο παγκόσμιο σύστημα και προτείνει πέντε μελλοντικά πιθανά σενάρια. Αυτό πραγματοποιείται σε άμεση σύνδεση με την έκθεση Ντράγκι. Ασκείται κριτική στην Έκθεση Ντράγκι για την επιστροφή στις αποτυχημένες προσπάθειες αντιγραφής του αμερικανικού μοντέλου ανάπτυξης (χρηματιστικοποίηση, μείωση των φόρων, μείωση των κανονιστικών ρυθμίσεων και προώθηση του ελεύθερου εμπορίου), αλλά χωρίς έναν ευμεγέθη ομοσπονδιακό προϋπολογισμό καθώς και για το γεγονός ότι στο επίκεντρό της βρίσκεται η έννοια της «ανοικτής στρατηγικής αυτονομίας», η οποία είναι τόσο ασαφής που θα μπορούσε να σημαίνει ουσιαστικά οτιδήποτε. Επιπλέον, η Έκθεση Ντράγκι επικρίνεται για έλλειψη αναστοχαστικότητας στην ανάλυσή της σχετικά με την αυξημένη ασφαλειοποίηση, τον αυταρχισμό και την οπλοποίηση της αλληλεξάρτησης. Αντί να εξετάζει το πώς οι δράσεις της ΕΕ θα μπορούσαν να έχουν συμβάλει σε αυτές τις εξελίξεις «αποσύνδεσης» της Ένωσης, η ΕΕ θεωρείται απλώς ότι είναι «κάποιου είδους δύναμη του καλού».

Το κεφάλαιο 2 ολοκληρώνεται με τη ανάπτυξη ορισμένων πιθανών μελλοντικών σεναρίων. Προειδοποιεί ότι η λογική «business as usual» (η διατήρηση της υφιστάμενης κατάστασης) σε επίπεδο ΕΕ είναι πιθανό να οδηγήσει σε περαιτέρω αυταρχικό λαϊκισμό, αποσύνθεση και εθνικισμό (Σ1), αν και, ιδίως οι απειλές στην ασφάλεια, θα μπορούσαν επίσης να προκαλέσουν εξελίξεις προς την κατεύθυνση ενός εθνικισμού σε επίπεδο ΕΕ (Σ2). Κανένα από αυτά τα σενάρια δεν προμηνύει κάτι καλό για την αντιμετώπιση κοινών παγκόσμιων προκλήσεων, όπως οι προοπτικές κλιματικής καταστροφής και γεωπολιτικών συγκρούσεων που θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε πυρηνικό πόλεμο. Στο σενάριο 3 (Σ3) η ΕΕ υιοθετεί πολιτικές όπως αυτές που υποστηρίζονται από φορείς της κοινωνίας των πολιτών, συμπεριλαμβανομένης της

ομάδας του Euromemo, και η ΕΕ γίνεται ένας δυνητικός «μετασχηματιστικός παγκόσμιος παράγοντας» ο οποίος «προωθεί τη γνωσιακή, ηθικοπολιτική και θεσμική απόκτηση γνώσης σε περιφερειακή και παγκόσμια κλίμακα». Τα σενάρια 4 και 5 αφορούν τις παγκόσμιες εξελίξεις και το πώς η ΕΕ ως «μετασχηματιστικός παγκόσμιος παράγοντας» θα μπορούσε να εμπλακεί στον κοινωνικό μετασχηματισμό και τη μεταρρύθμιση, στην τελευταία περίπτωση (Σ5) στον απόηχο κρίσεων που δημιουργούνται από παγκόσμιες καταστροφές.

Τα κεφάλαια 3, 4 και 5 προσφέρουν μια λεπτομερή ανάλυση των διαστάσεων των μακροπρόθεσμων εξελίξεων στο πλαίσιο αυτού που το δεύτερο κεφάλαιο κατηγοριοποιεί ως σενάριο 1, ενώ παρουσιάζει τι θα χρειαζόταν για να κατευθυνθούν οι εξελίξεις προς το σενάριο 3. Το κεφάλαιο 3 κάνει το ίδιο εστιάζοντας στις εξελίξεις στο Ευρώ και στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση και επισημαίνει τη μη βιωσιμότητα της λογικής «business as usual», η οποία, όπως αναφέρεται στα συμπεράσματα, μακροπρόθεσμα «δεν αποτελεί καν μια ρεαλιστική επιλογή». Επιστρέφοντας στον ορισμό που δίνει για την βιωσιμότητα η Επιτροπή Brundtland, το κεφάλαιο 4 υιοθετεί μια ευρύτερη άποψη για τη βιωσιμότητα, η οποία περιλαμβάνει την κοινωνική βιωσιμότητα και την αναπαραγωγή μιας δημοκρατικής δημόσιας σφαίρας και των αρχιτεκτονικών δυνατοτήτων της Ένωσης. Η κεντρική θέση του κεφαλαίου είναι ότι οι επικρατούσες τάσεις (Σ1 και Σ2 στο κεφάλαιο 2) δεν είναι σίγουρα ούτε κοινωνικά βιώσιμες ούτε βιώσιμες από την άποψη της αναπαραγωγής μιας δημοκρατικής δημόσιας σφαίρας. Το κεφάλαιο βλέπει την οικονομική διακυβέρνηση της ΕΕ ως μια ιδιαίτερη ενσάρκωση του νεοφιλελευθερισμού και του χρηματιστικού καπιταλισμού η οποία έχει οδηγήσει σε αυξημένη εμπορευματοποίηση της κοινωνικής ζωής, κυρίως μέσω των ιδιωτικοποιήσεων. Το κεφάλαιο καταλήγει υποστηρίζοντας ότι μια οικονομία που βασίζεται στη φροντίδα και τις ανάγκες των πολιτών, όπως υποστηρίζεται από τα Euromemo όλα αυτά τα χρόνια, δεν έχει μόνο εγγενή αξία, αλλά θα βοηθούσε επίσης στην καλλιέργεια μιας αναστοχαστικής δημοκρατικής δράσης η οποία μπορεί να προωθήσει την αλλαγή προς το σενάριο 3, όπως αυτό αναπτύσσεται στο κεφάλαιο 2. Η ιδέα μιας οικονομίας της φροντίδας αναπτύσσεται περαιτέρω στο κεφάλαιο 5. Υιοθετώντας μια πιο παγκόσμια προοπτική, υποστηρίζεται ότι μια αλλαγή παραδείγματος προς αυτή την κατεύθυνση είναι απαραίτητη εάν η ΕΕ πρόκειται να γίνει ένας εποικοδομητικός μετασχηματιστικός παράγοντας στο παγκόσμιο σύστημα (σενάρια 3 έως 5 στο κεφάλαιο 2). Η τρέχουσα κυρίαρχη στρατηγική που βασίζεται σε μια ορισμένη αντίληψη της «πράσινης ανάπτυξης», σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία (EGD) και τις συναφείς με αυτήν εφαρμοσμένες πολιτικές, ακόμη και αν εφαρμοστεί σω-

στά, δεν είναι γενικεύσιμη σε παγκόσμια κλίμακα και, ως εκ τούτου, χαρακτηρίζεται από έναν ευρωκεντρισμό ο οποίος έχει επιβληθεί στο παγκόσμιο σύστημα τουλάχιστον από τον 16ο αιώνα (σενάρια 1 και 2 του κεφαλαίου 2). Με άλλα λόγια, βασίζεται σε έναν «αυτοκρατορικό τρόπο ζωής» ο οποίος «συνεπάγεται δυσανάλογες διεκδικήσεις σε παγκόσμιους πόρους, δεξαμενές και εργατικό δυναμικό»¹.

¹ Brand, U., & Wissen, M. (2021). *The imperial mode of living: Everyday life and the ecological crisis of capitalism*. Verso Books.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ, ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

1.1. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ

Το 2024 ήταν το δεύτερο έτος στασιμότητας της οικονομίας της ΕΕ μετά την «ανάκαμψη σχήματος V» που ακολούθησε την πανδημία. Το πραγματικό ΑΕΠ της ΕΕ αυξήθηκε κατά 0,9% το 2024 έναντι 0,4% το 2023 (0,8% και 0,4% αντίστοιχα στη ζώνη του ευρώ). Η Γερμανία, η Ιρλανδία, η Αυστρία, η Φινλανδία και η Εσθονία, γνώρισαν το δεύτερό τους διαδοχικό έτος αρνητικής ανάπτυξης, ενώ οι ρυθμοί στις υπόλοιπες χώρες της ΕΕ ήταν υποτονικοί. Μόνο στην Ισπανία, την Πολωνία, τη Μάλτα, την Κροατία και την Κύπρο ο ρυθμός μεγέθυνσης του ΑΕΠ ήταν σχετικά υψηλός (Πίνακας 1.1). Με τον πληθωρισμό να βρίσκεται στο 2,6% στην ΕΕ και στο 2,3% στη ζώνη του ευρώ έναντι 6,4% το 2023, ο αποπληθωρισμός που ξεκίνησε στα τέλη του 2022 -σε μεγάλο βαθμό λόγω της μείωσης των τιμών της ενέργειας- συνεχίστηκε το 2024².

Η κύρια αιτία της οικονομικής στασιμότητας το 2024 ήταν η συρρίκνωση των ιδιωτικών επενδύσεων. Αυτές μειώθηκαν για πρώτη φορά από το 2020, κατά 3,8% (σε όγκο)³. Οι επενδύσεις σε εξοπλισμούς συρρικνώθηκαν κατά 2,2% στο σύνολο της ΕΕ και κατά 2,9% στη ζώνη του ευρώ, ενώ εκείνες στον κατασκευαστικό κλάδο μειώθηκαν κατά 1,5% και 1,4% αντίστοιχα. Αντίθετα, οι δημόσιες επενδύσεις αυξήθηκαν σημαντικά, κατά 4,9%. Με την τόνωση της χρηματοδότησης της ΕΕ από το πρόγραμμα NGEU και άλλα χρηματοδοτικά εργαλεία, αντισταθμίστηκε η συρρίκνωση των ιδιωτικών επενδύσεων, αλλά αυτό δεν οδήγησε σε καθαρή τόνωση των τελευταίων.

2 Όλα τα στοιχεία της παρούσας παραγράφου προέρχονται από: Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2024, Νοέμβριος). European Economic Forecast, Autumn 2024, Institutional Paper 296, Λουξεμβούργο: Υπηρεσία Εκδόσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

3 Δικοί μας υπολογισμοί με βάση τα στοιχεία της AMECO στο διαδίκτυο για τον ακαθάριστο σχηματισμό πάγιου κεφαλαίου (GFCF) σε τρέχουσες τιμές και τα στοιχεία για τον αποπληθωρισμό του ΑΕΠ που δημοσιεύονται στο European Economic Forecast Autumn 2024, Statistical Annex, Πίνακας 15, σ. 189. Όλα τα στοιχεία για τις επενδύσεις στην παρούσα παράγραφο αναφέρονται σε μεταβολή του όγκου.

Πίνακας 1.1: Βασικοί οικονομικοί και κοινωνικοί δείκτες της ΕΕ, 2024

Περιοχή	Χώρα	Πραγματικό ΑΕΠ - ποσοστιαία μεταβολή σε σχέση με το προηγούμενο έτος	ΕΝΔΚ μέση ετήσια ποσοστιαία μεταβολή σε σχέση με το προηγούμενο έτος	Ανεργία - Αριθμός ανέργων ως ποσοστό του εργατικού δυναμικού
	Ζώνη του ευρώ	0.8	2.4	6.5
	ΕΕ	0.9	2.6	6.1
Σκανδιναβικό	Φινλανδία	-0.3	1.0	8.2
	Δανία	2.4	1.3	5.8
	Σουηδία	0.3	1.9	8.5
Δυτική Ευρώπη	Αυστρία	-0.6	2.9	5.3
	Βέλγιο	1.1	4.4	5.6
	Γαλλία	1.1	2.4	7.4
	Γερμανία	-0.1	2.4	3.3
	Ιρλανδία	-0.5	1.4	4.4
	Λουξεμβούργο	1.2	2.3	6.0
	Ολλανδία	0.8	3.2	3.7
	Κύπρος	3.6	2.2	4.9
Νότια Ευρώπη	Ελλάδα	2.1	3.0	10.4
	Ιταλία	0.7	1.1	6.8
	Μάλτα	5.0	2.5	3.2
	Πορτογαλία	1.7	2.6	6.4
	Ισπανία	3.0	2.8	11.5
	Τσεχία	1.0	2.7	2.6
Ανατολική Ευρώπη	Εσθονία	-1.0	3.6	7.5
	Λετονία	0.0	1.2	6.7
	Λιθουανία	2.2	0.9	7.5
	Σλοβακία	2.2	3.1	5.5
	Σλοβενία	1.4	2.1	3.5
	Βουλγαρία	2.4	2.5	4.3
	Κροατία	3.6	4.0	5.1
	Ουγγαρία	0.6	3.8	4.5
	Πολωνία	3.0	3.8	2.9
	Ρουμανία	1.4	5.5	5.5
Εκτός ΕΕ	ΗΝΩΜΕΝΟ ΒΑΣΙΛΕΙΟ	1.0	3.1	4.3
	Ιαπωνία	0.2	2.5	2.6
	ΗΠΑ	2.7	2.9	4.1

Πηγή: Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2024). Για τον λόγο πενήνημορίων εισοδήματος (S80/S20) και το ακαθάριστο χρέος των γενικών κυβερνήσεων ως ποσοστό του ΑΕΠ, διαδικτυακές βάσεις δεδομένων της Eurostat και του ΟΟΣΑ και OECD, Government at a Glance 2023.

Πραγματικές αποδοχές μισθωτών ανά άτομο - ποσοστιαία μεταβολή σε σχέση με το προηγούμενο έτος	Αναλογία του ανώτερου 20% προς το κατώτερο 20% των εισοδηματιών (2023)	Καθαρές δανειοδοτήσεις (+) ή καθαρός δανεισμός (-) των γενικών κυβερνήσεων ως ποσοστό του ΑΕΠ	Ακαθάριστο χρέος, γενικών κυβερνήσεων ως ποσοστό (%) του ΑΕΠ
1.8	4.70	-3.0	89.1
2.2	4.68	-3.1	82.4
-1.0	3.78	-3.7	82.6
2.3	4.13	2.3	31.0
2.1	4.72	-1.9	32.8
3.8	4.28	-3.6	79.5
0.9	3.38	--4.6	103.4
0.5	4.66	-6.2	112.7
2.0	4.44	-2.2	63.0
0.6	3.88	4.4	41.6
0.8	4.80	-0.6	27.5
3.0	3.88	-0.2	43.3
2.2	4.30	3.5	66.4
1.5	5.25	-0.6	153.1
2.8	5.27	-3.8	136.6
1.3	5.44	-4.0	49.8
3.7	5.64	0.6	95.7
1.7	5.53	-3.0	102.3
3.1	3.44	-2.5	43.4
2.7	5.40	-3.0	23.2
7.9	6.17	-2.8	48.1
7.0	6.34	-2.0	38.3
3.7	3.62	-5.8	58.9
4.9	3.34	-2.4	67.1
8.2	6.67	-2.6	24.5
8.2	4.92	-2.1	57.3
8.3	4.51	-5.4	74.5
7.4	4.07	-5.8	54.7
7.2	5.84	-8.0	52.2
2.2	6.2 (2021)	-4.4	103.6 (2022)
1.3	6.4 (2021)	-5.4	245.5 (2021)
1.9	8.6	-7.4	121.3 (2022)

Οι ιδιωτικές επενδύσεις μειώθηκαν το 2024 στην ΕΕ εν μέρει λόγω της υψηλής οικονομικής αβεβαιότητας και των κινδύνων που συνδέονται με την όξυνση των γεωπολιτικών εντάσεων (κυρίως λόγω των πολέμων στην Ουκρανία και τη Μέση Ανατολή) και της πολιτικής αστάθειας στις Ηνωμένες Πολιτείες. Η επιθετικά αντιπληθωριστική νομισματική πολιτική της ΕΚΤ ήταν η δεύτερη σημαντική αιτία της συρρίκνωσης των ιδιωτικών επενδύσεων, καθώς οι αυξήσεις των επιτοκίων οδήγησαν σε απότομη αύξηση του κόστους δανεισμού. Τέλος, η σημαντική μείωση της αγοραστικής δύναμης των λαϊκών στρωμάτων κατά τη διάρκεια της κρίσης του κόστους ζωής περιόρισε σημαντικά την ιδιωτική κατανάλωση και την εγχώρια ζήτηση και ανέστειλε τη λήψη ιδιωτικών επενδυτικών αποφάσεων. Αυτά είναι εν μέρει οι συνέπειες της αποτυχίας της διπλωματίας της ΕΕ και της αδικαιολόγητης ανησυχίας για τις λεγόμενες «δευτερογενείς επιπτώσεις» των πληθωριστικών πιέσεων στους μισθούς και οι οποίες δεν υλοποιήθηκαν ποτέ - και οι δύο υπήρξαν αντικείμενα κριτικής στα Euromemo του 2023 και του 2024 αντίστοιχα.

Η οικονομική στασιμότητα οδήγησε σε επιβράδυνση της αύξησης της απασχόλησης (0,8% το 2024 έναντι 1,1% το 2023) και ανέκοψε την πτωτική τάση του ποσοστού ανεργίας μετά την πανδημία. Παρά ταύτα, κατά το δεύτερο τρίμηνο του 2024, ο μέσος όρος απασχόλησης στην ΕΕ των ηλικιών 20-64 βρισκόταν σε επίπεδο ρεκόρ (75,8 %), ενώ το ποσοστό ανεργίας ήταν συγκριτικά χαμηλό (5,8 %). Επιπλέον, το 2024, οι πραγματικοί μισθοί στην ΕΕ ανέκαμψαν από τη μείωση κατά 2,7% μεταξύ 2021 και 2023 και αυξήθηκαν κατά 2,2%. Αν και η αύξηση της απασχόλησης και των πραγματικών μισθών συνέβαλαν στην αύξηση του εισοδήματος των νοικοκυριών, η ιδιωτική κατανάλωση διευρύνθηκε μόνο κατά 1,2%.

Η αυξανόμενη ζήτηση εργασίας έχει αυξήσει τα ποσοστά απασχόλησης στις ευρωπαϊκές αγορές εργασίας τα τελευταία χρόνια, οδηγώντας σε ορισμένες ελλείψεις εργατικού δυναμικού. Ωστόσο, η αύξηση της απασχόλησης δεν ήταν εξίσου ευνοϊκή για όλες τις ομάδες του εργατικού δυναμικού. Οι διαφορές στα ποσοστά απασχόλησης και ανεργίας μεταξύ των επιμέρους ομάδων έχουν αυξηθεί, θέτοντας σε μειονεκτική θέση στην αγορά εργασίας τις γυναίκες, τους νέους, τα άτομα χαμηλού επιπέδου κατάρτισης, τους υπηκόους χωρών του τρίτου κόσμου και τα άτομα με αναπηρία. Η φτώχεια μεταξύ των εργαζομένων, η οποία είναι σταθερή και διαρκής κατά την τελευταία δεκαετία, παραμένει ένα ιδιαίτερα μεγάλο πρόβλημα, όπως επισημάνθηκε στο περισόδι Euromemo.

Ευτυχώς, η δημιουργία θέσεων εργασίας τα τελευταία χρόνια αφορά σε μεγάλο βαθμό την τυπική απασχόληση. Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι τα ποσοστά των εργαζομένων μερικής απασχόλησης και των προσωρινά απασχολούμενων στην ΕΕ το 2023 ήταν πολύ χαμηλότερα από ό,τι το 2019 και τα

ποσοστά των εργαζομένων που εργάζονται σε μακρά ή ακανόνιστα ωράρια ήταν μικρότερα από ό,τι το 2014, εάν εξεταστούν στο πλαίσιο ενός μεγαλύτερου χρονικού διαστήματος, τότε γίνεται σαφές ότι έχει αυξηθεί η ποικιλία των εργασιακών συμβάσεων και συμβολαίων πέραν των τυπικών συμβάσεων εργασίας πλήρους απασχόλησης αορίστου χρόνου. Σε αυτούς περιλαμβάνονται οι εικονικοί και ευάλωτοι μοναχικοί αυτοαπασχολούμενοι, οι εργαζόμενοι σε πλατφόρμες, οι μισθωτοί με συμβάσεις μηδενικών ωρών, οι μικρής ημερήσιας διάρκειας και ευέλικτες θέσεις εργασίας, οι επισφαλείς εποχικοί και προσωρινά απασχολούμενοι μέσω πρακτορείων κ.λπ.⁴ Τέλος, οι έρευνες που πραγματοποιήθηκαν μετά την πανδημία υποδηλώνουν μια άνευ προηγουμένου επιδείνωση των ψυχοκοινωνικών συνθηκών εργασίας, με ακόμη μεγαλύτερο ποσοστό εργαζομένων να αναφέρει πίεση χρόνου, υπερβολικό φόρτο εργασίας, κακή επικοινωνία, εκφοβισμό ή παρενόχληση, έλλειψη αυτονομίας ή επιρροής στην πραγματοποίηση του εργασιακού έργου⁵. Όλα αυτά αποτελούν μεγάλες προκλήσεις για την ποιότητα της εργασίας, όπως και η φτώχεια μεταξύ των εργαζομένων.

Όσον αφορά την εισοδηματική ανισότητα, τη φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό στην ΕΕ, τα τελευταία διαθέσιμα στοιχεία είναι από το 2023 και βασίζονται στα εισοδήματα του 2022. Αυτά καταδεικνύουν ότι οι χώρες με την μεγαλύτερη ανισότητα στην ΕΕ είναι οι χώρες των Βαλκανίων, της Βαλτικής και της Νότιας Ευρώπης (Πίνακας 1.1). Οι ίδιες χώρες έχουν επίσης τα υψηλότερα ποσοστά φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού. Μια πρόσφατη έκθεση του Eurofound (2024) σχετικά με την εξέλιξη της εισοδηματικής ανισότητας στην ΕΕ μεταξύ 2006 και 2021⁶ καταδεικνύει ότι τα πολύ υψηλά επίπεδα ανισότητας μεταξύ των κρατών μελών έχουν μειωθεί. Αυτό οφείλεται στην συγκριτικά μεγαλύτερη αύξηση εισοδημάτων στα 13 κράτη που έγιναν μέλη της ΕΕ μετά το 2004, κυρίως της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης (ΚΑΕ), και ιδίως για τα άτομα με χαμηλά εισοδήματα. Αντίθετα, οι εισοδηματικές ανισότητες στο εσωτερικό των χωρών αυξήθηκαν σχεδόν στα μισά κράτη μέλη, ιδίως στην ηπειρωτική Δυτική Ευρώπη και στην περιοχή

4 Zwysen W., K. Arabadjieva, P. Bérastégui, B. L. Fabris, A. Piasna & S. Rainone (2024). Labour market and social developments in the EU: the quest for strong jobs recovery. Στο A. Piasna & S. Theodoropoulou (Επιμ.), *Benchmarking Working Europe 2024*, Brussels: ETUI and ETUC, σσ. 51-86.

5 Franklin P., P. Bérastégui, A. Cefaliello, T. Musu & M. Schaapman (2021). Occupational health and safety inequalities in the EU. Στο N. Countouris, R. Jagodzinski & S. Theodoropoulou (eds.) *Benchmarking working Europe 2021*, ETUI, σσ. 132-155.

6 Eurofound (2024). Developments in income inequality and the middle class in the EU, Υπηρεσία Εκδόσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Λουξεμβούργο, <https://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/2024-08/ef23034en.pdf>.

των Βόρειων/Σκανδιναβικών χωρών, ενώ μειώθηκαν στο άλλο μισό, κυρίως στις χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης. Μεταξύ των παραγόντων που οδήγησαν στην αύξηση των ανισοτήτων είναι οι αυξανόμενες μισθολογικές ανισότητες, η εξασθένηση του αναδιανεμητικού ρόλου της οικογένειας και, σε ορισμένες περιπτώσεις, η αποδυνάμωση του κράτους πρόνοιας. Αντίθετα, η αύξηση των ποσοστών απασχόλησης και οι παρεμβάσεις του κράτους πρόνοιας μειώνουν τις ανισότητες.

1.2. ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΜΑΚΡΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Δύο σημαντικές αλλαγές έλαβαν χώρα στη μακροοικονομική πολιτική της ΕΕ το 2024. Πρώτον, το μεταρρυθμισμένο πλαίσιο δημοσιονομικής διακυβέρνησης της ΕΕ τέθηκε σε ισχύ μετά τη λήξη της γενικής ρήτρας διαφυγής του Συμφώνου Σταθερότητας και Ανάπτυξης (ΣΣΑ) στις 30 Απριλίου⁷. Το χαρακτηρίζει, όμως, ιδιαίτερη αβεβαιότητα, η οποία προκαλείται από την ευρύτερη γεωπολιτική κατάσταση και τις διατλαντικές εντάσεις μετά την εκλογή του Ντόναλντ Τραμπ στην προεδρία των ΗΠΑ, ο οποίος, σύμφωνα με τον νέο καγκελάριο της Γερμανίας, «αδιαφορεί για την τύχη της Ευρώπης»⁸. Το νέο πλαίσιο δημοσιονομικής διακυβέρνησης δείχνει ότι η καθοδήγηση της δημοσιονομικής πολιτικής από την ΕΕ και η δημοσιονομική πολιτική των κρατών μελών γίνονται όλο και πιο περιοριστικές. Αυτό όμως θα μπορούσε να αντισταθμιστεί με στρατιωτικές δαπάνες οι οποίες θα χρηματοδοτούνται με δανεισμό, συμπεριλαμβανομένου του κοινού δανεισμού σε επίπεδο ΕΕ. Στις 19 Μαρτίου 2025, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή και η Ύπατη Εκπρόσωπος για την Εξωτερική Πολιτική και την Πολιτική Ασφάλειας παρουσίασαν μια κοινή Λευκή Βίβλο που συνιστά την επανενεργοποίηση της γενικής ρήτρας διαφυγής για να καταστεί δυνατή η αύξηση των αμυντικών δαπανών, καθώς και τον από κοινού δανεισμό κεφαλαίων ύψους 150 δισεκατομμυρίων ευρώ για στρατιωτικές δαπάνες⁹- μια πρωτοβουλία η οποία είχε «χαιρετιστεί» από το έκτακτο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της 6ης Μαρτίου 2025¹⁰. Επιπλέον, στις 21

7 Κανονισμός (ΕΕ) 2024/1263 για τον αποτελεσματικό συντονισμό των οικονομικών πολιτικών και την πολυμερή δημοσιονομική εποπτεία, ΕΕ L, 2024/1263, 30.4.2024. Κανονισμός (ΕΕ) 2024/1264 του Συμβουλίου για την τροποποίηση του κανονισμού (ΕΚ) αριθ. 1467/97 για την επιτάχυνση και τη διευκρίνιση της εφαρμογής της διαδικασίας υπερβολικού ελλείμματος, ΕΕ L, 2024/1264, 30.4.2024. Οδηγία (ΕΕ) 2024/1265 του Συμβουλίου για την τροποποίηση της οδηγίας 2011/85/ΕΕ σχετικά με τις απαιτήσεις για τα δημοσιονομικά πλαίσια των κρατών μελών, ΕΕ L, 2024/1265, 30.4.2024.

Μαρτίου 2025 η Γερμανία βουλή ψήφισε μια τροπολογία που χαλάριζε τους συνταγματικούς περιορισμούς δανεισμού της οι οποίοι λειτουργούσαν ως «φρένο στο χρέος», επιτρέποντας τον απεριόριστο δανεισμό για αμυντικές δαπάνες και ένα κονδύλι ύψους 500 δισεκατομμυρίων ευρώ για επενδύσεις σε υποδομές.

Το νέο δημοσιονομικό πλαίσιο της ΕΕ υποστηρίζει μια μεσοπρόθεσμη, διαφοροποιημένη σε εθνικό επίπεδο προσέγγιση για τις προσαρμογές της δημοσιονομικής πολιτικής, οι οποίες αποσκοπούν στην στήριξη της δημοσιονομικής βιωσιμότητας των κρατών μελών, με σκοπό να τους δοθεί μεγαλύτερο περιθώριο για την αντιμετώπιση των δημοσιονομικών προκλήσεων που ανακύπτουν. Ωστόσο, στο νέο πλαίσιο έχουν διατηρηθεί οι βασικές αρχές του ΣΣΑ, οι οποίες μπορούν να επιβληθούν μέσω των δικλείδων ασφαλείας «βιωσιμότητας του χρέους» και «ανθεκτικότητας του ελλείμματος» που επιβάλλουν περιορισμούς στις εθνικές πορείες δημοσιονομικής προσαρμογής. Σε αυτό περιλαμβάνονται ορισμένοι εξαιρετικά αμφιλεγόμενοι αριθμητικοί κανόνες, όπως οι εγγυήσεις για το χρέος και την ανθεκτικότητα του ελλείμματος:

- Η δικλείδα ασφαλείας «βιωσιμότητας του χρέους» απαιτεί μια ελάχιστη ετήσια μείωση του λόγου χρέους/ΑΕΠ κατά 1% του ΑΕΠ, όταν το χρέος υπερβαίνει το 90% του ΑΕΠ, και κατά 0,5% του ΑΕΠ, όταν κυμαίνεται μεταξύ 60% και 90% του ΑΕΠ,
- Η δικλείδα ασφαλείας «ανθεκτικότητας του ελλείμματος» ορίζεται στο 1,5% του ΑΕΠ σε σχέση με την τιμή αναφοράς του 3% του ΑΕΠ, ενώ η ετήσια μείωση για την επίτευξη αυτού του περιθωρίου είναι ίση με 0,4% του ΑΕΠ ή 0,25% όταν η επιτρεπόμενη περίοδος προσαρμογής είναι αυτή των 7 ετών¹¹.

8 BBC (2025). New German leader signals seismic shift in transatlantic relations. Φεβρουάριος 24 <https://www.bbc.co.uk/news/articles/cpv4n0dg3v3o> (Πρόσβαση 26 Μαρτίου, 2025).

9 European Commission & High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy (2025). Joint White Paper for European Defense Readiness 2030, Brussels 19.3.2025 Join (2025) 120 final.

10 <https://www.consilium.europa.eu/en/meetings/european-council/2025/03/06/> (Πρόσβαση στις 26 Μαρτίου, 2025)

11 Το νέο πλαίσιο δημοσιονομικής διακυβέρνησης της ΕΕ είχε γίνει το αντικείμενο διεξοδικής κριτικής στα προηγούμενα Euromemo (2024). <https://euromemo.eu/wp-content/uploads/2024/03/EuroMemorandum-2024.pdf>. Βλ. Επίσης W. Semmler & B. Young (2024). Threats of sovereign debt overhang in the EU, the new fiscal rules and the perils of policy drift. *Economia Politica*, 41, σσ. 565–595. <https://doi.org/10.1007/s40888-023-00319-6>

Το 2024 αποτελεί σημείο καμπής για τη δημοσιονομική πολιτική της ΕΕ. Μετά την καθολική εφαρμογή επεκτατικής δημοσιονομικής πολιτικής από τα κράτη μέλη της ΕΕ κατά την περίοδο 2020-2022, η δημοσιονομική πολιτική της ΕΕ και της ζώνης του ευρώ έγινε ουδέτερη το 2023¹², δεδομένου ότι, στους εθνικούς προϋπολογισμούς των κρατών μελών, η εξοικονόμηση πόρων από τη σταδιακή κατάργηση των μέτρων για τον Covid-19 αντισταθμίστηκε από τις δαπάνες για την ενέργεια και από άλλα μέτρα στήριξης που αποσκοπούσαν στην άμβλυνση των οικονομικών και κοινωνικών επιπτώσεων της ενεργειακής κρίσης και της κρίσης του κόστους ζωής. Αντιθέτως, η δημοσιονομική στάση των κρατών μελών της ΕΕ το 2024 προοριζόταν να είναι περιοριστική. Ως αποτέλεσμα, το συνολικό έλλειμμα της γενικής κυβέρνησης της ΕΕ αναμένεται να ανέλθει στο 3,1% του ΑΕΠ και στο 3,0% του ΑΕΠ για τη ζώνη του ευρώ το 2024, από 3,5% και 3,6% αντίστοιχα το 2023¹³. Επιπλέον, τον Ιούλιο του 2024, το Συμβούλιο κίνησε τη διαδικασία υπερβολικού ελλείμματος για το Βέλγιο, τη Γαλλία, την Ουγγαρία, την Ιταλία, τη Μάλτα, την Πολωνία και τη Σλοβακία και παράτεινε έως το τέλος του 2024 την προθεσμία της Ρουμανίας να διορθώσει το υπερβολικό έλλειμμά της, καθώς αυτή είχε αρχικά καθοριστεί για το 2020.

Με βάση αυτές τις τάσεις, έπειτα από μια περίοδο μέτριας ανάκαμψης και στασιμότητας κατά τα τελευταία χρόνια, η ΕΕ βρίσκεται πλέον σε τροχιά εισόδου σε μια νέα περίοδο δημοσιονομικής λιτότητας, στην οποία, πέραν της υποχρέωσης των κρατών μελών να συμμορφώνονται με τα καθιερωμένα δημοσιονομικά κριτήρια αναφοράς, σημαντικό ρόλο θα διαδραματίσουν επίσης οι πολιτικές διαπραγματεύσεις μεταξύ των εθνικών κυβερνήσεων και της Επιτροπής σχετικά με την ανάλυση της βιωσιμότητας του χρέους και την πορεία των καθαρών δαπανών. Ταυτόχρονα, η κατεύθυνση της δημοσιονομικής πολιτικής χαρακτηρίζεται από σημαντική αβεβαιότητα, δεδομένων των τρεχουσών εξελίξεων σχετικά με τις στρατιωτικές δαπάνες.

Η δεύτερη σημαντική αλλαγή στη μακροοικονομική πολιτική της ΕΕ αφορά τη νομισματική πολιτική της, η οποία έχει χαλαρώσει από τα μέσα του 2024 και έπειτα. Οι αποφάσεις της ΕΚΤ στις 6 Ιουνίου, 18 Ιουλίου, 12 Σεπτεμβρίου, 17 Οκτωβρίου και 12 Δεκεμβρίου 2024 οδήγησαν στην μείωση των τριών βασικών της επιτοκίων και έθεσαν τέλος στην αντιπληθωριστική πολιτική ποσοτικής σύσφιξης, η οποία εφαρμοζόταν από τα μέσα του 2022. Η χαλάρωση της νομισματικής πολιτικής της ΕΚΤ συνεχίστηκε το 2025.

12 Ευρωπαϊκό Δημοσιονομικό Συμβούλιο (2024, Σεπτέμβριος). Ετήσια έκθεση 2024, Βρυξέλλες.

13 Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2024), European Economic Forecast, Autumn 2024, Institutional Paper 296, Λουξεμβούργο: Υπηρεσία Εκδόσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Πίνακας 34, σ. 199.

Μεταξύ της 12ης Ιουνίου 2024 και της 12ης Μαρτίου 2025, το επιτόκιο των πράξεων κύριας αναχρηματοδότησης της ΕΚΤ περιορίστηκε από 4,5% σε 2,65% και αναμένεται να συνεχίσει να μειώνεται, ενώ όλες οι κεντρικές τράπεζες των κρατών μελών εκτός της ζώνης του ευρώ χαλάρωσαν επίσης τη νομισματική τους πολιτική. Οι μειώσεις των επιτοκίων της ΕΚΤ μεταδίδονται στα επιτόκια δανεισμού των τραπεζών και της αγοράς που, με τη σειρά τους, δίνουν ώθηση στη ζήτηση για πιστώσεις και, εντέλει, στους όγκους δανεισμού. Ωστόσο, τα μακροπρόθεσμα επιτόκια στη ζώνη του ευρώ μειώθηκαν πολύ λιγότερο από τα βραχυπρόθεσμα τους τελευταίους μήνες και ο δανεισμός των επιχειρήσεων υστερεί σε σχέση με τον ενυπόθηκο δανεισμό, ο οποίος παρουσιάζει σημάδια ανάκαμψης¹⁴.

Οι αλλαγές στη δημοσιονομική και νομισματική πολιτική της ΕΕ το 2024 καταδεικνύουν την μετακίνηση προς ένα νέο μείγμα μακροοικονομικής πολιτικής της ΕΕ, το οποίο θα αποτελείται από νομισματική χαλάρωση και δημοσιονομική σταθεροποίηση και θα συνδυάζεται με μια συνεχή ώθηση των δημόσιων επενδύσεων μέσω του NGEU και άλλων χρηματοδοτικών μέσων της ΕΕ τουλάχιστον για τα επόμενα δύο χρόνια. Μένει να φανεί, ωστόσο, α) πόσο μακριά θα φτάσει η νομισματική χαλάρωση και πόσο αυστηρά θα εφαρμοστεί το νέο δημοσιονομικό πλαίσιο· οι δημοσιονομικές αβεβαιότητες που συνδέονται με τις στρατιωτικές δαπάνες έχουν ήδη αναφερθεί, β) αν το νέο μείγμα πολιτικής θα επηρεάσει τις ιδιωτικές επενδύσεις και τις επιδόσεις αύξησης του ΑΕΠ κατά το 2025-2026 και γ) αν η περαιτέρω μείωση της ανεργίας και η αύξηση των ελλείψεων εργατικού δυναμικού θα επηρεάσουν τη λειτουργική κατανομή του εισοδήματος μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας. Οι βιομηχανικές πολιτικές (1.3), οι πολιτικές για την απασχόληση και οι κοινωνικές πολιτικές της ΕΕ (1.4) θα διαδραματίσουν ξεχωριστό ρόλο στο πλαίσιο αυτό. Οι πολιτικές αυτές εξετάζονται στις επόμενες ενότητες.

1.3. ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Η ομάδα των Ευρωπαίων Οικονομολόγων για μια Εναλλακτική Οικονομική Πολιτική στην Ευρώπη (Euromemo Group) υποστηρίζει από την ίδρυσή της ότι η ΕΕ χρειάζεται μια βιομηχανική πολιτική και έχει ασκήσει κριτική στη νεοφιλελεύθερη προσέγγιση με βάση την οποία σημασία έχει «μόνο η πολιτική ανταγωνισμού» που ήταν κυρίαρχη από την έναρξη του σχεδίου της ενιαίας αγοράς στα μέσα της δεκαετίας του 1980. Τουλάχιστον ονομαστικά, η ΕΕ αναγνώρισε με κάποια καθυστέρηση ότι χρειάζεται μια βιομηχανική πολιτική για να αντιμετωπίσει τις σύγχρονες προκλήσεις και ότι έχουν δρομολογηθεί πολλές πρωτοβουλίες και έχουν δημιουργηθεί πολλά αρμόδια

όργανα (Πλαίσιο 1.1). Οι κύριοι λόγοι πίσω από αυτή τη στροφή στη βιομηχανική πολιτική ήταν η ανάγκη ενίσχυσης της επαναβιομηχανοποίησης μετά την κρίση της Ευρωζώνης, η πράσινη και ψηφιακή μετάβαση, και η «ασφαλειοποίηση» της οικονομικής πολιτικής που προέρχεται από την άνοδο της Κίνας ως μεγάλης οικονομικής δύναμης, την αίσθηση της υστέρησης έναντι των ΗΠΑ και, πιο πρόσφατα, από αυτό που γίνεται αντιληπτό ως μια ανάγκη ενίσχυσης των στρατιωτικών δαπανών στον απόηχο του πολέμου στην Ουκρανία.

Οι ετερόδοξες αναλύσεις αυτών των εξελίξεων έχουν ασκήσει κριτική στις πρωτοβουλίες αυτές ως συμβατές με τον νεοφιλελευθερισμό και όχι ως ερχόμενες σε ρήξη με αυτόν. Τα ευρήματα των σχετικών ερευνών για αυτές τις πρωτοβουλίες έχουν καταδείξει την έλλειψη στρατηγικής κατεύθυνσης, την ανεπάρκεια οικονομικών πόρων, καθώς και το γεγονός ότι ο κύριος στόχος τους είναι προσανατολισμένος στην εσωτερική υποτίμηση και ότι τα σχετικά όργανα και μέσα δεν είναι ανοικτά στην δημοκρατική εκπροσώπηση ή τον έλεγχο¹⁵. Συνολικά, υπάρχει έλλειψη αποτελεσματικής στρατηγικής καθοδήγησης. Μέσα όπως τα Σημαντικά Σχέδια Κοινού Ευρωπαϊκού Ενδιαφέροντος (IPCEI) είναι ανεδαφικά και περιορίζονται από τα όρια του δημόσιου χρέους. Αντίθετα, η βιομηχανική πολιτική της ΕΕ τείνει να παρέχει ένα σύνολο μέσων μόχλευσης του ιδιωτικού χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου¹⁶. Η έκθεση Ντράγκι, με την έμφαση που δίνει στην «εμβάθυνση» της ενιαίας αγοράς, στην ιδιωτική χρηματοδότηση μέσω τιτλοποίησης (συμπεριλαμβανομένων των συνταξιοδοτικών ταμείων) εντός μιας ολοκληρωμένης κεφαλαιαγοράς και τραπεζικής ένωσης, συνάδει με αυτόν τον γενικό προσανατολισμό¹⁷.

14 Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2024, Νοέμβριος). European Economic Forecast, Autumn 2024, Institutional Paper 296, Λουξεμβούργο: Υπηρεσία Εκδόσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, σ. 23-24.

15 Wigger, A. (2019). The New EU Industrial Policy: Authoritarian Neoliberal Structural Adjustment and the Case for Alternatives. *Globalizations* 16 (3), σ. 353-369.

16 Wigger, A. (2024). The new EU industrial policy: Opening up new frontiers for financial capital. *Politics and Governance*, 12.

17 Draghi, M. (2024, Σεπτέμβριος). The future of European competitiveness. Η έκθεση αυτή αποτελείται από δύο μέρη: α) Στρατηγική ανταγωνιστικότητας για την Ευρώπη και β) Εισβάθος ανάλυση και συστάσεις. https://commission.europa.eu/topics/strengthening-european-competitiveness/eu-competitiveness-looking-ahead_en. Για περισσότερες λεπτομέρειες σχετικά με την έκθεση Ντράγκι, βλ. κεφάλαιο 2.

Πλαίσιο 1.1: Η επιστροφή της βιομηχανικής πολιτικής

Αμέσως μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, πολλά κράτη μέλη της ΕΕ άσκησαν ενεργή βιομηχανική πολιτική. Στη Γαλλία, για παράδειγμα, διαθέτοντας τις κρατικές δυνατότητες καθώς και τη δυνατότητα αυτόνομης χάραξης πολιτικής που προσφέρει η επιβολή περιορισμών στην κίνηση κεφαλαίων, το κράτος παρενέβη άμεσα για να «επιλέξει τους νικητές». Στη Δυτική Γερμανία, το σύστημα των «τραπεζών οικειών σχέσεων» (housebank), υποστηριζόμενο από φθηνά δάνεια της Kreditanstalt für Wiederaufbau (KfW), διευκόλυνε την τριμερή συναίνεση μεταξύ κεφαλαίου, εργασίας και κράτους, η οποία με τη σειρά της διασφάλισε μακροπρόθεσμες επενδύσεις για τον τεχνολογικό μετασχηματισμό της βιομηχανίας. Το πολιτικό παράδειγμα στο οποίο βασίστηκε αυτή η βιομηχανική πολιτική, εγκαταλείφθηκε με την έναρξη της ενιαίας αγοράς. Τα εργαλεία της αποδομήθηκαν μέσω της απορρύθμισης των αγορών κεφαλαίου και αντικαταστάθηκαν από μια μονοδιάστατη πολιτική ανταγωνισμού, η οποία αργότερα συμπληρώθηκε με τη συγκριτική αξιολόγηση στο πλαίσιο της Ανοικτής Μεθόδου Συντονισμού. Ωστόσο, από την Ανακοίνωση της Επιτροπής του 2014 σχετικά με την ανάγκη για μια ευρωπαϊκή βιομηχανική αναγέννηση, η βιομηχανική πολιτική έχει, τουλάχιστον σε επίπεδο δημόσιου λόγου, επιστρέψει στην ημερήσια διάταξη και αναδεικνύεται ως σημαντικό εργαλείο στην Έκθεση Ντράγκι του 2024. Ορόσημα στην εξέλιξη της τρέχουσας βιομηχανικής πολιτικής της ΕΕ είναι το σχέδιο Γιούνκερ του 2015 και η σύσταση του Ευρωπαϊκού Ταμείου Στρατηγικών Επενδύσεων (ΕΤΣΕ), η Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία (EGD) της φον ντερ Λάιεν, οι «Βιομηχανικές Συμμαχίες» που δρομολογήθηκαν από τη ΓΔ Ανάπτυξης, όπως η Συμμαχία για τις Πρώτες Ύλες του 2020, η Συμμαχία για το Καθαρό Υδρογόνο και η Συμμαχία για τις Τεχνολογίες Επεξεργαστών και Ημιαγωγών του 2021. Η κρίση του COVID-19 έδωσε περαιτέρω ώθηση στη βιομηχανική πολιτική. Όχι μόνο ανεστάλησαν οι κανόνες που απαγόρευαν τις κρατικές ενισχύσεις, αλλά και το πρόγραμμα NGEU συγκέντρωσε συνολικά 750 δισ. ευρώ μέσω των αγορών ομολόγων, τα οποία ήταν διαθέσιμα ως μεταβιβάσεις στα κράτη μέλη. Αν και οι στόχοι του NGEU ανήκαν επίσης στον τομέα της μακροοικονομικής πολιτικής, αποσκοπούσαν σε έναν διαρθρωτικό οικονομικό μετασχηματισμό και, ως εκ τούτου, εμπίπτουν στον τομέα της βιομηχανικής πολιτικής με την ευρεία έννοια. Ο Μηχανισμός Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας είχε ως στόχο να παράσχει περαιτέρω πόρους για την Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία καθώς και για την ψηφιακή με-

τάβαση. Αν και τα Σχέδια Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας για επενδύσεις σε αυτές τις μεταβάσεις θα βασίζονται στις ειδικές ανά χώρα συστάσεις (CSR) του Ευρωπαϊκού Εξαμήνου, προτεραιότητα αποτελεί η διασπορά των επενδύσεων και όχι η εφαρμογή νεοφιλελεύθερων μεταρρυθμίσεων από την πλευρά της προσφοράς και, ως εκ τούτου, οι μέθοδοι είναι πιο ανοικτές. Η Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία και το πρόγραμμα NGEU αναπτύχθηκαν περαιτέρω μέσω της δέσμης μέτρων «Fit for 55» του 2021, του σχεδίου RePower EU του 2022 και της βιομηχανικής στρατηγικής Green Deal του 2023 με τη Net-Zero Industrial Act. Ο πόλεμος στην Ουκρανία προσέδωσε πρόσθετη γεωπολιτική ώθηση στη βιομηχανική πολιτική και οδήγησε στη δημιουργία ενός κοινού μηχανισμού για την αγορά στρατιωτικών προμηθειών και εξοπλισμού (EDIRPA) και της Ευρωπαϊκής Αμυντικής Βιομηχανικής Στρατηγικής (EDIS) του 2024, συμπεριλαμβανομένου του χρηματοδοτικού πυλώνα της, του Ευρωπαϊκού Αμυντικού Βιομηχανικού Προγράμματος (EDIP).

Υπήρξαν, ωστόσο, κάποιες εξελίξεις προς μια πραγματική τομή προς τη βιομηχανική πολιτική στα Σχέδια Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας του NGEU. Σε αυτές περιλαμβάνονται τα στρατηγικά έργα PERTE (Proyectos Estratégicos para la Recuperación y Transformación Económica) στην Ισπανία¹⁸. Αντίθετα, η ιταλική κυβέρνηση δεν φαίνεται να έχει κάποιο όραμα για την εθνική ανάπτυξη της οικονομίας της, χρηματοδοτώντας παθητικά φοροαπαλλαγές και επενδύοντας χρήματα σε έργα με μικρή σημασία για την ψηφιοποίηση και την πράσινη μετάβαση¹⁹. Σε άλλες περιπτώσεις, όπως στη Γερμανία, το NGEU δεν προσέφερε κάτι καινούριο, καθώς επενδύθηκε σε έργα που θα είχαν χρηματοδοτηθεί ούτως ή άλλως²⁰.

Συνολικά, ο απολογισμός των Εθνικών Σχεδίων Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας είναι ανάμεικτος²¹. Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, οι μακροοικονο-

18 Η επικείμενη μελέτη περίπτωσης των Josep Banyul και Albert Recio για το Transform! Europe σχετικά με την εφαρμογή του Ταμείου Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας στην Ισπανία. Η έκθεση συζητήθηκε στο ετήσιο συνέδριο 2024 του Euromemo στη Βιέννη.

19 Η επικείμενη μελέτη περίπτωσης της Florencia Sember για το Transform!Europe σχετικά με την εφαρμογή του ταμείου ανάκαμψης και ανθεκτικότητας στην Ιταλία. Η έκθεση συζητήθηκε στο συνέδριο 2024 του Euromemo στη Βιέννη.

20 Η επικείμενη μελέτη περίπτωσης του Michael Schwan για το Transform!Europe σχετικά με την εφαρμογή του Ταμείου ανάκαμψης και ανθεκτικότητας στη Γερμανία. Η έκθεση συζητήθηκε στο συνέδριο 2024 του Euromemo στη Βιέννη.

21 Transform!Europe (2022, October). The EU Recovery and Resilience Programmes after COVID-19, Delivering the reconstruction the EU needs? https://transform-network.net/wp-content/uploads/2023/05/the_eu_recovery_and_resilience_programmes_after_covid-19.pdf

μικές επιδράσεις τους ήταν σημαντικές για την ανάκαμψη μετά την πανδημία του COVID-19. Φαίνεται επίσης ότι επέτρεψε μεγαλύτερη αυτονομία στην εφαρμοσμένη πολιτική από ό,τι το κανονικό Ευρωπαϊκό Εξάμηνο. Στην περίπτωση της Ισπανίας, το Εθνικό Σχέδιο Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας επέτρεψε στην κυβέρνηση να αντιστρέψει τις νεοφιλελεύθερες μεταρρυθμίσεις στην αγορά εργασίας και να προωθήσει την σταθερή απασχόληση. Από την άλλη πλευρά, οι απαιτούμενες ελάχιστες δαπάνες για την πράσινη (37% του συνολικού διατιθέμενου ποσού) και την ψηφιακή (27%) μετάβαση θα μπορούσαν να είναι υψηλότερες και πιο φιλόδοξες. Επιπλέον, μετά από δεκαετίες περικοπών στη δημόσια διοίκηση, τα κράτη μέλη συχνά δεν διαθέτουν το προσωπικό που απαιτείται για τον σχεδιασμό, την υλοποίηση, την αξιολόγηση και την παρακολούθηση των χρηματοδοτούμενων έργων. Ορισμένα από τα κράτη μέλη που τείνουν περισσότερο προς την υιοθέτηση μιας μόνιμης πολιτική λιτότητας πίεσαν για την ολοκλήρωση των έργων που συνδέονται με το NGEU μέχρι το 2026. Αυτή η πίεση χρόνου συμβάλλει στην έλλειψη συμμετοχής των οργανώσεων της κοινωνίας των πολιτών. Τέλος, η σχετική εμπειρία υποδηλώνει ότι η εθνική και τοπική αρμοδιότητα σε ότι αφορά τα έργα που προκύπτουν από το NGEU τείνει να υποκαταστήσει τον συνολικό συντονισμό σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Η εθνική και τοπική αρμοδιότητα είναι αναγκαία για την κάλυψη των τοπικών αναγκών και προτεραιοτήτων, ενώ ήταν απαραίτητη για να εξασφαλιστεί η γρήγορη υλοποίηση έργων σε περιπτώσεις έκτακτης ανάγκης. Ωστόσο, η έλλειψη υπερεθνικού συντονισμού και σχεδιασμού δημιουργεί προβλήματα. Για παράδειγμα, η Δανία ακυρώνει ήδη μεγάλα έργα για το υδρογόνο επειδή η γερμανική αγορά δεν δέχεται να δεσμευτεί σε ότι αφορά την απορρόφηση της παραγωγής τους. Οι επενδύσεις σε τεχνολογίες μετατροπής «Power-to-X» και δέσμευσης και αποθήκευσης διοξειδίου του άνθρακα απαιτούν διασυνοριακές συμφωνίες, αλλά ο κοινός σχεδιασμός και ιδίως η υλοποίηση υστερούν σημαντικά σε σχέση με τις φιλοδοξίες. Τέλος, τα συνεπακόλουθα έργα αντιμετωπίζουν δυσκολίες εύρεσης χρηματοδότησης²². Συνολικά, η χρηματοδότηση του προγράμματος NGEU είναι σύμφωνη με αυτό που υποδηλώνει η προαναφερθείσα έρευνα για τη βιομηχανική πολιτική της ΕΕ γενικότερα. Ως γενική μορφή στήριξης ωφελεί κυρίως τις μεγάλες κατεστημένες επιχειρήσεις και δεν έχει απαραίτητα σκοπό την ενεργό στρατηγική χρηματοδότηση που προωθεί την πράσινη και ψηφιακή μετάβαση.

22 Brendel, E., Lundgren, K. & Wass, S. (2024, Οκτώβριος). Germany's Hydrogen Goal in Danger as Supply Options Dwindle. BNN Bloomberg. <https://www.bnnbloomberg.ca/investing/commodities/2024/10/12/germanys-hydrogen-goal-in-danger-as-supply-options-dwindle/>

Είναι επίσης ανησυχητικό το γεγονός ότι μεγάλο μέρος της βιομηχανικής πολιτικής της ΕΕ είναι πιθανό να επικεντρωθεί στον επανεξοπλισμό -μια τάση που ενισχύεται από την στρατηγική «Readiness 2030». Προηγούμενα Euromemo έχουν επισημάνει τις επιζήμιες επιπτώσεις των στρατιωτικών επενδύσεων για την κλιματική αλλαγή. Οι επιπτώσεις των στρατιωτικών δαπανών στην απασχόληση και οι πολλαπλασιαστικές τους επιδράσεις είναι επίσης χαμηλές²³.

1.4. ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Μεταφορά και εφαρμογή της οδηγίας για τον κατώτατο μισθό του 2022.

Τα μέλη της ΕΕ έπρεπε να ενσωματώσουν την οδηγία της ΕΕ για τους κατώτατους μισθούς του 2022 στο εθνικό τους δίκαιο μέχρι τον Νοέμβριο του 2024 σε συμφωνία με τις τιμές αναφοράς του 60% του διάμεσου μισθού ή του 50% του μέσου μισθού (double decency threshold/διπλό όριο αξιοπρέπειας). Η διαδικασία ήταν «αρκετά απογοητευτική», διότι πολλές χώρες μετέφεραν την οδηγία με μινιμαλιστικό τρόπο (π.χ. η Γερμανία, ισχυριζόμενη ότι η νομοθεσία της είναι ήδη σύμφωνη με την οδηγία) ή δεν τήρησαν την προθεσμία²⁴. Η οδηγία είχε ωστόσο θετικό αντίκτυπο, προκαλώντας επιμέρους εθνικές συζητήσεις ή προτρέποντας την αναπροσαρμογή των κατώτατων μισθών. Ορισμένες χώρες της κεντρικής και ανατολικής Ευρώπης υιοθέτησαν ακόμη και μια προσέγγιση «σκληρού δικαίου» (η βουλγαρική νομοθεσία καθόρισε, για παράδειγμα, τον νόμιμο κατώτατο μισθό στο 50% του μέσου μισθού). Σε άλλα κράτη μέλη (π.χ. Ιρλανδία και Εσθονία), οι τιμές αναφοράς έπαιξαν ρόλο ως η κατευθυντήρια γραμμή στην εφαρμοσμένη πολιτική ή εναλλακτικά (π.χ. στις Κάτω Χώρες) ως επιχείρημα για τα συνδικάτα να διεξάγουν εκστρατεία για την αύξηση του κατώτατου μισθού.

Το 2024, τα εθνικά κατώτατα ποσοστά μισθών αυξήθηκαν σημαντικά στην ΕΕ, μεταξύ άλλων και σε πραγματικούς όρους²⁵. Η ανάγκη αντιστάθμισης των ποσοστών πληθωρισμού και της απώλειας αγοραστικής δύναμης

23 Βλέπε για παράδειγμα Dolata, U. (1988). Neue Technik - Rüstung - Destruktivkraftentwicklung. Anmerkungen zum Verhältnis von ziviler Modernisierungspolitik und Rüstung in der Bundesrepublik. Wissenschaft & Frieden, 1988/1, <https://wissenschaft-und-frieden.de/artikel/neue-technik-ruestung-destruktivkraftentwicklung/> ; van Gemert, T., L. Lieb & T. Treibich (2022) Local Fiscal Multipliers of Different Government Spending Categories. Empirical Economics 63, pp. 2551-2575. <https://link.springer.com/article/10.1007/s00181-022-02217-5>
24 Müller T. (2024, November). Has the EU Minimum Wage Directive had an Impact? ETUI <https://www.etui.org/news/has-minimum-wage-directive-had-impact>.

ήταν οι κύριοι παράγοντες αυτής της αύξησης· η μεταφορά της οδηγίας έπαιξε επίσης κάποιο ρόλο. Ωστόσο, η αύξηση αυτή είναι απίθανο να είναι αρκετή για να αντιμετωπιστεί η κρίση του κόστους ζωής. Η ικανότητα του κατώτατου μισθού να εξασφαλίσει ένα αξιοπρεπές βιοτικό επίπεδο ελάχιστα τίθεται υπό αμφισβήτηση (με εξαίρεση τα βουλγαρικά συνδικάτα που κάνουν τους υπολογισμούς τους με βάση ένα «καλάθι θεμελιωδών αγαθών και υπηρεσιών» κάθε χρόνο). Μια προσέγγιση «καλαθιού αγαθών και υπηρεσιών» είναι απαραίτητη για να διασφαλιστεί ότι ο εθνικός κατώτατος μισθός εγγυάται αξιοπρεπή διαβίωση. Πρέπει να ληφθεί υπόψη η περίπτωση των ευάλωτων εργαζομένων (π.χ. χαμηλόμισθοι μερικής απασχόλησης, βραχυπρόθεσμοι ή αυτοαπασχολούμενοι), καθώς το μηνιαίο εισόδημά τους παραμένει κάτω από τον κατώτατο μισθό πλήρους απασχόλησης. Ομοίως, για τις μονογονεϊκές οικογένειες, ακόμη και ο κατώτατος μισθός πλήρους απασχόλησης μπορεί να μην είναι επαρκής, όταν οι οικογένειες με δύο εισοδήματα είναι ο κανόνας.

Οδηγία για την εργασία μέσω πλατφορμών.²⁶ Έπειτα από πολύμηνες διαπραγματεύσεις, την άνοιξη του 2024 εγκρίθηκε ένα συμβιβαστικό κείμενο. Η οδηγία, η οποία πρέπει να μεταφερθεί στο εθνικό δίκαιο το 2026, εισάγει κατ' αρχάς νέους κανόνες κατά της εικονικής αυτοαπασχόλησης μέσω ενός νομικού «τεκμηρίου απασχόλησης» για τις πλατφόρμες που «οργανώνουν την εργασία» όταν όλα «τα δεδομένα υποδηλώνουν την ύπαρξη ελέγχου και κατεύθυνσης». Η Οδηγία αναφέρει ότι το βάρος της απόδειξης φέρουν οι πλατφόρμες σε περίπτωση που αντιταχθούν στην ανακατάταξη των αυτοαπασχολούμενων σε μισθωτούς. Η οδηγία παρέχει επίσης σε όλους τους εργαζόμενους στις πλατφόρμες νέους κανόνες σχετικά με την αλγοριθμική διαχείριση, προκειμένου να διασφαλιστεί η ανθρώπινη εποπτεία σε σημαντικές αποφάσεις (οι εργαζόμενοι στις πλατφόρμες δεν θα πρέπει να απολύονται ή να τίθενται σε παύση λόγω αλγορίθμων). Επιπλέον, η Οδηγία ενισχύει την προστασία των προσωπικών δεδομένων, ώστε να διασφαλιστεί ότι δεν θα γίνεται επεξεργασία ευαίσθητων δεδομένων που αφορούν εργαζόμενους σε πλατφόρμες. Τέλος, η οδηγία παρέχει στους εργαζόμενους στις πλατφόρμες (συμπεριλαμβανομένων των αυτοαπασχολούμενων, αν και σε μικρότερο βαθμό) διευρυσμένα συλλογικά εργασιακά δικαιώματα.

25 Aumayr-Pintar C., Vacas-Soriano C., Kostolný J. & Seghesio M. (2024) Κατώτατοι μισθοί το 2024: Ετήσια ανασκόπηση, έκθεση έρευνας του Eurofound., <https://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/2024-06/ef24017en.pdf>.

26 Directive (EU). 2024/2831. Βελτίωση των συνθηκών εργασίας στην εργασία μέσω πλατφόρμας. Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, Συμβούλιο του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CONSIL:PE_89_2024_REV_1&qid=1732375156427.

Η οδηγία για την εργασία σε πλατφόρμες έχει, όμως, ορισμένους περιορισμούς²⁷. Ενώ το «τεκμήριο της απασχόλησης» καλύπτει όσους υπόκεινται σαφώς στην πλατφόρμα (π.χ. εργαζόμενοι στην παράδοση τροφίμων), μπορεί να αποκλείσει άλλους, όπως οι εργαζόμενοι στο διαδίκτυο. Αφήνει επίσης στους νομοθέτες των κρατών μελών κάποιο περιθώριο διακριτικής ευχέρειας να εισάγουν πρόσθετα κριτήρια που πρέπει να πληρούνται για την ενεργοποίηση του τεκμηρίου. Όσον αφορά τα συλλογικά δικαιώματα, η οδηγία παρέχει στους αυτοαπασχολούμενους εργαζομένους ελλιπή δικαιώματα, αποκλείοντάς τους ιδίως από το δικαίωμα να επικουρούνται από εκπροσώπους κατά την αξιολόγηση της επαγγελματικής ασφάλειας και προστασίας ή των επιπτώσεων της αυτόματης λήψης αποφάσεων στις συνθήκες εργασίας τους.

Έλλειψη εργατικού δυναμικού και δεξιοτήτων. Τον Μάρτιο του 2024, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή παρουσίασε ένα σχέδιο δράσης για τις ελλείψεις εργατικού δυναμικού και εξειδικευμένου/καταρτισμένου δυναμικού μετά την πανδημία²⁸. Το σχέδιο δράσης αναφέρεται κυρίως στην ανάπτυξη των δεξιοτήτων των εργαζομένων, τη συμμετοχή στην αγορά εργασίας και την κινητικότητα, παρ' όλο που οι συνθήκες εργασίας, η υγεία και η ασφάλεια στην εργασία αποτελούν συχνά σημαντικό παράγοντα έλλειψης δεξιοτήτων, όπως φαίνεται και από κλαδικές μελέτες του Ευρωπαϊκού Οργανισμού για την Ασφάλεια και την Υγεία στην Εργασία. Για παράδειγμα, στον κατασκευαστικό τομέα, η επικράτηση κινδύνων για την ψυχοκοινωνική υγεία των εργαζομένων (πίεση χρόνου, υπερβολικός φόρτος εργασίας) είναι υψηλή και συνδέεται κυρίως με την ανδρική «μάτσο» κουλτούρα²⁹. Ομοίως, στον τομέα της υγείας και της κοινωνικής φροντίδας όπου κυριαρχούν οι γυναίκες, οι αγχώδεις διαταραχές (με συχνότητα εμφάνισης 37%, σύμφωνα με μελέτες περίπτωσης διαφορετι-

27 Rainone S. & Aloisi A. (2024, August). Η Οδηγία της ΕΕ για την Εργασία σε Πλατφόρμες. Τι νέο υπάρχει, τι λείπει, τι ακολουθεί; ETUI Policy Brief. https://www.etui.org/sites/default/files/2024-08/The%20EU%20Platform%20Work%20Directive-what's%20new%2C%20what's%20missing%2C%20what's%20next_2024.pdf

28 Μετά τη σύνοδο κορυφής των κοινωνικών εταίρων στο Val Duchesse τον Ιανουάριο του 2024, η Επιτροπή παρουσίασε σχέδιο δράσης με πέντε προτεραιότητες: i) διευκόλυνση της συμμετοχής στην αγορά εργασίας των "υποεκπροσωπούμενων ατόμων", ii) ανάπτυξη δεξιοτήτων, κατάρτιση και εκπαίδευση, iii) βελτίωση των συνθηκών εργασίας σε ορισμένους τομείς, iv) υποστήριξη της δίκαιης ενδοενοσιακής κινητικότητας των εργαζομένων και των εκπαιδευομένων, v) προσέλκυση ταλέντων από χώρες εκτός ΕΕ.

29 Ευρωπαϊκός Οργανισμός για την Ασφάλεια και την Υγεία στην Εργασία (2024). Ψυχική υγεία στον κατασκευαστικό τομέα: πρόληψη και διαχείριση ψυχοκοινωνικών κινδύνων στον χώρο εργασίας. https://osha.europa.eu/sites/default/files/documents/Mental-health-construction_summary_EN_0.pdf

κών χωρών), η κατάθλιψη (20%), το άγχος (44%), η ψυχολογική δυσφορία (46%) και η επαγγελματική εξουθένωση (38%) είναι ευρέως διαδεδομένα³⁰.

Συνθήκες εργασίας, υγεία και ασφάλεια στην εργασία. Οι έρευνες σχετικά με τις συνθήκες εργασίας συγκλίνουν και καταδεικνύουν ότι στο πλαίσιο που έχει διαμορφωθεί μετά την πανδημία, η υγεία και η ασφάλεια των εργαζομένων υποβαθμίζονται. Σύμφωνα με την έρευνα Flash Eurobarometer 2022 του Ευρωπαϊκού Οργανισμού για την Ασφάλεια και την Υγεία στην Εργασία, παρατηρείται μια άνευ προηγουμένου επιδείνωση των ψυχοκοινωνικών συνθηκών εργασίας. Η Ευρωπαϊκή Τηλεφωνική Έρευνα για τις Συνθήκες Εργασίας (EWCTS) του 2021 αποκαλύπτει την έκταση των φυσικών και ψυχοκοινωνικών κινδύνων στην εργασία. Πολλοί εργαζόμενοι δηλώνουν ότι υπόκεινται σε επιβαρυντικές σωματικές απαιτήσεις, όπως επαναλαμβανόμενες κινήσεις χεριών και βραχιόνων (71%), ψυχοκοινωνικούς κινδύνους, όπως η λεκτική κακοποίηση στην εργασία (13%), διακρίσεις (12%), υψηλής έντασης εργασία (σχεδόν οι μισοί εκτίθενται σε υψηλές ταχύτητες και το ίδιο ποσοστό σε υπερβολικά αυστηρές προθεσμίες, το 19% σε συναισθηματικά οδυνηρές καταστάσεις εργασίας), μακρά ή ακαθόριστα ωράρια εργασίας (το 19% εργάζεται περισσότερες από 48 ώρες την εβδομάδα, το 21% εργάζεται τη νύχτα). Περίπου ένας στους δύο στερείται κοινωνικής υποστήριξης ή αυτονομίας στην εργασία και τέσσερις στους δέκα δεν συμμετέχουν στη λήψη αποφάσεων που αφορούν την εργασία τους. Ο δείκτης ποιότητας της εργασίας αποκαλύπτει ότι το 30 τοις εκατό εργάζεται σε «εξουθενωτικές θέσεις εργασίας», όπου οι απαιτήσεις υπερβαίνουν τους πόρους. Οι κακές συνθήκες εργασίας τείνουν να συσσωρεύονται: *«Οι εξουθενωτικές θέσεις εργασίας συνδέονται με χειρότερο επίπεδο διαβίωσης, χειρότερη ισορροπία μεταξύ επαγγελματικής και προσωπικής ζωής, λιγότερες δυνατότητες να τα βγάλουν πέρα, χαμηλότερα επίπεδα ταύτισης με τη θέση εργασίας και λιγότερη εμπιστοσύνη στον εργασιακό χώρο»*³¹.

30 Ευρωπαϊκός Οργανισμός για την Ασφάλεια και την Υγεία στην Εργασία (2024). Προκλήσεις ψυχικής υγείας στον τομέα της υγείας και της κοινωνικής φροντίδας της ΕΕ κατά τη διάρκεια της COVID-19: στρατηγικές πρόληψης και διαχείρισης. https://osha.europa.eu/sites/default/files/documents/HeaSCare-mental-health-covid19_EN.pdf

31 Eurofound (2022). Συνθήκες εργασίας την εποχή της COVID-19: Επιπτώσεις για το μέλλον, Ευρωπαϊκή Τηλεφωνική Έρευνα για τις Συνθήκες Εργασίας σειρά 2021, Υπηρεσία Εκδόσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Λουξεμβούργο. <https://www.eurofound.europa.eu/system/files/2023-01/ef22012en.pdf> Eurofound (2023). Ψυχοκοινωνικοί κίνδυνοι για την ευημερία των εργαζομένων: Μαθήματα από την πανδημία COVID-19, Ευρωπαϊκή Τηλεφωνική Έρευνα για τις Συνθήκες Εργασίας σειρά 2021, Υπηρεσία Εκδόσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Λουξεμβούργο, <https://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/2023-11/ef23001en.pdf>

Οι συνθήκες εργασίας έχουν έντονα έμφυλες διαστάσεις λόγω του έμφυλου διαχωρισμού της αμειβόμενης και της μη αμειβόμενης εργασίας - κάθε εβδομάδα στην ΕΕ, οι γυναίκες περνούν σχεδόν 6 ώρες λιγότερες πραγματοποιώντας αμειβόμενη εργασία από τους άνδρες και 13 ώρες περισσότερες πραγματοποιώντας μη αμειβόμενη εργασία. Οι αμειβόμενες οικιακές βοηθοί (περισσότερες από εννέα στις δέκα είναι γυναίκες) είναι ιδιαίτερα προβληματισμένες από την επικρατούσα κατάσταση. Σύμφωνα με την Έκθεση για την απασχόληση στον τομέα των προσωπικών και οικιακών υπηρεσιών του 2024, το 60% των εργαζομένων στην κατ' οίκον φροντίδα δήλωσε ότι η εργασία τους δεν είναι βιώσιμη μέχρι την ηλικία συνταξιοδότησης, λόγω των πολλών ωρών εργασίας, της συναισθηματικής φόρτισης ή των χαμηλών αμοιβών.

Φτώχεια και κοινωνικός αποκλεισμός. Ο πειραματισμός με τις πρωτοβουλίες εγγυημένης απασχόλησης τυγχάνει ευρύτερης υποστήριξης στην ΕΕ. Το ETUI εξέδωσε ψήφισμα τον Δεκέμβριο του 2023 για την υποστήριξη των κρατών μελών που εφαρμόζουν κρατικά προγράμματα δημιουργίας θέσεων εργασίας για μακροχρόνια ανέργους³². Τον Απρίλιο του 2023, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή δημοσίευσε πρόσκληση υποβολής προτάσεων για την υποστήριξη τοπικών πρωτοβουλιών προς αυτή την κατεύθυνση³³. Ωστόσο, η χρηματική υποστήριξη της Επιτροπής (23 εκατομμύρια ευρώ) παραμένει συγκρατημένη, αν αναλογιστεί κανείς τις ανάγκες που έχουν τα προγράμματα εγγυημένης απασχόλησης.

Το 2023, το 21,4% του πληθυσμού της ΕΕ ήταν σε κίνδυνο φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού (δηλ. ζούσε σε νοικοκυριό με κίνδυνο χρηματικής φτώχειας, υλικής και κοινωνικής αποστέρησης ή/και με πολύ χαμηλή ένταση εργασίας)³⁴. Οι πολιτικές ενεργοποίησης, οι οποίες αποσκοπούν στην παροχή κινήτρων για εύρεση εργασίας και αποδοχή μιας (χαμηλά αμειβόμενης) θέσης εργασίας, αποδυνάμωσαν την επάρκεια των επιδομάτων ανεργίας και των εγγυήσεων ελάχιστου εισοδήματος - η γενναιοδωρία των οποίων θεωρούνταν ύποπτη για την αποθάρρυνση από την εύρεση εργασίας. Παρ' όλο που ο Ευρωπαϊκός Πυλώνας Κοινωνικών Δικαιωμάτων (EPSR) αναγνωρίζει το «δι-

32 ETUI (2023, Νοέμβριος). Ψήφισμα της ETUC σχετικά με την Ευρωπαϊκή Εγγύηση Απασχόλησης. Εγκρίθηκε κατά τη συνεδρίαση της Εκτελεστικής Επιτροπής στις 6-7 Δεκεμβρίου 2023. <https://www.etuc.org/en/document/etuc-resolution-european-job-guarantee>

33 Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2024, Απρίλιος). Νέα χρηματοδότηση της ΕΕ για καινοτόμες ιδέες με στόχο τη μείωση της μακροχρόνιας ανεργίας και την υποβοήθηση της εύρεσης εργασίας. Δελτίο τύπου. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_24_2102

34 Eurostat (2024). Συνθήκες διαβίωσης στην Ευρώπη - φτώχεια και κοινωνικός αποκλεισμός. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Living_conditions_in_Europe_-_poverty_and_social_exclusion

καίωμα σε επαρκείς εισοδηματικές παροχές ελάχιστου εισοδήματος που εξασφαλίζουν μια ζωή με αξιοπρέπεια σε όλες τις φάσεις της ζωής», σε κανένα κράτος μέλος το σύστημα ελάχιστου εισοδήματος δεν ανεβάζει τους δικαιούχους πάνω από το όριο της φτώχειας ή δεν εγγυάται αξιοπρεπή διαβίωση. Επιπλέον, οι δικαιούχοι ελάχιστου εισοδήματος αντιμετωπίζουν σημαντικά εμπόδια πρόσβασης στα κοινωνικά τους δικαιώματα και στις υπηρεσίες κοινωνικής ένταξης. Μέχρι τώρα, το «μη δεσμευτικό δίκαιο» έχει αποτύχει στην αποτελεσματική διασφάλιση των εγγυήσεων ελάχιστου εισοδήματος. Η σύσταση του Συμβουλίου του 2023 σχετικά με το επαρκές ελάχιστο εισόδημα, την κάλυψη και την απορρόφηση είναι ένα βήμα προς τα εμπρός, αλλά εξακολουθεί να απαιτείται η έκδοση μιας σχετικής Οδηγίας.

1.5. ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΕΣ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

Η επιστροφή στη δημοσιονομική λιτότητα και η προτεραιότητα που αποδίδεται στις ιδιωτικές επενδύσεις ισοδυναμούν με μια στρατηγική που δεν μπορεί να αντιμετωπίσει επαρκώς τη γεωπολιτική κατάσταση της Ευρώπης και τις τεράστιες πρόσθετες επενδυτικές ανάγκες που προκύπτουν από τις προκλήσεις που θέτει η κλιματική αλλαγή. Οι αυξανόμενες ανάγκες περίθαλψης στις γηράσκουσες ευρωπαϊκές κοινωνίες απαιτούν επίσης πρόσθετες επενδύσεις. Το γεγονός ότι υποτιθέμενοι «επιστημονικά τεκμηριωμένοι» δημοσιονομικοί κανόνες (βλ. κεφάλαιο 3 και τα προηγούμενα Euromemo για μια σχετική κριτική) μπορούν να παραμεριστούν για τη στρατιωτικοποίηση, αλλά όχι για τον κοινωνικο-οικολογικό μετασχηματισμό, αποτελεί μια θλιβερή μαρτυρία της κατάστασης στην οποία βρίσκεται η ΕΕ.

Ένα βασικό ζήτημα της συζήτησης σχετικά με τις πρόσθετες επενδυτικές ανάγκες είναι ο τρόπος κατανομής της χρηματοδότησής τους μεταξύ των εθνικών προϋπολογισμών, των ιδιωτικών χρηματοπιστωτικών αγορών και των δημοσιονομικών και χρηματοδοτικών εργαλείων της ΕΕ, καθώς τα τελευταία είναι απαραίτητα για την παροχή ευρωπαϊκών δημόσιων αγαθών και τη στήριξη των προσπαθειών των κρατών μελών με περιορισμένες δημοσιονομικές ικανότητες. Οι διαπραγματεύσεις για το επόμενο πολυετές δημοσιονομικό πλαίσιο της ΕΕ πρόκειται να ξεκινήσουν το δεύτερο εξάμηνο του 2025· ο ρόλος τους στη διαμόρφωση του στρατηγικού αναπροσανατολισμού και του μέλλοντος της ΕΕ σε σχέση με τα συμφέροντα των εργατικών τάξεών της και άλλων είναι ζωτικής σημασίας.

Επαναλαμβάνουμε την έκκληση από την έκθεση EuroMemo 2024, η οποία επεσήμανε την ανάγκη αλλαγής του παραδείγματος της οικονομικής πολιτικής της ΕΕ. Τα δύο βασικά στοιχεία μιας τέτοιας ριζοσπαστικής και προοδευ-

τικής αλλαγής παραδείγματος της μακροοικονομικής πολιτικής της ΕΕ θα είναι τα εξής:

A) Ένα εκτεταμένο πανευρωπαϊκό επενδυτικό πρόγραμμα, σε στενό συντονισμό με τα αντίστοιχα επιμέρους εθνικά προγράμματα, για την προώθηση ενός οικολογικού και κοινωνικού μετασχηματισμού και την επιτάχυνση του τεχνολογικού μετασχηματισμού στον βιομηχανικό τομέα της ΕΕ. Η εφαρμογή ενός τέτοιου προγράμματος θα απαιτούσε (i) ένα επενδυτικό ταμείο της ΕΕ που θα κάλυπτε τις ανάγκες τόσο των μεταβατικών προγραμμάτων σε επίπεδο ΕΕ όσο και των συμπληρωματικών εθνικών προγραμμάτων· (ii) έναν διευρυμένο προϋπολογισμό της ΕΕ που θα αντιστοιχεί στο 5% του ΑΕΠ, χρηματοδοτούμενο από νέους φορολογικούς πόρους, συμπεριλαμβανομένης της φορολόγησης των υπερπλουσίων και των έκτακτων κερδών των επιχειρήσεων που επωφελήθηκαν από την κρίση, όπως οι εταιρείες ενέργειας και οι τράπεζες· (iii) μια μόνιμη κεντρική δημοσιονομική ικανότητα της ΕΕ που θα υποστηρίζεται από κοινό δανεισμό. Η εμπειρία του NGEU παρέχει -θετικά και αρνητικά- διδάγματα για το πώς θα μπορούσε να σχεδιαστεί και να εφαρμοστεί ένα τέτοιο σχέδιο.

B) Ένα εναλλακτικό πλαίσιο δημοσιονομικής διακυβέρνησης το οποίο i) θα περιλαμβάνει έναν «χρυσό κανόνα», που θα εξαιρεί τις καθαρές δημόσιες επενδύσεις που αποσκοπούν στον οικολογικό και κοινωνικό μετασχηματισμό από τους κανόνες δημοσιονομικού ισοζυγίου, καθώς και «κανόνες βιωσιμότητας του χρέους» που θα δίνουν έμφαση στο κόστος εξυπηρέτησης του δημόσιου χρέους σε σχέση με το ΑΕΠ και όχι στο επίπεδό του, και ii) θα είναι ενσωματωμένο σε ένα δημοκρατικό συμμετοχικό πλαίσιο, όπου το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο θα συμμετέχει στη λήψη αποφάσεων, θα επιβλέπει την εφαρμογή τους και στο οποίο θα λογοδοτούν η Ευρωπαϊκή Επιτροπή και η ΕΚΤ.

Όσον αφορά τις εργασιακές και κοινωνικές πολιτικές σε εθνικό επίπεδο, το Euromemo προτείνει:

Αναδιανεμητικές κοινωνικές και δημοσιονομικές πολιτικές. Τα ισχυρά κράτη πρόνοιας είναι ζωτικής σημασίας για την αντιμετώπιση των εισοδηματικών ανισοτήτων. Υπάρχει ανάγκη ενίσχυσης του αναδιανεμητικού ρόλου των συστημάτων κοινωνικής προστασίας, ιδίως σε χώρες όπου αυτός έχει αποδυναμωθεί και σε χώρες που αντιμετωπίζουν αυξανόμενες ανισότητες ή υψηλό ποσοστό φτώχειας. Οι δημοσιονομικές πολιτικές πρέπει να στηρίζουν την αναδιανομή: οι φόροι επί του πλούτου και των κερδών, οι οποίοι έχουν μειωθεί σε πολλές χώρες, θα παρείχαν κρίσιμους πόρους για την αναδιανομή.

Δίκαιοι μισθοί και κοινωνικός διάλογος. Η στήριξη της αγοραστικής δύναμης των χαμηλόμισθων εργαζομένων είναι ζωτικής σημασίας για μια βιώσιμη ανάπτυξη στην ΕΕ. Για να διασφαλιστεί ότι οι εθνικοί κατώτατοι

μισθοί εξασφαλίζουν αξιοπρεπή διαβίωση, είναι ανάγκη να μεταφερθεί πλήρως η Οδηγία για τους κατώτατους μισθούς του 2022 στο εθνικό δίκαιο και να αξιολογηθούν οι κατώτατοι μισθοί με βάση ένα «καλάθι αγαθών και υπηρεσιών». Ο κοινωνικός διάλογος πρέπει να προωθηθεί και ενισχυθεί σύμφωνα με την Οδηγία για τους κατώτατους μισθούς, ιδίως στα 19 κράτη μέλη όπου η κάλυψη των συλλογικών διαπραγματεύσεων είναι κάτω του 80%, ώστε να διασφαλιστούν αυστηρότεροι μηχανισμοί αναπροσαρμογής για τους χαμηλούς και μεσαίους μισθούς.

Διαφάνεια των αμοιβών. Τα κράτη μέλη της ΕΕ έχουν προθεσμία μέχρι τον Ιούνιο του 2026 για να εφαρμόσουν την Οδηγία για τη διαφάνεια των αμοιβών του 2023, αλλά η πρόοδος εξακολουθεί να είναι πολύ αργή. Σύμφωνα με το Ινστιτούτο των Ευρωπαϊκών Συνδικάτων (ETUI), οι καθυστερήσεις στην εφαρμογή της Οδηγίας θα κοστίσουν στις γυναίκες της ΕΕ κατά μέσο όρο 4,256€ ετησίως (17.000€ έως και τον Ιούνιο του 2026). Στο πλαίσιο της κρίσης φροντίδας και αυτής του κόστους ζωής, η εφαρμογή της Οδηγίας για τη διαφάνεια των αμοιβών είναι επείγουσα.

Προοδευτικές ρυθμίσεις της αγοράς εργασίας. Η διασφάλιση του εισοδήματος των επισφαλώς εργαζομένων και η μείωση της εργασιακής ανασφάλειας είναι αναγκαία για την κοινωνική συνοχή και την υγεία και ασφάλεια στην εργασία. Χρειάζονται ρυθμίσεις της αγοράς εργασίας για να παρέχονται στους εργαζόμενους με συμβάσεις μερικής απασχόλησης ή βραχυχρόνιες συμβάσεις δίκαια συστήματα επιδομάτων εργασίας και να διασφαλίζεται η πρόσβασή τους σε σταθερή απασχόληση.

Ρυθμίσεις για την εργασία σε πλατφόρμες, την εικονική αυτοαπασχόληση και την αλγοριθμική διαχείριση. Η Οδηγία για την εργασία σε πλατφόρμες του 2024 αποτελεί ένα βήμα προς τα εμπρός για τους εργαζόμενους σε πλατφόρμες. Ωστόσο, δεδομένης της διακριτικής ευχέρειας που αφήνεται στους εθνικούς νομοθέτες, είναι ανάγκη να αποτραπεί η εκπόνηση νομικών πλαισίων που παρέχουν στους εργαζόμενους σε πλατφόρμες ασθενή ή αποσπασματική προστασία, ιδίως κατά την περίοδο μεταφοράς στο εθνικό δίκαιο. Όσον αφορά την αλγοριθμική διαχείριση και τα δικαιώματα προσωπικών δεδομένων στον χώρο εργασίας, με βάση τον απολογισμό της Οδηγίας για την εργασία σε πλατφόρμες, υπάρχει ανάγκη για μια νέα οδηγία που να βελτιώνει τα δικαιώματα και την προστασία των δεδομένων όλων των εργαζομένων.

Βελτίωση των συνθηκών εργασίας, της υγείας και της ασφάλειας στην εργασία. Πρέπει να αντιμετωπιστούν οι κακές και επιδεινούμενες συνθήκες εργασίας (ιδίως όσον αφορά τους ψυχοκοινωνικούς κινδύνους) στο μετα-Covid πλαίσιο. Όπως υποστηρίζει το Ινστιτούτο των Ευρωπαϊκών Συνδικάτων, απαιτείται επείγοντως μια ευρωπαϊκή Οδηγία για την πρόληψη των ψυ-

χοκοινωνικών κινδύνων στην εργασία³⁵. Θα πρέπει, κυρίως, να ενισχύσει την υποχρέωση των εργοδοτών να αξιολογούν και να προλαμβάνουν τους κινδύνους, ιδίως εκείνους που σχετίζονται με την πίεση του χρόνου και τον φόρτο εργασίας ή τη χρήση των ψηφιακών τεχνολογιών. Πρέπει να παρέχει στους εργοδότες κατάρτιση και εργαλεία για την επαγγελματική ασφάλεια και την αξιολόγηση των κινδύνων, συμπεριλαμβανομένων των κινδύνων που σχετίζονται με τη σεξουαλική και σεξιστική βία, την παρενόχληση και τον σεξισμό. Η απαιτούμενη Οδηγία πρέπει επίσης να προβλέπει την κατάρτιση και τη συμμετοχή των συνδικάτων στη σύλληψη και την εφαρμογή συλλογικών συμβάσεων ή σχεδίων δράσης για την υγεία και την ασφάλεια στην εργασία.

Το επαρκές εισόδημα και η απασχόληση εγγυώνται την καταπολέμηση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού. Αντί για μέτρα ενεργοποίησης που επικεντρώνονται στις υποχρεώσεις των εργαζομένων, μια προσέγγιση βασισμένη στα δικαιώματα θα ενίσχυε την αυτονομία των δικαιούχων εισοδηματικής ενίσχυσης και το δικαίωμά τους στην απασχόληση. Οι επαρκείς εισοδηματικές εγγυήσεις πρέπει να καθορίζονται σύμφωνα με τα εθνικά όρια κινδύνου φτώχειας, τους προϋπολογισμούς των νοικοκυριών και την προσέγγιση του «καλαθιού αγαθών και υπηρεσιών» των νοικοκυριών με χαμηλό εισόδημα. Οι εισοδηματικές εγγυήσεις πρέπει επίσης να αναπροσαρμόζονται αυστηρά με βάση την αύξηση του κόστους ζωής και την αύξηση του μέσου ή του διάμεσου μισθού. Η διασφάλιση της πρόσβασης σε υπηρεσίες κοινωνικής ένταξης είναι επίσης ζωτικής σημασίας για τους δικαιούχους εισοδηματικής ενίσχυσης, ιδίως για τις μητέρες, των οποίων η πρόσβαση στην απασχόληση εξαρτάται αποφασιστικά από τις διαθέσιμες και οικονομικά προσιτές υπηρεσίες φροντίδας και εκπαίδευσης των παιδιών. Οι επενδύσεις σε προγράμματα εγγυημένης απασχόλησης θα διευκόλυναν την επίτευξη ενός συνδυασμού μεταξύ μιας προσέγγισης βασισμένης στα δικαιώματα με επενδύσεις σε δημόσιες υπηρεσίες και υποδομές ως μέσο για την προώθηση ενός κοινωνικο-οικολογικού μετασχηματισμού.³⁶

35 ETUC (2024, October). Ψήφισμα σχετικά με συγκεκριμένες απαιτήσεις για μια ευρωπαϊκή οδηγία σχετικά με την πρόληψη των ψυχοκοινωνικών κινδύνων στην εργασία. <https://www.etuc.org/en/document/etuc-resolution-specific-demands-european-directive-prevention-psychosocial-risks-work>

36 Tcherneva, P. R. (2020). Η υπόθεση για εγγύηση εργασίας. John Wiley & Sons.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΟΥ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ ΤΗΣ ΕΕ ΚΑΙ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΑ ΣΕΝΑΡΙΑ ΤΟΥ ΜΕΛΛΟΝΤΟΣ

Η ΕΕ προβλέπει και σχεδιάζει το μέλλον με διάφορους τρόπους. Για παράδειγμα, ο προϋπολογισμός της ΕΕ ακολουθεί μια διαδικασία πολυετούς προγραμματισμού και το επόμενο πολυετές δημοσιονομικό πλαίσιο (ΠΔΠ) καλύπτει τα έτη 2028-2034. Σκοπός της έκθεσης Ντράγκι³⁷, που δημοσιεύτηκε το καλοκαίρι του 2024, ήταν να παράσχει έναν στρατηγικό οδικό χάρτη για την περίοδο αυτή. Η έκθεση Ντράγκι είναι ένα μόνο παράδειγμα των προσπαθειών στρατηγικού σχεδιασμού στην ΕΕ³⁸, αλλά το 2024 διαδραμάτισε κεντρικό ρόλο στις συζητήσεις για το μέλλον της ΕΕ. Στο παρόν κεφάλαιο εξετάζεται κριτικά ο στρατηγικός σχεδιασμός της ΕΕ και η ιδέα της ενίσχυσης της ανταγωνιστικότητας μέσω της εναρμόνισης με τα οικονομικά μοντέλα των ΗΠΑ. Ειδικότερα, η έκθεση Ντράγκι προωθεί οικονομικές πολιτικές από την πλευρά της προσφοράς, ενώ αποτυγχάνει να αντιμετωπίσει τις υπάρχουσες συστημικές αδυναμίες και ανισότητες και παραβλέπει την ύπαρξη εναλλακτικών δημοσιονομικών προσεγγίσεων. Στο πλαίσιο του παρόντος κεφαλαίου, η έννοια της «ανοικτής στρατηγικής αυτονομίας» τίθεται υπο αμφισβήτηση επίσης, καθώς η έκθεση δεν εξετάζει επαρκώς τις ευρύτερες γεωπολιτικές συνέπειες των στρατηγικών της ΕΕ. Επιπλέον, η αυξανόμενη στρατιωτικοποίηση και η ασφαλειοποίηση της ΕΕ εγείρουν ανησυχίες σχετικά με τη μετατόπιση προς μια πιο αυταρχική και τιμωρητική Ένωση. Το κεφάλαιο αυτό διερευνά επίσης εναλλακτικά σενάρια για το μέλλον της ΕΕ, συμπεριλαμβανομένων αυτών της πιθανής αποσύνθεσης, της αυξημένης ομοσπονδιοποίησης και του ευρωεθνικισμού, της αυθόρμητης μετασχηματιστικής παγκόσμιας δέσμευσης και της υποκινούμενη από την κρίση μεταρρύθμισης. Εν τέλει, δίχως ουσιαστικές αλλαγές στη διακυβέρνηση και τις εφαρμοζόμενες οικονομικές πολιτικές, η ΕΕ κινδυνεύει να ενισχύσει τις υπάρχουσες αντιφάσεις αντί να προωθήσει βιώσιμες και δίκαιες εξελίξεις.

37 Draghi, M. (2024, September). Το μέλλον της ευρωπαϊκής ανταγωνιστικότητας. https://commission.europa.eu/topics/strengthening-european-competitiveness/eu-competitiveness-looking-ahead_en#paragraph_47059. [εφεξής: Μια στρατηγική ανταγωνιστικότητας για την Ευρώπη]

38 Η Επιτροπή τονίζει τη σημασία της στρατηγικής πρόβλεψης, η οποία «είναι η επιστήμη της διερεύνησης και της πρόβλεψης πιθανών μελλοντικών εξελίξεων με σκοπό τη διαμόρφωση ενός επιθυμητού μέλλοντος». Στόχος είναι να βοηθηθεί «η ΕΕ να προετοιμαστεί και να προβλέψει μελλοντικές κρίσεις και ευκαιρίες και να διαμορφώσει το μέλλον που επιθυμούμε». Οι ετήσιες εκθέσεις στρατηγικής πρόβλεψης από το 2020 είναι διαθέσιμες στη διεύθυνση https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/strategic-foresight_en. Ένα άλλο παράδειγμα είναι η έκθεση του φθινοπώρου του 2024 με τίτλο «Ενίσχυση της πολιτικής και στρατιωτικής ετοιμότητας της Ευρώπης: Έκθεση του ειδικού συμβούλου Niinistö». https://commission.europa.eu/topics/defence/safer-together-path-towards-fully-prepared-union_en

2.1. Η ΕΚΘΕΣΗ DRAGHI 2024: ΔΥΣΧΕΡΕΙΣ ΣΥΓΚΡΙΣΕΙΣ ΚΑΙ ΔΙΦΟΡΟΥΜΕΝΕΣ ΦΙΛΟΔΟΞΙΕΣ

Η έκθεση Ντράγκι αποτελεί αντιπροσωπευτικό παράδειγμα της σημερινής δυσχερούς θέσης της ΕΕ, η οποία βρίσκεται ανάμεσα στην κληρονομιά του κράτους πρόνοιας και στη φιλοδοξία της να υιοθετήσει ένα οικονομικό μοντέλο που να μοιάζει περισσότερο με αυτό των ΗΠΑ: «Ενώ η ΕΕ θα πρέπει να επιδιώξει να πλησιάσει το παράδειγμα των ΗΠΑ όσον αφορά την αύξηση της παραγωγικότητας και την καινοτομία, θα πρέπει να το κάνει χωρίς τα μειονεκτήματα του αμερικανικού κοινωνικού μοντέλου»³⁹. Η έκθεση επικεντρώνεται στη σύγκριση με τις ΗΠΑ. Ο στόχος είναι να καλυφθεί το χάσμα καινοτομίας και να επιδιωχθεί η αύξηση της παραγωγικότητας, με βάση το μοντέλο που παρέχουν οι ΗΠΑ. Μια τέτοια σύγκριση είναι προβληματική. Από τη μία πλευρά, η έκθεση παραδέχεται ότι, σε όρους κατά κεφαλήν ισοτιμίας αγοραστικής δύναμης (PPP), η απόκλιση μεταξύ της ΕΕ και των ΗΠΑ είναι περιορισμένη (σε 20 χρόνια, η διαφορά αυξήθηκε μόνο κατά 3%). Από την άλλη πλευρά, η έκθεση αποφεύγει να εξετάσει τις εγγενείς στρεβλώσεις στις μετρήσεις του ΑΕΠ που ευνοούν τις ΗΠΑ (όπου ο δημόσιος τομέας συμμετέχει λιγότερο στη δημιουργία αξίας) ή τις πιθανές επιπτώσεις των πολιτικών ανταγωνιστικότητας στις ήδη υψηλές ανισότητες που είναι πολύ μεγαλύτερες στις ΗΠΑ από ό,τι στην ΕΕ. Επιπλέον, η ανταγωνιστικότητα των ΗΠΑ βασίζεται κυρίως στις μεγαλύτερες επιχειρήσεις τους. Προς το παρόν, αυτές εκπροσωπούνται κυρίως από τις λεγόμενες μεγάλες τεχνολογικές επιχειρήσεις, οι οποίες επηρεάζουν τόσο άμεσα όσο και έμμεσα την ανταγωνιστικότητα των ΗΠΑ. Ενώ ορισμένες μεγάλες τεχνολογικές επιχειρήσεις πραγματοποιούν σημαντικές επενδύσεις στην έρευνα και την ανάπτυξη που

39 Μια στρατηγική ανταγωνιστικότητας για την Ευρώπη, σσ. 15.

40 Για μια δημοφιλή ανάλυση που αντιπροσωπεύει την εικόνα που έχει ο κλάδος για τον εαυτό του, βλ. για παράδειγμα Atkinson, R. (2022, Σεπτέμβριος). Πώς ο τομέας της πληροφορικής ενισχύει την οικονομία των ΗΠΑ, ITIF (The Information Technology and Innovation Foundation). <https://itif.org/publications/2022/09/19/how-the-it-sector-powers-the-us-economy/>

41 Η απόσπαση αξίας μπορεί να πραγματοποιηθεί με διάφορους τρόπους, για παράδειγμα μέσω της «άνισης ανταλλαγής» στις αλυσίδες αξίας ή της λεγόμενης οικονομίας της πλατφόρμας -που κυριαρχείται από εταιρείες όπως η Uber, η Amazon, η Airbnb και το Facebook- οι οποίες συχνά δεν παράγουν τίποτα οι ίδιες, αλλά λειτουργούν ως μονοπωλιακοί μεσάζοντες που χρεώνουν υψηλές προμήθειες ή τέλη, μετακυλίνοντας τους κινδύνους στους εργαζομένους (π.χ. οδηγούς της Uber, διανομείς της Deliveroo), οι οποίοι συχνά κατατάσσονται ως ανεξάρτητοι εργολάβοι και όχι ως υπάλληλοι. Βλέπε, για παράδειγμα, Cutolo, D. & Kenney, M. (2021). «Platform-dependent entrepreneurs: Power asymmetries, risks, and strategies in the platform economy. *Academy of management perspectives*, 35(4), σσ. 584-605· Mitchell, S., Knox, R. & Freed, Z. (2020). Amazon's monopoly tollbooth. Institute for Local Self-Reliance. <https://ilsr.org/wp-content/uploads/2021/11/ILSR-AmazonTollRoad-Final.pdf>

μπορούν να προωθήσουν την τεχνολογική πρόοδο⁴⁰, υπάρχουν σημαντικά στοιχεία που υποδηλώνουν ότι εμπλέκονται σε πρακτικές απόσπασης αξίας που δεν δημιουργούν νέα αξία⁴¹.

Εκτός του ότι δεν αναφέρεται ο ρόλος της απλής απόσπασης αξίας, η έκθεση Ντράγκι είναι επίσης κάπως ασαφής σχετικά με τις ποιοτικές και ποσοτικές πτυχές της ανταγωνιστικότητας. Η ασάφεια παρουσιάζεται σε φράσεις όπως: «Σήμερα, η ανταγωνιστικότητα δεν εξαρτάται τόσο από το σχετικό κόστος εργασίας, όσο από τις γνώσεις και τις δεξιότητες του εργατικού δυναμικού»⁴². Η πρόταση αυτή μοιάζει περισσότερο με κανονιστικό στόχο παρά με μια περιγραφή της σημερινής κατάστασης, καθώς οι εργοδότες εξακολουθούν να τονίζουν τη σημασία του χαμηλού μισθολογικού κόστους και της ευελιξίας της αγοράς εργασίας. Επιπλέον, σε όλη την έκθεση, οι αλλαγές στο ευρύτερο πλαίσιο και οι συνέπειές τους (όπως η αυξανόμενη εξάρτηση από την ακριβή ενέργεια που εισάγεται από τις ΗΠΑ ή οι αυξανόμενες στρατιωτικές δαπάνες που ωφελούν το αμερικανικό στρατιωτικοβιομηχανικό σύμπλεγμα και κατ' επέκταση την αμερικανική οικονομία) θεωρούνται δεδομένες. Ίσως το σημαντικότερο, όμως, είναι πως δεν υπάρχει καμία επίγνωση του ρόλου της ΕΕ/Δύσης στη δημιουργία τάσεων προς την άνοδο του αυταρχισμού, την ασφαλειοποίηση κεντρικών πολιτικών ζητημάτων και την οπλοποίηση της αλληλεξάρτησης⁴³.

Η ασάφεια του τι είναι παλιό και τι νέο εκδηλώνεται σε διάφορα επίπεδα στο πλαίσιο της έκθεσης. Η έκθεση Ντράγκι αναγνωρίζει ορθά αρκετά σχετικά προβλήματα της ΕΕ, ενώ παρέχει τις ίδιες απαντήσεις της «οικονομίας της προσφοράς» που έχουν δοκιμαστεί εδώ και δεκαετίες με ελάχιστη ή και καμία πραγματική επιτυχία⁴⁴. Η έκθεση επικεντρώνεται στη βελτίωση των επιχειρηματικών συνθηκών και αγνοεί άλλους κρίσιμους παράγοντες που προ-

42 Μια στρατηγική ανταγωνιστικότητας για την Ευρώπη, σσ. 5.

43 Οι δρώντες μπορούν να επιφέρουν την ασφαλειοποίηση παρουσιάζοντας κάτι ως υπαρκτή απειλή και δραματοποιώντας ένα ζήτημα παρουσιάζοντάς το ως απόλυτη ή σημαντική προτεραιότητα, γεγονός που μπορεί να δικαιολογήσει έκτακτα -συνήθως μη δημοκρατικά- στρατιωτικά- μέτρα. Η οπλοποιημένη αλληλεξάρτηση, με τη σειρά της, αναφέρεται σε μια κατάσταση όπου κράτη με πολιτική εξουσία επί κεντρικών οικονομικών κόμβων «μπορούν να οπλοποιήσουν δίκτυα για να συλλέξουν πληροφορίες ή να εμποδίσουν τις οικονομικές ροές και τις ροές πληροφοριών, να ανακαλύψουν και να εκμεταλλευτούν τρωτά σημεία, να επιβάλουν πολιτικές αλλαγές και να αποτρέψουν ανεπιθύμητες ενέργειες» (Farrell, H. & Newman, A. (2019) «Weaponized interdependence: how global economic networks shape state coercion», *International Security*, 44(1), σ. 45). Είναι αποκαλυπτικό το γεγονός ότι η πρώτη κυβέρνηση Τραμπ υιοθέτησε γρήγορα τις ιδέες του άρθρου των Farrell και Newman του 2019 ως ένα «καλό εγχειρίδιο προς εφαρμογή» (Farrell, H. και Newman, A. (2023) *Underground Empire. How America Weaponized the World Economy*. Λονδίνο: Allen Lane, σ. 101-102). Στις αρχές του 2025, η δεύτερη κυβέρνηση Τραμπ φαίνεται πρόθυμη να εντείνει τις προσπάθειές της προς αυτή την κατεύθυνση.

ωθούν την παραγωγικότητα, όπως οι συνθήκες εργασίας και οι μισθοί. Οι πρωτοβουλίες του παρελθόντος περιλαμβάνουν το πρόγραμμα REFIT, τη «βελτίωση της νομοθεσίας» και το συμβούλιο ρυθμιστικού ελέγχου. Η έκθεση καταλήγει, χωρίς να πείθει, στο συμπέρασμα ότι οι προσπάθειες αυτές πρέπει να ενταθούν.

Η έκθεση δίνει έμφαση στους μακροπρόθεσμους στόχους και επικρίνει τον βραχυπρόθεσμο χαρακτήρα της μέχρι τώρα εφαρμοσμένης πολιτικής, αλλά δεν παρουσιάζει κανένα όραμα για ένα καλύτερο μέλλον. Αντί να αναπτύξει τα θεμέλια της δημοσιονομικής πολιτικής σε επίπεδο ΕΕ -το έμβρυο της οποίας υπάρχει στο τρέχον πολυετές δημοσιονομικό πλαίσιο με τη μορφή του προγράμματος NGEU- το επίκεντρο της στρατηγικής δράσης είναι η συνέχιση της ανάπτυξης της χρηματοπιστικοποίησης. Η έκθεση προτείνει, για παράδειγμα, από μια προοπτική που προωθεί την περαιτέρω χρηματοπιστικοποίηση, τη χρήση δημόσιου χρήματος το οποίο συλλέγεται για κοινωνικούς σκοπούς (π.χ. συνταξιοδοτικά ταμεία) για την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας του ιδιωτικού τομέα και της βιομηχανίας. Η υιοθέτηση μιας προοπτικής που υποστηρίζει τη χρηματοπιστικοποίηση είναι εμφανής στον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιούνται οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Βρετανία ως αντικείμενο σύγκρισης:

Οι κεφαλαιαγορές της ΕΕ είναι ανεπαρκώς εφοδιασμένες με μακροπρόθεσμα κεφάλαια σε σχέση με άλλες μεγάλες οικονομίες, κυρίως λόγω της υποανάπτυξης των συνταξιοδοτικών ταμείων. Το 2022, το επίπεδο των συνταξιοδοτικών περιουσιακών στοιχείων στην ΕΕ ήταν μόλις 32% του ΑΕΠ, ενώ στις ΗΠΑ το συνολικό ενεργητικό ανερχόταν στο 142% του ΑΕΠ και στο Ηνωμένο Βασίλειο στο 100%⁴⁵

Μια από τις βασικές έννοιες του στρατηγικού σχεδιασμού της ΕΕ είναι αυτή της «ανοικτής στρατηγικής αυτονομίας»⁴⁶. Μια βασική αιτιολόγηση για την αύξηση των επενδύσεων στην ΕΕ (αλλά χωρίς την ύπαρξη μίας ευρωπαϊκής δημοσιονομικής πολιτικής) έγκειται στον στόχο της μείωσης της εξάρτησης από το εμπόριο ενέργειας και στρατηγικών ορυκτών, καθώς και της διασφάλισης κρίσιμων αλυσίδων εφοδιασμού. Υπάρχουν βάσιμοι λόγοι να υποπτευθούμε ότι τα μέσα που παρουσιάζονται δεν ανταποκρίνονται σε καμία περίπτωση στην κλίμακα των προτεινόμενων αλλαγών, όπως γίνεται ήδη

44 Raza, W., Ertl, M. & Soder, M. (2024, Σεπτέμβριος). Draghi on 'competitiveness': new wine in an old bottle'. Social Europe 27. <https://www.socialeurope.eu/draghi-on-competitiveness-new-wine-in-an-old-bottle>

45 Μια στρατηγική ανταγωνιστικότητας για την Ευρώπη,, σσ. 60.

46 Αναφέρεται στην Έκθεση Ντράγκι, αλλά κατέχει ιδιαίτερα κεντρική θέση στην Έκθεση Στρατηγικής Ανάλυσης Προοπτικών 2023. Strategic Foresight Report (July 2023) https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/strategic-foresight/2023-strategic-foresight-report_en

απολύτως σαφές, για παράδειγμα, με την επίκληση της γενικής ρήτηρας διαφυγής στην πρόταση «Readiness 2030» (βλ. κεφάλαιο 1). Το σημαντικότερο, ωστόσο, είναι ότι η έκθεση δεν λαμβάνει πλήρως υπόψη τις ευρύτερες συλλογικές συνέπειες της διαδικασίας αμοιβαίας αποσύνδεσης στην παγκόσμια οικονομία⁴⁷ (για ορισμένες από τις ευρωκεντρικές διαστάσεις της, βλ. κεφάλαιο 4). Η ΕΕ τείνει να μην βλέπει το ρόλο της στις παγκόσμιες γεωπολιτικές και οικονομικές διαδικασίες παρά μόνο άκριτα ως ένα είδος δύναμης του καλού στον κόσμο⁴⁸.

2.2. ΤΑ ΤΡΙΑ ΒΑΣΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΕΝΤΟΣ ΠΛΑΙΣΙΟΥ: ΜΙΑ ΚΡΙΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ

Η έκθεση Ντράγκι επικεντρώνεται στην ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας της ΕΕ μέσω της αντιμετώπισης θεμάτων όπως η καινοτομία, η ασφάλεια και η πράσινη μετάβαση. Σε αυτή την ενότητα, συνοψίζουμε το πλαίσιο και τις πιθανές επιπτώσεις καθενός από αυτά, για να αναπτύξουμε σενάρια σχετικά με το ενδεχόμενο και το περισσότερο πιθανό ευρωπαϊκό και παγκόσμιο μέλλον.

(Α) Η τρέχουσα στρατηγική της ΕΕ αποσκοπεί στη σύσφιξη της Ένωσης υπό το πρίσμα της καινοτομίας και της ενίσχυσης της εξωτερικής ανταγωνιστικότητάς της. Η ΕΕ επιδιώκει να στραφεί προς μια πιο «ποιοτική» ανταγωνιστικότητα, η οποία θα επιτευχθεί με την εφαρμογή διαρθρωτικών μεταρ-

47 Μια στρατηγική ανταγωνιστικότητας για την Ευρώπη, σσ. 54. Εδώ, ο όρος αποσύνδεση αναφέρεται στη διαδικασία μείωσης της οικονομικής αλληλεξάρτησης μεταξύ των χωρών, ιδίως στο παγκόσμιο εμπόριο και στις αλυσίδες εφοδιασμού. Το απόσπασμα υποδηλώνει το γεγονός ότι ενώ η αποσύνδεση έχει ήδη αρχίσει να λαμβάνει χώρα μεταξύ των ΗΠΑ και της Κίνας, ένας γρήγορος και πλήρης διαχωρισμός των εμπορικών σχέσεων είναι απίθανος στο εγγύς μέλλον, ιδίως για την ΕΕ. Αντί να αποσυνδεθούν πλήρως (π.χ. μέσω του επαναπατρισμού των επενδύσεων, του πλησιοπορισμού ή της μεταφοράς παραγωγικών διαδικασιών και συνεργασιών σε χώρες με πολιτική και οικονομική σταθερότητα), οι εταιρείες επιλέγουν να διαφοροποιήσουν τους προμηθευτές τους. Η έκθεση επισημαίνει επίσης ότι η Κίνα και η ΕΕ έχουν αμοιβαία οικονομικά συμφέροντα που αποθαρρύνουν το ενδεχόμενο μιας δραστηκής ρήξης μεταξύ τους, αν και οι γεωπολιτικές εντάσεις και εξαρτήσεις θα μπορούσαν ακόμη να αξιοποιηθούν ως μέσο εξαναγκασμού, αυξάνοντας την αβεβαιότητα και επηρεάζοντας αρνητικά τις επιχειρηματικές επενδύσεις.

48 Η δημοτικότητα της έννοιας της «κανονιστικής δύναμης της Ευρώπης», που εισήγαγε ο Ian Manners, εξηγείται από το γεγονός ότι εκφράζει την ιδεολογική αντίληψη περί της Ευρώπης που επικρατεί εντός της ΕΕ. Για κριτικές, βλ. π.χ. Diez, T. (2005). Constructing the Self and Changing Others: Problematising the Concept of «Normative Power Europe». Millennium: Journal of International Studies, 33 (3), σ. 613-636· και Patomäki, H. (2018). Disintegrative Tendencies in Global Political Economy. Routledge, κεφάλαιο 3.

ρυθμίσεων. Ωστόσο, στην έκθεση δεν γίνεται καμία αναφορά σε πιθανές αλλαγές στην πολιτική δομή της ΕΕ: τα ισχύοντα θεσμικά όργανα και οι πολιτικές της ΕΕ παραμένουν ανέγγιχτα, συμπεριλαμβανομένου του αυστηρότερου πλαισίου δημοσιονομικής διακυβέρνησης. Ως εκ τούτου, δεν προτείνεται καμία αλλαγή στο μέγεθος του προϋπολογισμού της ΕΕ, γεγονός που υποδηλώνει τη συνεχιζόμενη απουσία δημοσιονομικής πολιτικής σε ευρωπαϊκή κλίμακα. Παρά τις πρόσφατες βελτιώσεις στις χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης (τόσο όσον αφορά τη σύγκλιση εντός της ΕΕ όσο και τις εξελίξεις στο εσωτερικό των χωρών αυτών σε ότι αφορά την ισότητα, βλ. κεφάλαιο 1), αυτό είναι πιθανό να ενισχύσει τις τάσεις αύξησης των ανισοτήτων στο μεγαλύτερο μέρος της ΕΕ. Αξίζει να σημειωθεί ότι στην έκθεση Ντράγκι δεν γίνεται καμία συζήτηση για πιθανά αντίμετρα στις ανισότητες. Ακόμα χειρότερα, αντί για την ενίσχυση της δημοκρατικής νομιμοποίησης, υποστηρίζεται ότι η ΕΕ χρειάζεται ταχύτερη και πιο «αποτελεσματική» λήψη αποφάσεων. Αυτό είναι πιθανό να σημαίνει συγκεντρωτισμό και ιεράρχηση της εξουσίας, ενώ κατά τα άλλα πολλές από τις σημερινές τάσεις, τρωτά σημεία και αντιφάσεις της παραμένουν άθικτες.

(B) Η πιο ήπια εκδοχή του νεοφιλελευθερισμού και της προσπάθειας για αύξηση της ανταγωνιστικότητας μέσω της οικονομίας της προσφοράς τροποποιείται και εξειδικεύεται από μια όλο και πιο στρατιωτικοποιημένη και κατά κάποιον τρόπο πιο πειθαρχική Ένωση. Οι κοινοί εξωτερικοί εχθροί μπορούν να ενοποιηθούν και φαίνεται ότι υπάρχουν πολλοί πραγματικοί και δυνητικοί εχθροί. Εκτός από το ενδεχόμενο περαιτέρω κλιμάκωσης της σύγκρουσης με τη Ρωσία, υπάρχει μια συνεχής «κατάσταση εκτάκτου ανάγκης» που σχετίζεται με τη μετανάστευση και τους πρόσφυγες, καθώς και η ανησυχία για πιθανές τρομοκρατικές επιθέσεις (ίσως από τους μετανάστες που υποφέρουν από τις ταξικές ανισότητες). Στις σχετικές εξελίξεις περιλαμβάνονται επίσης οι όλο και πιο τεταμένες σχέσεις με την Τουρκία, ο οικονομικός ανταγωνισμός με την Κίνα και την Ινδία, η ασφαλειοποίηση της εξάρτησης από την Κίνα και οι συνέπειες των απρόβλεπτων πολιτικών του δόγματος «πρώτα η Αμερική» του Ντόναλντ Τραμπ. Όλα αυτά μπορούν να χρησιμοποιηθούν για να δικαιολογήσουν την «(ανοικτή) στρατηγική αυτονομία». Το πρόγραμμα της λευκής βίβλου «Readiness 2030» (Ετοιμότητα 2030) μπορεί να θεωρηθεί μια πρωτοβουλία που συνάδει με αυτή την τάση.

Εν τω μεταξύ, μεταξύ των πολιτών της ΕΕ, διάφορα χαρακτηριστικά του επικρατούντος πλαισίου τείνουν να δημιουργούν υπαρξιακές ανασφάλειες, δημιουργώντας πρόσφορο έδαφος για την ασφαλειοποίηση διαφόρων πολιτικοκοινωνικών ζητημάτων, την οπλοποίηση της αλληλεξάρτησης και την επινόηση εχθρών. Σε αυτά περιλαμβάνονται η ανεργία ή η απειλή της ανεργίας, η επισφάλεια της εργασίας (δηλαδή η μετατροπή της μόνιμης απασχόλησης

σε λιγότερο καλά αμειβόμενες και πιο ανασφαλείς θέσεις εργασίας) και η υστέρηση λόγω των υψηλών και ενδεχομένως αυξανόμενων ανισοτήτων. Οι ανασφάλειες μπορούν να αξιοποιηθούν για την προώθηση ενός κοινού ευρωπαϊκού σκοπού. Ο εντοπισμός των απειλών για την «ευρωπαϊκή» μας ύπαρξη μπορεί να δημιουργήσει ενότητα και αποδοχή, ή τουλάχιστον συναίνεση, στην πειθαρχική κυριαρχία της ΕΕ. Πράγματι, από μια κοσμοπολίτικη προοπτική, μία από τις ασάφειες της Ένωσης ήταν πάντα η πιθανότητα να δημιουργήσει έναν δικό της εθνικισμό και να εξελιχθεί σε μια μεγάλη στρατιωτική δύναμη. Κατ' αρχήν, οι στρατιωτικές δαπάνες μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την τόνωση της οικονομίας, αν και, χωρίς μεγαλύτερο προϋπολογισμό και κατάλληλη δημοσιονομική πολιτική, τα όποια στρατιωτικο-κεϋνσιανά αποτελέσματα εξαρτώνται από τις συνδυασμένες δημοσιονομικές αλλαγές εντός των κρατών μελών. Επιπλέον, μένει να δούμε ποιο θα είναι το καθαρό αποτέλεσμα της χρήσης «λιγότερου βουτύρου και περισσότερων όπλων»⁴⁹.

Σε παγκόσμιο επίπεδο, ο προσανατολισμός αυτός σημαίνει μια στροφή προς την ασφαλειοποίηση και την οπλοποίηση των αλληλεξαρτήσεων. Η εποχή του άνευ όρων ελεύθερου εμπορίου έχει τελειώσει. Η έννοια της «ανοικτής στρατηγικής αυτονομίας» αναδεικνύεται ως ο όρος-κλειδί χωρίς σαφή ορισμό (μπορεί να θεωρηθεί ότι σημαίνει οτιδήποτε από το ελεύθερο εμπόριο έως τον πλήρη προστατευτισμό και από τον πολυμερή προσανατολισμό έως τη μονομέρεια). Ένας αναδυόμενος στόχος είναι η οικοδόμηση ενός ευρωπαϊκού στρατιωτικο-βιομηχανικού συμπλέγματος.⁵⁰ Ο στόχος αυτός συνδέεται συχνά με προσπάθειες ενίσχυσης του σχηματισμού κεφαλαίου με έδρα την ΕΕ, ο οποίος θα διευκολύνεται από τη δημόσια επαναρρύθμιση και τα σχετικά δημόσια κονδύλια. Ήδη έχουν ληφθεί ορισμένες αποφάσεις προς αυτή την κατεύθυνση (π.χ. η πρόσφατη κοινοπραξία Leonardo-Rheinmetall που υπογράφηκε τον Οκτώβριο του 2024) και αναμένουμε περισσότερες περιπτώσεις συγχωνεύσεων μεγάλων εθνικών επιχειρήσεων για τη δημιουργία πραγματικά βασι-

49 Η φράση «περισσότερο βούτυρο, λιγότερα όπλα» είναι ένας μεταφορικός τρόπος για να υποστηριχθεί η αύξηση των δαπανών για κοινωνικά προγράμματα, όπως η εκπαίδευση, η υγειονομική περίθαλψη και οι υποδομές, και η μείωση των δαπανών για το στρατό ή την εθνική άμυνα.

50 Σύμφωνα με τους ίδιους τους όρους τους, στόχος είναι «να δοθούν κίνητρα, να διευκολυνθεί και να απλουστευθεί η συνεργασία και η ενοποίηση στον αμυντικό τομέα της ΕΕ» και να εξασφαλιστεί επαρκής χρηματοδότηση «για την οικοδόμηση αξιόπιστης αμυντικής προετοιμασίας και ετοιμότητας για την ΕΕ και τα κράτη της». Niinistö, S. (2024, Απρίλιος). Strengthening Europe's civil and military preparedness and readiness. https://commission.europa.eu/topics/defence/safer-together-path-towards-fully-prepared-union_en, σσ. 122. * Στο εξής: Niinistö report+

σμένου στην ΕΕ κεφαλαίου (ή «πρωταθλητών» της ΕΕ όπως αποκαλούνται). Η στρατηγική αυτή περιλαμβάνει την υποστήριξη μεγάλων επιχειρήσεων στις βαριές βιομηχανίες, όπου η ΕΕ εξακολουθεί να έχει κάποια ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα - ιδίως όσον αφορά την αντιμετώπιση των τάσεων αποβιομηχάνισης. Η παραγωγή όπλων αποτελεί ένα ολόκληρο θέμα από μόνη της. Επί του παρόντος, η ΕΕ εισάγει μεγάλο μέρος των νέων όπλων της από τις ΗΠΑ και είναι επίσης υποταγμένη στο αμερικανικό «ψηφιακό- στρατιωτικό σύμπλεγμα»⁵¹. Η ανταγωνιστικότητα και η αυτονομία νοούνται επίσης με στρατιωτικούς όρους.

(C) Ένα κεντρικό θέμα είναι η οικολογική βιωσιμότητα και η προσπάθεια για μια πράσινη μετάβαση. Στη στρατηγική της ΕΕ, υπάρχει πραγματική ανησυχία για τη βιωσιμότητα, ιδίως όσον αφορά την κλιματική αλλαγή και την πιθανή κρίση ολικής εξαφάνισης. Ωστόσο, η βασική φιλοδοξία της ένωσης εκφράζεται με όρους «πράσινης ανάπτυξης» και ο κεντρικός στόχος είναι η αύξηση των ρυθμών ανάπτυξης μέσω της αύξησης της παραγωγικότητας. Επιπλέον, οι οικολογικές αλληλεξαρτήσεις και η διαδικασία της πράσινης μετάβασης δημιουργούν περεταίρω αλληλεξαρτήσεις, οι οποίες μπορούν να ασφαλειοποιηθούν ή να σπλοποιηθούν. Επομένως, ο στόχος της αειφορίας μπορεί επίσης να γίνει αντιληπτός, τουλάχιστον εν μέρει, υπό το πρίσμα τόσο του (Α) όσο και του (Β) ανωτέρω. Με άλλα λόγια, η βιωσιμότητα περιλαμβάνει την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας και της στρατηγικής αυτονομίας. Επιπλέον, η ιδέα της πράσινης μετάβασης βασίζεται στην πίστη στην ικανότητα της τεχνολογίας να καταστήσει την οικονομία πράσινη και βιώσιμη και τείνει να εξιδανικεύει το πόσο «απαλλαγμένες από ορυκτά» ή αλλιώς καθαρές είναι πολλές από τις νέες τεχνολογίες⁵².

51 Για λεπτομέρειες σχετικά με αυτό, βλέπε Coveri, A., Cozza, C., & Guarascio, D. (2024). Blurring boundaries: an analysis of the digital platforms-military nexus. *Review of Political Economy*, online first, σ. 1-32. DOI: <https://doi.org/10.1080/09538259.2024.2395832>

52 Οι αυξανόμενες εμπειρικές-ιστορικές μελέτες αμφισβητούν τη δυνατότητα αποσύνδεσης των ανθρώπινων επιπτώσεων από την οικονομική δραστηριότητα μέσω στρατηγικών πράσινης ανάπτυξης. Βλέπε π.χ. Parrique, T., Barth, J., Briens, F., Kuokkanen, A., & Spangenberg, J. H. (2019). Evidence and arguments against green growth as a sole strategy for sustainability. *European Environmental Bureau*, eeb.org/decoupling-debunked; Haberl, H. et.al. (2020). A systematic review of the evidence on decoupling of GDP, resource use and GHG emissions, part I: Bibliometric and conceptual mapping. *Environmental Research Letters*, 15(6), 063002.

2.3. Η ΔΥΝΑΜΙΚΗ ΤΗΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΑΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ ΣΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 21ΟΥ ΑΙΩΝΑ

Η ΕΕ αποτελεί μέρος ενός πολύ μεγαλύτερου συνόλου, αποτελώντας περίπου το 6% του παγκόσμιου πληθυσμού και το 12% της παγκόσμιας οικονομικής παραγωγής (σε όρους ΑΕΠ Ισοτιμίας Αγοραστικής Δύναμης). Η παγκόσμια πολιτική οικονομία και ασφάλεια αποτελούν μια σύνθετη, δυναμική μεγάλων διαστάσεων διαδικασία, στην οποία τα κράτη και άλλοι φορείς όπως η ΕΕ είναι στενά συνυφασμένοι και στην οποία ανακύπτει μεγάλη ποικιλία ζητημάτων. Στα ανοικτά συστήματα, οι διάφορες τάσεις, συμπεριλαμβανομένων των συνειδητών προσπαθειών επίλυσης προβλημάτων, μπορεί να αντιδράσουν η μία στην άλλη και οι διάφορες διαδικασίες που προκύπτουν μπορεί να επικαλύπτονται, να διασταυρώνονται, να παρεμποδίζουν η μία την άλλη ή να συγκρούονται. Γι' αυτόν και μόνο το λόγο, πολλές στοχευμένες δραστηριότητες αποδεικνύονται αντιπαραγωγικές. Ο αντίκτυπος της δράσης της ΕΕ πρέπει να αξιολογείται ανάλογα με το πώς συμβάλλει στη διαμόρφωση αυτών των ευρύτερων διεργασιών και τι είδους συνέπειες μπορεί να έχουν οι ενέργειές της, δεδομένου ότι δεν μπορεί να ελέγξει αυτές τις ευρύτερες διεργασίες.

Η παγκόσμια οικονομία στο σύνολό της τείνει να παρουσιάζει άνηση ανάπτυξη, οικονομικές ανισορροπίες και χρηματοπιστωτικές αστάθειες και να προκαλεί αντιφατικές αντιδράσεις σε αυτές τις τάσεις. Έχουν προταθεί πολλοί θεσμικοί μηχανισμοί για την εξομάλυνση, την εξισορρόπηση και τη σταθεροποίηση της δυναμικής της παγκόσμιας οικονομίας. Κατά τον 20ό αιώνα εφαρμόστηκαν μερικές ιδέες για την ανάπτυξη τέτοιων μηχανισμών, με σημαντικότερους τους θεσμούς του Bretton Woods. Πολλές άλλες δεν υλοποιήθηκαν μέχρι σήμερα, όπως η συστηματική ρύθμιση των υπεράκτιων χρηματοπιστωτικών κέντρων ή η επιβολή παγκόσμιας φορολογίας, η εφαρμογή παγκόσμιας δημοσιονομικής πολιτικής ή η δημιουργία μιας παγκόσμιας εκκαθαριστικής ένωσης (που θα περιλάμβανε μια παγκόσμια κεντρική τράπεζα και ένα ανάλογο νόμισμα). Η απουσία επαρκών κοινών θεσμών και η προφανής ανικανότητα μεταρρύθμισης του παγκόσμιου νομισματικού και εμπορικού συστήματος είναι αναμφισβήτητα σε σημαντικό βαθμό υπεύθυνες για τη σημερινή παγκόσμια πολιτική κατάσταση, η οποία χαρακτηρίζεται από εμπορικούς πολέμους, την ασφαλειοποίηση των αλυσίδων εφοδιασμού, την σπλοποίηση της αλληλεξάρτησης, τη δημιουργία συμμαχιών και την κούρσα των εξοπλισμών.

Η παγκόσμια οικονομία λειτουργεί μέσω ενός συστήματος ξεχωριστών κυρίαρχων κρατών και των συμμαχιών τους· τα κράτη αυτά δεν έπαψαν να α-

νησυχούν πλήρως για την ασφάλειά τους μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου. Η οικονομική ανάπτυξη των χωρών έχει άμεσες επιπτώσεις στη θέση τους στο παγκόσμιο σύστημα. Για παράδειγμα, η θεραπεία σοκ που υιοθετήθηκε και επιβλήθηκε στη Ρωσία και σε αρκετές χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης και του σοβιετικού μπλοκ οδήγησε σε κοινωνικοοικονομική κατάρρευση, ραγδαία αύξηση των ανισοτήτων, αστάθεια και υπαρξιακή ανασφάλεια (βλ. ενότητα 4.1. του Euromemo 2023). Αυτά ενέτειναν την κρίση ταυτότητας της μετασοβιετικής περιόδου και οδήγησαν στην επιθυμία για την ανάδυση ενός ισχυρού ηγέτη. Η Κίνα απέφυγε τη θεραπεία σοκ και μέσω της πειραματικής και σταδιακής αγοραιοποίησης και της συμμετοχής στη νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση, πέτυχε ταχεία ανάπτυξη για δεκαετίες (οι ρυθμοί ανάπτυξης έχουν μειωθεί αλλά παραμένουν πάνω από τα επίπεδα του δυτικού κόσμου)⁵³. Από την άποψη της ασφάλειας, οι αλλαγές στις παραγωγικές ικανότητες ή στις οικονομικές θέσεις γίνονται αντιληπτές με όρους σχετικής κρατικής ισχύος. Αυτό εγκυμονεί τον κίνδυνο να μετατραπούν οι οικονομικές ανισοροπίες σε ανταγωνισμούς όπως οι εμπορικοί πόλεμοι, οι οποίοι αντανακλούν επίσης τις εγχώριες ανισότητες και τις ταξικές σχέσεις ή τις σχέσεις εξουσίας⁵⁴.

Η γεωπολιτική αποκτά και πάλι σημασία όταν τα κράτη αρχίζουν να ασφαλίζουν και να εδαφικοποιούν ζητήματα που αφορούν τον ανταγωνισμό για τους ολόενα και πιο σπάνιους πόρους και τα αποθέματα άνθρακα και άλλων ουσιών. Στη μεταψυχροπολεμική εποχή, αυτό άρχισε να συμβαίνει ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 2000. Μια νεοσυντηρητική στροφή στην παγκόσμια ιστορία σημειώθηκε όταν ο Τζορτζ Μπους ανέλαβε τα καθήκοντά του τον Ιανουάριο του 2001, ακολουθούμενη από την 11η Σεπτεμβρίου και τον παγκόσμιο πόλεμο κατά της τρομοκρατίας, συμπεριλαμβανομένων των εισβολών των ΗΠΑ και του Ηνωμένου Βασιλείου στο Αφγανιστάν και το Ιράκ⁵⁵. Μέχρι το 2006-7, η σχέση της Ρωσίας με τη Δύση, ιδίως με την επέκταση του NATO και, σε μικρότερο αλλά αυξανόμενο βαθμό, της ΕΕ, είχε γίνει όλο και πιο ανταγωνιστική. Εν τω μεταξύ, οι στρατιωτικοί αξιωματούχοι των ΗΠΑ στόχευαν σε μια «κυριαρχία πλήρους φάσματος», εστιάζοντας όλο

53 Weber, I. (2021). *How China Escaped Shock Therapy. The Market Reform Debate*. Λονδίνο: Routledge.

54 Οι μετακενσιανοί από την Joan Robinson έως τον Nicholas Kaldor εξήγησαν τους λόγους του προστατευτισμού με τους όρους της δυναμικής του ανταγωνισμού και της σωρευτικής αιτιότητας. Έχουν επίσης καταδείξει πώς τα προστατευτικά μέτρα -ακόμη και αν είναι δικαιολογημένα από μόνα τους- μπορούν να οδηγήσουν σε μια σειρά από αντιδράσεις τύπου «μία σου και μία μου» και σε πολιτικές «παρασιτισμού». Για μια πρόσφατη προσπάθεια να ανιχνευθεί η προέλευση των εμπορικών πολέμων στις ταξικές σχέσεις, βλ. Klein, M. & Pettis, M. (2020). *Trade Wars Are Class Wars. How Rising Inequality Distorts the Global Economy and Threatens International Peace*. New Haven: Yale University Press

και περισσότερο στην ανερχόμενη Κίνα, λαμβάνοντας παράλληλα υπόψη τις επιπτώσεις παγκόσμιων διεργασιών όπως η κλιματική αλλαγή.⁵⁶

Δεδομένης της συνεχιζόμενης εξάρτησης από τις νεοφιλελεύθερες οικονομικές ιδέες -παρά τις νέες αυταρχικές παραλλαγές και τις τάσεις επιλεκτικού προστατευτισμού- η Ένωση στηρίζεται σε μια σαθρή βάση νομιμοποίησης. Είναι επιρρεπής σε αποκλίνουσες εξελίξεις και ενδογενείς οικονομικές κρίσεις. Ενώ αυτά τείνουν να ενισχύουν τις αποσυνθετικές τάσεις στο εσωτερικό της ΕΕ, παρόμοιες τάσεις είναι εξίσου ισχυρές στο παγκόσμιο σύστημα στο σύνολό του και έχουν συμβάλει στην ασφαλειοποίηση των κρίσιμων ορυκτών και των διαφόρων αλυσίδων εφοδιασμού και στην οπλοποίηση της αλληλεξάρτησης. Μέσω των χαρακτηριστικών και των τάσεων μιας όλο και πιο στρατιωτικοποιημένης και κατά κάποιο τρόπο πιο πειθαρχικής Ένωσης, μπορεί επίσης να ενισχυθεί η ταυτότητα και η νομιμοποίηση της ΕΕ μέσω ανταγωνισμών και υπαρξιακών απειλών. Η ευρεία ανησυχία για τη βιωσιμότητα μπορεί με τη σειρά της να ενισχύσει τόσο την υπαρξιακή ανασφάλεια και τις συνέπειές της όσο και τη συνεργασία σε επίπεδο ΕΕ.

2.4. ΠΕΝΤΕ ΣΕΝΑΡΙΑ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΩΝ ΜΕΛΛΟΝΤΙΚΩΝ ΛΥΣΕΩΝ

Η έκθεση Ντράγκι, τα σενάρια και άλλα σχέδια της ΕΕ αντικατοπτρίζουν τις αλλαγές στο ευρύτερο περιβάλλον και προσπαθούν να ανταποκριθούν σε αυτές, αλλά σε γενικές γραμμές δεν έχουν μια σαφή εικόνα για το πώς οι προβλέψεις είναι ανακλαστικές και μπορούν να διαμορφώσουν οι ίδιες το μέλλον, μεταξύ άλλων μέσω της ενίσχυσης των τάσεων προς τη μείωση των ρυθμών βιώσιμης ανάπτυξης, την αύξηση των ανισοτήτων, των

55 Patomäki, H. (2008). *The Political Economy of Global Security. War, Future Crises and Changes in Global Governance*. Routledge, Κεφάλαιο 6.

56 Για τους στρατιωτικούς σχεδιαστές των ΗΠΑ, η κυριαρχία πλήρους φάσματος σήμαινε ότι οι ΗΠΑ θα μπορούσαν να κυριαρχήσουν επί οποιουδήποτε αντιπάλου σε πολλούς τομείς: ξηρά, θάλασσα, αέρα, διάστημα, αλλά και στον κυβερνοχώρο. Πρόσφατα, ωστόσο, οι στρατιωτικοί σχεδιαστές των ΗΠΑ έχουν μετατοπίσει την προσοχή τους προς τον ανταγωνισμό μεγάλης ισχύος με χώρες όπως η Κίνα και η Ρωσία. Η κυριαρχία πλήρους φάσματος έχει εξελιχθεί ώστε να επικεντρωθεί στην αποτροπή και τον έλεγχο σε δυνητικές ζώνες σύγκρουσης όπως η Θάλασσα της Νότιας Κίνας και η Ανατολική Ευρώπη. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στη διατήρηση της υπεροχής σε νέους τομείς, ιδίως στον κυβερνοχώρο και το διάστημα, όπου η κυριαρχία είναι λιγότερο απόλυτη αλλά εξακολουθεί να είναι στρατηγικής σημασίας.

ανταγωνισμών και την διεύρυνση των συγκρούσεων. Από αυτή την άποψη, μπορούμε να αναπτύξουμε διάφορα σενάρια για το μέλλον της ΕΕ στο παγκόσμιο σύστημα. Τα τρία πρώτα επικεντρώνονται στις συνέπειες των ενδεχόμενων και των περισσότερο πιθανών ενδογενών εξελίξεων της ΕΕ και τα δύο τελευταία στις πολύ ευρύτερες διεργασίες, των οποίων η ΕΕ αποτελεί μόνο ένα σχετικά μικρό μέρος.

(Σ1) Η ΕΕ αποσυντίθεται ακόμη περισσότερο. Όπως υποστηρίζουν εδώ και δεκαετίες οι μετακεϋνσιανοί, η τάση για χαμηλές επενδύσεις που οδηγείται από τη λιτότητα -παρά τις προσπάθειες περαιτέρω χρηματιστικοποίησης και παρακίνησης ιδιωτικών επενδύσεων με δημόσια μέσα- τείνει να συνοδεύεται από υψηλή ανεργία και αύξηση των ανισοτήτων. Υπό αυτές τις συνθήκες, είναι πιθανό να προκύψουν νέες κρίσεις. Επιπλέον, οι οικονομικές πολιτικές προσφοράς και τα συναφή μέτρα, σε συνδυασμό με τις υψηλές ανισότητες και το διαδεδομένο αίσθημα υπαρξιακής ανασφάλειας, ενισχύουν τις τάσεις προς τον αυταρχικό λαϊκισμό. Σε αυτό το σενάριο, υπάρχει μια πάλη μεταξύ δύο μορφών εθνικισμού: του παλιού (εθνικισμός των κρατών-μελών) και του νέου (ευρωπαϊκός εθνικισμός). Το αν τα πολιτικοοικονομικά αίτια θα οδηγήσουν στην πραγματική περαιτέρω αποσύνθεση της Ένωσης ή στην ενίσχυση του νέου εθνικισμού της ΕΕ εξαρτάται από πολλά πράγματα, όπως ο χρόνος και η φύση της επόμενης ύφεσης ή κρίσης και η ακριβής δημοσιονομική θέση των συγκεκριμένων κρατών-μελών σε εκείνο το σημείο. Ακόμη και μια σχετικά βραχύβια ημι-ανάκαμψη της ευρωπαϊκής οικονομίας μετά από μια κρίση μπορεί να είναι αρκετή για να δώσει χρόνο στην ΕΕ να εξελιχθεί προς νέες κατευθύνσεις.

Σε αυτό το πρώτο σενάριο, ωστόσο, επικρατούν οι παλιές εθνικιστικές δυνάμεις και η αποσύνθεση της ΕΕ θα συνεχιστεί στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 2020 ή του 2030, παρά τις προσπάθειες για την αύξηση της ανταγωνιστικότητας της ΕΕ, την ενίσχυση της ανοικτής στρατηγικής αυτονομίας της και άλλες συναφείς προσπάθειες που προτείνονται στην έκθεση Ντράγκι. Οι παλιές εθνικιστικές δυνάμεις είναι πιθανό να επικρατήσουν επίσης επειδή η συσσώρευση κεφαλαίου και η οικονομική ανάπτυξη εξακολουθούν να εξαρτώνται από τα εθνικά συμφέροντα ενώ το βασισμένο στην ΕΕ μεγάλο κεφάλαιο βρίσκεται -στην καλύτερη περίπτωση- ακόμη μόνο σε διαδικασία κατασκευής. Ενώ υπάρχουν μεγάλες ευρωπαϊκές επιχειρήσεις, συχνά παραμένουν εθνικά αγκυλωμένες και χωρίς μια ενιαία φορολογική πολιτική, ένα σχετικό εργατικό δίκαιο ή ένα ανάλογο φορολογικό σύστημα, το κεφάλαιο παραμένει σε σημαντικό βαθμό συνδεδεμένο με τα εθνικά κράτη και όχι με την ΕΕ. Χωρίς ένα ενιαίο κεφάλαιο σε επίπεδο ΕΕ, οι εργατικοί και συνδικαλιστικοί αγώνες παραμένουν επίσης σε μεγάλο βαθμό εθνικοί, περιορίζοντας τις δυνατότητες για ένα πανευρωπαϊκό εργατικό κίνημα. Η αποσύνθεση της ΕΕ

θα αποδυναμώσει περαιτέρω τη δυτική συμμαχία και το NATO. Οι εθνικιστικές-λαϊκιστικές δυνάμεις είναι λιγότερο προσηλωμένες στις αξίες της «βασισμένης σε κανόνες φιλελεύθερης διεθνούς τάξης», της οποίας ηγούνται παλαιότερα οι ΗΠΑ⁵⁷, οι οποίες έχουν και οι ίδιες μετατραπεί σε έναν αναξιόπιστο εταίρο λόγω της δεύτερης προεδρίας του «πρώτα η Αμερική» Ντόναλντ Τραμπ.

(Σ2) Ο αυξανόμενος εθνικισμός της ΕΕ ενώνει. Στο πλαίσιο της παγκόσμιας ασφαλειοποίησης και οπλοποίησης της αλληλεξάρτησης και με δεδομένο τον κοντόφθαλμο εθνικισμό των ΗΠΑ, οι κοινές εξωτερικές απειλές και οι εχθροί ενοποιούνται. Σε αυτό το σενάριο, ο ευρωπαϊκός ή ομοσπονδιακός εθνικισμός επικρατεί και η ΕΕ ενοποιείται πρωτίστως μέσω της ασφαλειοποίησης και της στρατιωτικοποίησης. Αρχικά, αυτό επιχειρείται χωρίς σημαντικές αλλαγές στη Συνθήκη (ΣΕΕ), αλλά με την πάροδο του χρόνου οι αλλαγές στη Συνθήκη μπορεί να θεωρηθούν αναγκαίες. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι είναι απίθανο να δημιουργηθεί κεφάλαιο με βάση την ΕΕ χωρίς πολύ μεγαλύτερους προϋπολογισμούς της ΕΕ και χωρίς μια κοινή δημοσιονομική πολιτική - γίνεται όλο και καθαρότερα σαφές ότι και τα δύο είναι απαραίτητα για επενδύσεις μεγάλης κλίμακας στον στρατιωτικό και αμυντικό τομέα. Σε αυτό το σενάριο, η ΕΕ αναπτύσσει επιλεκτικά ορισμένες ομοσπονδιακές εξουσίες και δυνατότητες και γίνεται βήμα προς βήμα, ένας παίκτης στο παγκόσμιο παιχνίδι των μεγάλων δυνάμεων σε όλες τις ηπείρους. Οι διαδικασίες που προκύπτουν δεν είναι μόνο αντιφατικές, αλλά περιλαμβάνουν και ανταγωνισμούς, ξεκινώντας από την πάλη μεταξύ στρατιωτικών και κοινωνικών δαπανών από τις κυβερνήσεις. Αν και η επιλεκτική παγκόσμια πολυμέρεια θα διατηρηθεί αρχικά σε ορισμένους τομείς, δεδομένης της μονομέρειας του ηγετικού κράτους (ΗΠΑ) και των ολοένα και πιο μονομερών αντιδράσεων σε αυτήν, καθώς και της σχετικής αρνητικής δυναμικής της παγκόσμιας οικονομίας, ο ανταγωνισμός και οι εμπορικοί πόλεμοι μεταξύ των κρατών θα ενταθούν και θα αναπτυχθούν νέα περιφερειακά μπλοκ (που ενδεχομένως

57 Από τις αρχές της δεκαετίας του 2000, ιδίως μετά την παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση και μετά την άνοδο της Κίνας, υπάρχει (και πάλι) μια αυξανόμενη ανησυχία για τη διάβρωση, την παρακμή ή την κατάρρευση της φιλελεύθερης παγκόσμιας τάξης πραγμάτων υπό την ηγεσία των ΗΠΑ (ηγεσία σημαίνει την ικανότητα να θέτει κανόνες στους άλλους). Πολλοί τονίζουν ότι η σημερινή νεοφιλελεύθερη τάξη όχι μόνο βασίστηκε σε διπλά μέτρα και σταθμά, αλλά δημιούργησε και ηττημένους εντός της Δύσης και αλλού στην παγκόσμια οικονομία, οι οποίοι στράφηκαν εναντίον αυτής της "τάξης". Για δύο διαφορετικές αναλύσεις, βλέπε Lake, D., Martin, L. & Risse, T. (2021). Challenges to the Liberal Order: Reflections on International Organization. International Organization, 75 (SI2), σ. 225-57- και Parsi, V. (2021). The Wrecking of the Liberal World Order (Η καταστροφή της φιλελεύθερης παγκόσμιας τάξης), μτφρ. Μ. Parsi, Palgrave Macmillan.

θα εξελιχθούν σε υπερκράτη) και επακόλουθες συμμαχίες - ανοίγοντας έτσι το δρόμο για μια παγκόσμια καταστροφή.⁵⁸

(Σ3) Η ΕΕ μαθαίνει να γίνεται ένας μετασχηματιστικός παγκόσμιος παράγοντας. Η ανάπτυξη μιας καλύτερης κατανόησης της παγκόσμιας πολιτικής οικονομίας είναι θέμα συλλογικής μάθησης της ανθρωπότητας όσον αφορά τις δικές της γεωϊστορικές συνθήκες και δυνατότητες. Πολλή συλλογική μάθηση έχει ήδη πραγματοποιηθεί, αλλά η συλλογική τάση να ξεχνάμε παραμένει ένα από τα βασικά προβλήματα. Η λήθη είναι μια συνεχής τάση και μια διαδικασία που μπορεί να αναιρέσει ή να μετασχηματίσει προγενέστερα αποκτημένη γνώση. Πράγματι, η αυτοτροφοδοτούμενη διαδικασία της νεοφιλελευθεροποίησης και η άνοδος ενός συστήματος που μοιάζει, τουλάχιστον κατά κάποιον τρόπο, με τον «νέο ιμπεριαλισμό» της περιόδου 1871-1914, κατέστη δυνατή χάρη στις δομικά εξαρτημένες πολιτικές της λήθης και της μονόπλευρης μνήμης που σταδιακά αναιρούν πολλά από τα προηγούμενα ιστορικά διδάγματα. Ωστόσο, πολλοί δημόσιοι διανοούμενοι, φορείς της κοινωνίας των πολιτών (συμπεριλαμβανομένου της ίδιας της ομάδας του Euro-Memo) και κόμματα (ίσως το DiEM25) έχουν αναπτύξει και υποστηρίζουν ευρωπαϊκές και παγκόσμιες εναλλακτικές λύσεις που θα προωθούσαν τη γνωσιακή, ηθικοπολιτική και θεσμική μάθηση σε περιφερειακή και παγκόσμια κλίμακα. Οι προσπάθειες προς αυτή την κατεύθυνση μπορούν να χαρακτηριστούν ως δημοκρατικές και παγκόσμιες-κεϋνσιανές (ο τελευταίος όρος χρησιμοποιείται με σχετική χαλαρότητα, με τον ίδιο τρόπο που συνήθως χρησιμοποιείται ο όρος «μετακεϋνσιανός», ο οποίος συνδυάζει πολλά ρεύματα πολιτικής και οικονομικής σκέψης)⁵⁹.

Πόσο δυνατό και πιθανό είναι να υιοθετήσει η ΕΕ μια παγκόσμια κεϋνσιανή οικονομική θεώρηση και εκείνο το είδος της δίχως περιορισμούς ηθικής θεωρίας που απαιτεί το άνοιγμα δημοκρατικών πολιτικών χώρων και την

58 Η ΕΕ διαθέτει ένα σενάριο υπερκράτους, το οποίο παρουσιάστηκε για πρώτη φορά από τον Johan Galtung ήδη κατά τη δεκαετία του 1970, αλλά το 2025 οι συνθήκες μοιάζουν τελικά ώριμες για να γίνει πραγματικότητα. Ένας σημαντικός παράγοντας είναι, όπως γίνεται όλο και πιο εμφανές, ότι η δεύτερη κυβέρνηση Trump θα εμβαθύνει και θα ριζοσπαστικοποιήσει τις πολιτικές της πρώτης κυβέρνησης Trump, όπως αναλύεται στο Patomäki, H. & Gills, B. (2017). Trumponomics and the 'Post-Hegemonic' World. *Real world economics review*, αρ. 78, σσ. 91-103. <http://www.paecon.net/PAEReview/issue79/Patomaki79.pdf>

59 Η Επιτροπή Brandt (1977-1987) διατύπωσε ιδέες που είχαν τις ρίζες τους σε αυτό που αργότερα ονομάστηκε «παγκόσμιος κεϋνσιανισμός» -ο όρος αρχικά προέκυψε ως κριτική, αλλά υιοθετήθηκε από εκείνους στους οποίους απευθυνόταν- ενώ ενσωμάτωσε ορισμένες από τις φιλοδοξίες που συνδέονταν με τη Διακήρυξη των Ηνωμένων Εθνών του 1974 για την εγκαθίδρυση μιας νέας διεθνούς οικονομικής τάξης. Για μια πρόσφατη έκθεση του κοσμοϊστορικού πλαισίου της Επιτροπής Brandt βλέπε Lees, N. (2021). The Brandt Line after Forty Years: The More North-South Relations Change, the More They Stay the Same? *Review of International Studies*, 47 (1), σσ. 85-106.

προώθηση δημοκρατικών πρακτικών και στην παγκόσμια διακυβέρνηση; Οι επίσημες αρχές της ΕΕ έχουν κατά κανόνα θεμελιωθεί στις νεοφιλελεύθερες οικονομικές πολιτικές και στην τεχνοκρατική-λειτουργιστική έγκρισή τους. Αν δεν αλλάξουν αυτές οι παγιωμένες αρχές, η ΕΕ δεν θα μπορέσει να προωθήσει εναλλακτικές αρχές στην παγκόσμια πολιτική. Ούτε ο παγκόσμιος-δημοκρατικός κενσινιανισμός θα μπορούσε να προκύψει άμεσα από την οικοδόμηση μιας περισσότερο ομοσπονδιακής ΕΕ. Μια εθνικιστικά διαχωρισμένη και ευρωκεντρική ομοσπονδία θα αντιμετωπίσει τα ίδια οικονομικά προβλήματα και παράδοξα που αντιμετωπίζει κάθε κυρίαρχο κράτος, τα οποία απορρέουν από μια ανεπαρκώς γενικεύσιμη προοπτική (βλ. επίσης Κεφάλαιο 4). Όσο πιο ευρωκεντρική και κοντόφθαλμη είναι η αυτοαντίληψη της νέας ομοσπονδίας, τόσο πιο πιθανό είναι να γίνει μέρος των συνθηκών που επικρατούν στην παγκόσμια οικονομία, με όλες τις εγγενείς αντιφάσεις τους. Είναι επομένως πιθανό ότι οι προοδευτικές αλλαγές εντός της ΕΕ θα απαιτήσουν μια εξωτερική ώθηση ή την ώθηση που προσφέρει μια κρίση.

(Σ4) Η ΕΕ εντάσσεται σε μια ευρύτερη διαδικασία παγκόσμιων μετασχηματισμών. Οι μελλοντικοί ευρωπαϊκοί και παγκόσμιοι μετασχηματισμοί μπορεί να ακολουθήσουν μια προληπτική ακολουθία: η κοινωνία των πολιτών με ευρεία αντίληψη, που ίσως περιλαμβάνει νέες μορφές δράσης, όπως τα ευρωπαϊκά και παγκόσμια πολιτικά κόμματα, μαζί με τους ευρωπαίους και παγκόσμιους «γκορμπατσόφ» (μεταρρυθμιστές που αναδύονται μέσα από τις υπάρχουσες δομές εξουσίας), μπορεί να αναδυθεί ως αυθόρμητη δύναμη για την πραγματοποίηση των κατάλληλων αλλαγών⁶⁰. Ωστόσο, υπάρχουν εμπόδια για τέτοιες εξελίξεις στις επικρατούσες μορφές της καπιταλιστικής κοινωνίας της αγοράς, μεταξύ άλλων στο πλαίσιο της παγκόσμιας διακυβέρνησης. Τα υψηλά επίπεδα αφαίρεσης και οι ιδιαίτερα «ασωματοποιημένες» μορφές ατομικότητας και κοινωνικής ενσωμάτωσης τείνουν να οδηγούν σε κατακερματισμένες, εμπορευματοποιημένες και επιφανειακές αντιλήψεις και, ως εκ τούτου, απέχουν πολύ από το να ευνοούν καθαρά προοδευτικές διαδικασίες μάθησης. Η τάση προς τον κατακερματισμό και τη ρηχότητα μπορεί να είναι ιδιαίτερα έντονη υπό τις συνθήκες ενός ολοκληρωμένου καταμερισμού της εργασίας σε μια κοινωνία προσανατολισμένη στη μεγιστοποίηση του κέρδους και στην ατομικιστική ικανοποίηση των ατομικών αναγκών⁶¹. Για δεκαετίες, τέτοιου είδους χαρακτηριστικά έχουν ενισχυθεί σημαντικά από τη νεοφιλελευθεροποίηση.

60 Οι αντιδραστικές και προληπτικές ακολουθίες εξετάζονται λεπτομερώς από τους Braithwaite, J. & Drahos, P. (2000). *Global Business Regulation*. Cambridge: Cambridge University Press, κεφάλαιο 1.

61 Τέτοιες τάσεις έχουν διαπιστωθεί και αναλυθεί από πολλούς κοινωνικούς θεωρητικούς, ιδίως κριτικούς θεωρητικούς, μεταξύ των οποίων ήδη ο Habermas, J. (1988). *Legitimation Crisis*, μετάφραση T. McCarthy, Cambridge: Polity.

Αν και αποτελεί ενδεχόμενο, είναι μάλλον απίθανο το γεγονός οι μακροχρόνιες διαδικασίες μάθησης από μόνες τους να αρκούσαν για να δημιουργήσουν τις προϋποθέσεις για την άνοδο παγκόσμιων κινημάτων ως αυθόρμητη δύναμη αλλαγής κατά τα επόμενα χρόνια. Η επιτυχής οργάνωση συλλογικών δράσεων καθώς και κάτι ανάλογο με τις παλαιότερες μορφές «ταξικής συνείδησης» απαιτεί συχνά (i) ένα δραματικό επεισόδιο που πολλοί δρώντες βιώνουν ταυτόχρονα και (ii) την επικράτηση ή την ανάδυση της ελπίδας που γίνεται κατανοητή με όρους ευρέως διαδεδομένων κοινών αφηγημάτων για καλύτερες μελλοντικές δυνατότητες. Η ανάπτυξη της συνείδησης βοηθά στην υπέρβαση των αντιφάσεων που χαρακτηρίζουν κάθε στιγμή της διαδικασίας οργάνωσης συλλογικών δράσεων (συνειδητοποίηση του προβλήματος ή της αντίφασης, οργάνωσης συλλογικής δράσης, ταυτότητας και αλληλεγγύης, θεσμικές αλλαγές). Οι οικονομικές κρίσεις και οι πόλεμοι, καθώς και οι περιβαλλοντικές καταστροφές, μπορούν ταυτόχρονα να ενισχύσουν την ιδέα ότι η αλλαγή είναι αναγκαία και να μειώσουν το κόστος της συνεργασίας, καθώς οι δρώντες γνωρίζουν ότι πολλοί άλλοι αισθάνονται το ίδιο και βλέπουν πολλούς από αυτούς να συνενώνονται για να αναλάβουν μετασχηματιστική δράση. Η συνάντηση πολλών δρώντων δημιουργεί επίσης δεσμούς εμπιστοσύνης και αλληλεγγύης και έτσι δημιουργεί μια βάση για την ανάδυση νέων ταυτοτήτων και νέων μορφών οργάνωσης. Στο πλαίσιο μιας οξείας απειλής ή κρίσης που επηρεάζει την καθημερινή ζωή των ανθρώπων, οι δρώντες που ακολουθούν ελλιπή σενάρια σχετικά με τις δικές τους ηθικές επιλογές μπορούν επίσης να μάθουν να αφηγούνται νέες ιστορίες· μπορούν έτσι να μετακινηθούν γρήγορα από ένα επίπεδο συνείδησης και μια στιγμή οργάνωσης συλλογικών δραστηριοτήτων σε ένα άλλο - ακόμη και όταν η κρίση δεν έχει ακόμη συμβεί ή η καταστροφή δεν έχει λάβει χώρα⁶².

(Σ5) Περαιτέρω οικονομικές ή οικολογικές κρίσεις και πόλεμοι δημιουργούν την δυναμική για μεταρρυθμιστικά κινήματα. Με την ευρύτερη έννοια, η κρίση υποδηλώνει ένα δυναμικό σημείο καμπής εντός μιας διαδικασίας, το οποίο ορίζει αν μια υπάρχουσα ταυτότητα ή ένα σύστημα θα συνεχίσει ως έχει, θα μετασχηματιστεί ή ακόμη και αν θα πάψει να υπάρχει και θα αντικατασταθεί από κάτι άλλο (αν και η συνέχεια εμπεριέχεται σε κάθε αλλαγή). Πολύ συχνά, στις συζητήσεις για την κρίση, το ζητούμενο δεν είναι η πρόβλεψη αλλά η ετυμολογικά συγγενής πρακτική της κριτικής, η οποία εστιάζει στα αίτια της κρίσης. Αν και οι αιτιώδεις ισχυρισμοί θα αμφισβητηθούν σχεδόν πάντα, η ίδια η κρίση θα λειτουργήσει συχνά ως σαφής ένδειξη ότι οι θεωρίες που είχαν προηγουμένως επιρροή ήταν εσφαλμένες. Μια κρίση παρέ-

62 Αυτό το σχήμα αλλαγών συζητείται λεπτομερώς στο Patomäki, H. (2022). *The Three Fields of Global Political Economy*. Routledge, σσ. 103-109.

χει επίσης την ευκαιρία για απόκτηση γνώσης, όπως στην υποτιθέμενη κινεζική ρήση ότι κάθε κρίση είναι ταυτόχρονα απειλή και ευκαιρία. Αν και δεν υπάρχει κανένας λόγος να πιστεύουμε ότι το σημερινό αδιέξοδο στην παγκόσμια διακυβέρνηση δεν θα μπορούσε να καταργηθεί στον οικονομικό τομέα (για παράδειγμα, μέσω της δημιουργίας μιας παγκόσμιας φορολογικής ή εκκαθαριστικής ένωσης), το σημερινό πλαίσιο πρέπει να γίνει αισθητά διαφορετικό από ορισμένες σημαντικές απόψεις για να καταστεί δυνατή μια τέτοια αλλαγή. Πιθανότατα θα υπάρξει κάποια κρίση.

Κατά τη δεκαετία του 2020 ή του 2030, μπορεί να προκύψει μια γενικευμένη αίσθηση κρίσης από μια απότομη επιτάχυνση της κλιματικής αλλαγής, μια οικονομική κρίση ή έναν μεγάλο πόλεμο. Αυτά μπορεί να οδηγήσουν σε μια ευρέως διαδεδομένη αντίληψη μιας επικείμενης παγκόσμιας καταστροφής. Όσο πιο αισθητές είναι οι ενδείξεις μιας επικείμενης καταστροφής, τόσο πιο πιστευτές γίνονται, παρ' όλο που από ορθολογική σκοπιά δεν δικαιολογείται σε καμία περίπτωση να περιμένουμε μέχρι μια αρκετά προβλέψιμη διαδικασία να οδηγήσει σε καταστροφικές συνέπειες. Σκεφτείτε τα ακόλουθα υποσενάρια: (i) το ετήσιο ανθρώπινο και οικονομικό κόστος των ακραίων καιρικών φαινομένων που σχετίζονται με την υπερθέρμανση του πλανήτη θα αυξηθεί σε 10 ή 50 φορές το σημερινό του επίπεδο, (ii) το ρεύμα του Κόλπου χάνει την ισχύ του και το κλίμα της Βόρειας Ευρώπης γίνεται ριζικά ψυχρότερο από ό,τι είναι σήμερα, ή (iii) θα υπάρξει ένας περιορισμένος πυρηνικός πόλεμος για την Ουκρανία, την Ταϊβάν ή μεταξύ Ινδίας και Πακιστάν, με έναν μακρύ πυρηνικό χειμώνα που θα αλλάξει ριζικά τις συνθήκες στον πλανήτη για τουλάχιστον μια δεκαετία. Αρκετά άλλα παρόμοια υποσενάρια είναι επίσης πιθανά. Οι ενδείξεις της επικείμενης καταστροφής ή οι εμπειρίες μιας τέτοιας καταστροφής θα ωθήσουν σε μετασχηματιστικές προσπάθειες μέσω των κοινωνικών κινήματων, της ερευνητικής κοινότητας, των διεθνών οργανισμών και ορισμένων κυβερνήσεων. Ωστόσο, η υλοποίηση αλλαγών μεγάλης κλίμακας απαιτεί χρόνο, από χρόνια έως δεκαετίες.

Επιπλέον, οι αλλαγές στα πλαίσια της καθημερινής ζωής και οι επικρατούσες αλλαγές στις μορφές και τις ιστορίες της συνείδησης υποδηλώνουν μια σταδιακή πολιτισμική μετάβαση. Καμία πτυχή της (ευρωκεντρικής) ιστορίας του σύγχρονου κόσμου δεν θα επαναληφθεί ως τέτοια, ωστόσο ο μετασχηματισμός του 21ου αιώνα μπορεί να συγκριθεί με την εποχή του Διαφωτισμού και τις εκτεταμένες αλλαγές που παρήγαγε στο υπόβαθρο της κοινωνικής δράσης. Μετατοπίσεις συμβαίνουν και σε ένα πιο συγκεκριμένο επίπεδο. Μια τομή στην παγκόσμια διακυβέρνηση στον τομέα της ασφάλειας ή του περιβάλλοντος, που συνεπάγεται κριτική των επικρατουσών αιτιωδών εξηγήσεων, θεωριών, ιδεών και αφηγήσεων, θα επηρεάσει και τον τομέα της οικονομίας – κυρίως επειδή η αναγνώριση του ρόλου της πολιτικής οικονομίας στην ασφά-

λεια και το περιβάλλον αποτελεί πιθανό μέρος αυτής της διαδικασίας μάθησης.

Προς το παρόν, η πραγματικότητα είναι ότι επικρατούν οι τάσεις (Α)-(Γ) (όπως αναφέρθηκε στην ενότητα 2.2). Η ΕΕ εμπλέκεται όλο και περισσότερο με μια διαδικασία παγκόσμιας κούρσας εξοπλισμών μεταξύ στρατιωτικοποιημένων συνασπισμών ή συμμαχιών κρατών. Μια τέτοια δυναμική έχει ήδη οδηγήσει τον κόσμο προς μια γενικευμένη εποχή «ψυχρού πολέμου». Οι τρέχουσες εξελίξεις είναι πραγματικά πιθανό να οδηγήσουν σε μια παγκόσμια στρατιωτική καταστροφή, ιδίως στο μελλοντικό πλαίσιο μιας εξαιρετικά προβληματικής παγκόσμιας οικονομίας. Ένα τέτοιο παγκόσμιο μέλλον είναι το λιγότερο επιθυμητό. Επιπλέον, δεν είναι σαφές αν ο κόσμος μετά από μια ολική στρατιωτική ή άλλη καταστροφή θα είναι σε θέση να οργανωθεί σε μια πιο βιώσιμη βάση από αυτή του σημερινού παγκόσμιου συστήματος - σε οποιαδήποτε στιγμή του 21ου αιώνα, τουλάχιστον. Δεν αξίζει να ακολουθήσουμε αυτό το μονοπάτι για να δούμε τι θα συμβεί.

Επομένως, στην παρούσα κατάσταση, δεν υπάρχει καμία λογική εναλλακτική λύση στον διάλογο, στα μέτρα οικοδόμησης εμπιστοσύνης, στις αμοιβαίες παραχωρήσεις και στην αποκλιμάκωση του πολέμου στην Ουκρανία. Πολλές από τις σημαντικότερες μεταρρυθμίσεις στις δεκαετίες του 2020 και του 2030 αφορούν τη διακυβέρνηση της παγκόσμιας οικονομίας, τις τεχνολογικές εξελίξεις και τα οικολογικά προβλήματα. Οι αλληλένδετοι και αλληλεπικαλυπτόμενοι μετασχηματισμοί όσον αφορά τα συστήματα παγκόσμιας διακυβέρνησης μπορούν να συμβάλουν στη μεταμόρφωση του συνολικού πλαισίου, επιτρέποντας έτσι τη θέσπιση θεμελιωδών νέων κανόνων και αρχών, ιδίως όσον αφορά τον έλεγχο των όπλων μαζικής καταστροφής και την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής. Το μέλλον της ανθρωπότητας εξαρτάται από την ικανότητά μας να μαθαίνουμε (και από την ιστορία) και να οικοδομούμε κοινούς θεσμούς σε βιώσιμη και δημοκρατικά νομιμοποιημένη βάση.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΤΟ ΕΥΡΩ ΓΙΝΕΤΑΙ 25 ΕΤΩΝ: ΕΞΕΤΑΖΟΝΤΑΣ ΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ – ΚΟΙΤΩΝΤΑΣ ΠΡΟΣ ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ

Η εισαγωγή του ενιαίου νομίσματος στα μέσα της δεκαετίας του 1990 ήταν ένα από τα σημαντικότερα, αν όχι το σημαντικότερο, γεγονός στη διαδικασία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Ωστόσο, η πολιτική οικονομία του ευρώ, όπως έγινε γνωστό το ενιαίο νόμισμα, αποτέλεσε τροχοπέδη στην ενοποιητική διαδικασία την οποία υποτίθεται ότι θα ενθάρρυνε. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι δόθηκε προτεραιότητα στη δημοσιονομική λιτότητα και στα οικονομικά της προσφοράς. Δεδομένου ότι η νομισματική πολιτική ανατέθηκε στην Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, δηλαδή ήταν πλήρως συγκεντρωτική, τα κράτη μέλη στερήθηκαν ένα σημαντικό εργαλείο άσκησης πολιτικής, ιδίως σε περίοδο κρίσης.

Η ανεπάρκεια του θεσμικού πλαισίου του ευρώ και του Συμφώνου Σταθερότητας και Ανάπτυξης έχει πράγματι αποκαλυφθεί σε κάθε κρίση των τελευταίων 25 ετών. Η απάντηση της ΕΕ ήταν να το κάνει ακόμη πιο περίπλοκο και επιζήμιο για τις ανάγκες της ευρωπαϊκής οικονομίας και κοινωνίας. Η τελευταία αναθεώρηση του Συμφώνου Σταθερότητας και Ανάπτυξης, που ξεκίνησε το 2020 και ολοκληρώθηκε το 2024 -με ένα κενό τριών ετών (2020-2023) κατά τη διάρκεια του οποίου ανεστάλη- δεν προμηνύει τίποτα θετικό. Πέρα από κάποιες ποιοτικές αλλαγές, η έμφαση στη δημοσιονομική λιτότητα είναι πάντα παρούσα, ενώ δεν έχει ληφθεί υπόψη η επείγουσα ανάγκη για δημόσιες επενδύσεις για την αντιμετώπιση των μεγάλων προκλήσεων της σημερινής εποχής.

Σε αυτό το κεφάλαιο, κάνουμε μια αναδρομή στα 25 χρόνια ύπαρξης του ευρώ, στο θεωρητικό μοντέλο στο οποίο βασίζεται, καθώς και στα όριά του και τις οικονομικές και κοινωνικές επιπτώσεις του. Στη συνέχεια, επεκτείνουμε τη ματιά μας στα επόμενα 25 χρόνια, συζητώντας τα τρέχοντα ζητήματα και τις προκλήσεις που εκτυλίσσονται και φανταζόμαστε το ευρώ το 2050. Με τον τρόπο αυτό, επεκτείνουμε την εμπειρία του παρελθόντος στο μέλλον, στη βάση της παραδοχής ότι δεν θα υπάρξουν σημαντικές αλλαγές. Το αποτέλεσμα προσεγγίζει το σενάριο 1 (Σ1) του προηγούμενου κεφαλαίου, όπου επικρατούν αποσυνθετικές τάσεις στην Ένωση. Το πλαίσιο πολιτικής ιπιθανό να αποδειχθεί επαρκές, ακόμη και αν οι προκλήσεις ασφάλειας και στρατηγικής αποδειχθούν όπως ορίζονται από το ίδιο το κατεστημένο της ΕΕ (Σενάριο 2, όπως αυτό αναπτύχθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο).

3.1. ΤΟ ΕΥΡΩ ΓΙΝΕΤΑΙ 25 ΕΤΩΝ – ΕΞΕΤΑΖΟΝΤΑΣ ΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ

Το μοντέλο πολιτικής πάνω στο οποίο οικοδομήθηκε η Ευρωπαϊκή Ένωση αντιπροσωπεύει την πιο πιστή εφαρμογή των θεωρητικών συμπερασμάτων στα οποία κατέληξε η επικρατούσα οικονομική επιστήμη, σύμφωνα με την οποία η ελεύθερη λειτουργία των δυνάμεων της αγοράς επιτρέπει τη σταθερή ανάπτυξη, την εσωτερική σύγκλιση και τα υγιή δημοσιονομικά. Υπάρχει η ισχυρή πεποίθηση ότι το οικονομικό σύστημα έχει έναν αυτό-σταθεροποιητικό χαρακτήρα, δηλαδή το ακαθάριστο εγχώριο προϊόν και η ανεργία κυμαίνονται γύρω από τη μακροχρόνια τιμή τους, η οποία θεωρείται ότι είναι ανεξάρτητη από τις ενεργές δημοσιονομικές και νομισματικές πολιτικές. Οι κοινοί θεσμοί που δημιουργήθηκαν για τη διαχείριση της νομισματικής ένωσης αντανακλούν αυτές τις πεποιθήσεις: μια κεντρική τράπεζα με μοναδικό ρητό στόχο τη σταθερότητα των τιμών και μια δημοσιονομική πολιτική που αφήνεται στη διαχείριση των επιμέρους κρατών στο πλαίσιο μιας αυστηρής δημοσιονομικής πειθαρχίας. Εν ολίγοις, η δημόσια δράση υποβαθμίζεται στο ρόλο του εξωτερικού σοκ⁶³, και η επέκταση της οποίας θεωρείται υπεύθυνη για τη μείωση της ιδιωτικής δραστηριότητας (φαινόμενα crowding-out). Εν ολίγοις, η βασική ιδέα είναι ότι -σύμφωνα με το νεοφιλελεύθερο παράδειγμα- η δημιουργία μιας κοινής αγοράς, απαλλαγμένης από περιορισμούς, με ελεύθερη κινητικότητα κεφαλαίων, ευελιξία της αγοράς εργασίας και περιορισμένη στο ελάχιστο την κρατική παρέμβαση, θα δημιουργούσε μια ζώνη κοινής ευημερίας και εγγυημένης ανάπτυξης για όλες τις εμπλεκόμενες χώρες.

Τα όρια αυτού του μοντέλου φάνηκαν στην πράξη όταν βρέθηκε αντιμέτωπο με τις πολλαπλές κρίσεις που εκδηλώθηκαν στην Ευρωπαϊκή Νομισματική Ένωση. Οι κρίσεις ανέδειξαν το γεγονός ότι ορισμένες χώρες ήταν περισσότερο ευπαθείς από άλλες και κατέστησαν σαφές ότι η δομή της οικονομικής πολιτικής ήταν μη ισορροπημένη ως προς το σχεδιασμό της και ανίκανη να αντιμετωπίσει συστημικά σοκ: μη ισορροπημένη σε σχέση με ορισμένες χώρες, αλλά και σε σχέση με το ρόλο της νομισματικής πολιτικής στην οποία ανατίθενται λειτουργίες σταθεροποίησης του πληθωρισμού στο σύνολο της νομισματικής ένωσης .

63 Bini Smaghi, L. (2011, September). Regole e istituzioni di politica economica in tempi di crisi. Ρώμη: Forum for EU-US Legal-Economic Affairs. <https://www.ecb.europa.eu/press/key/date/2011/html/sp110915.it.html>; <http://www.ecb.int/press/key/date/2011/html/sp110915.it.htm>

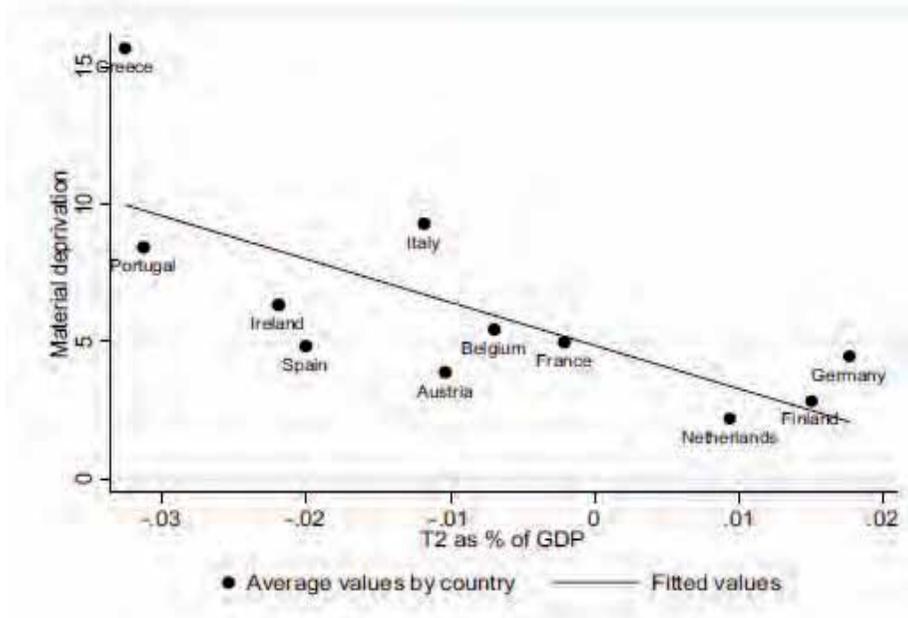
64 Giordano, M. (2025) Monetary Subordination in the Eurozone: Fragmentation and Tiering of Markets and Institutions, Ph.D thesis, Department of Economics, School of African and Oriental Studies (SOAS), university of London.

Κατά τη χρηματοπιστωτική κρίση του 2008 -όπως είναι γνωστό και έχει τεκμηριωθεί ευρέως σε προηγούμενες εκθέσεις της ομάδας Euromemo- αυτή η δομή της οικονομικής πολιτικής έφερε στο φως αυτό που παρέμενε κάτω από την επιφάνεια: τη διαίρεση της Ευρωζώνης σε δύο μεγάλα μπλοκ. Το ένα, αποτελούμενο από τις βόρειες χώρες, με «υγιή» δημοσιονομικά και πολύ χαμηλά ή ακόμη και αρνητικά επιτόκια αναχρηματοδότησης του χρέους, και ένα άλλο, με υψηλά επίπεδα χρέους, το οποίο αντιθέτως αντιμετωπίζει δυσκολίες στη διαχείριση των δημοσιονομικών του.

Οι διαφορές αυτές μειώθηκαν εν μέρει κατά τα επόμενα χρόνια από την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, η οποία, αρχής γενομένης από την εντολή Ντράγκι, ξεκίνησε μαζικές αγορές κρατικών ομολόγων στη δευτερογενή αγορά, μειώνοντας τη διαφορά στις αποδόσεις εντός της Ευρωζώνης. Αυτή η αλλαγή στρατηγικής, παρά το γεγονός ότι ήταν χρήσιμη για τη διάσωση του ενιαίου νομίσματος, δεν ήταν αρκετή για να εξομαλύνει τις διαφορές στην ανάπτυξη - καθώς συνοδεύτηκε από περιοριστικά μέτρα δημοσιονομικής πολιτικής για τις χώρες με «μη υγιή» δημοσιονομική θέση (το Δημοσιονομικό Σύμφωνο). Οι διαφορές μεταξύ των χωρών της Ευρωζώνης δεν εξαφανίστηκαν, αλλά μάλλον εξελίχθηκαν σε ένα είδος κρίσης του ισοζυγίου πληρωμών, παρά τη μικρή αύξηση των διαφορών των επιτοκίων. Ως εκ τούτου, οι ασυμμετρίες δεν εξαφανίστηκαν, αλλά αντιθέτως τροφοδότησαν τη φυγή κεφαλαίων προς τις «πιο αξιόπιστες» χώρες.

Αυτό φαίνεται από την εξέλιξη των ισολογισμών του TARGET, του κεντρικού συστήματος πληρωμών που διαχειρίζονται οι κεντρικές τράπεζες της ζώνης του ευρώ για την παροχή υπηρεσιών πληρωμών και διακανονισμού για συναλλαγές εντός των χωρών της ζώνης του ευρώ. Καθώς η Ευρωζώνη είναι ένα αμετάκλητο καθεστώς σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών, η παρουσία ανισορροπιών μπορεί να ερμηνευθεί ως ένδειξη ελλειμματικών ή πλεονασματικών θέσεων στο ισοζύγιο πληρωμών, σηματοδοτώντας έτσι τη διαφορά στην εμπιστοσύνη των επενδυτών σε κάθε μεμονωμένη χώρα. Ωστόσο, οι θέσεις του TARGET επηρεάζουν τις συνθήκες χρηματοδότησης τόσο για τους ιδιωτικούς όσο και για τους δημόσιους φορείς, επηρεάζοντας έτσι την ανάπτυξη και τις κοινωνικές συνθήκες. Οι ισολογισμοί του TARGET συσχετίζονται αρνητικά με την απόλυτη φτώχεια (υλική στέρηση), γεγονός που καταδεικνύει ότι η Ευρωζώνη βιώνει, αρχής γενομένης από το 2008, μια κρυφή κρίση του ισοζυγίου πληρωμών που επηρεάζει τόσο την ανάπτυξη όσο και τις κοινωνικές συνθήκες. Η διαπίστωση αυτή ενισχύει την ερμηνεία ότι οι ασυμμετρίες δεν επιλύθηκαν από την χαλαρή νομισματική πολιτική της ΕΚΤ, αλλά αντίθετα παγιώθηκαν ελλείψει άλλων μέτρων στήριξης της ανάπτυξης, και θέτει συνεπώς υπό αμφισβήτηση το ρόλο του ανταγωνισμού και της κοινής αγοράς στη διασφάλιση της σύγκλισης (διάγραμμα 3.1)⁶⁵

Σχήμα 3.1.: Χώρες της Ζώνης του Ευρώ (2008-2019)

Πηγή: Canale, R. R. & Liotti, G. (2022). Target2 imbalances and poverty in the eurozone. *Journal of Evolutionary Economics*, 32(5), pp. 1395-1417. <https://doi.org/10.1007/s00191-022-00797-0>

Η άφιξη της πανδημίας το 2020 έμοιαζε να είναι μια ευκαιρία για αλλαγή κατεύθυνσης. Η ανάγκη διαχείρισης της υγειονομικής κρίσης και του συστημικού οικονομικού σοκ είχε αποτέλεσμα να δοθεί και πάλι κεντρικός ρόλος στο κράτος και στη δημοσιονομική πολιτική.

Το Σύμφωνο Σταθερότητας και Ανάπτυξης και το Δημοσιονομικό Σύμφωνο ανεστάλησαν. Η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, υπό τη νέα ηγεσία της Κριστίν Λαγκάρντ, επέκτεινε τις αγορές κρατικών ομολόγων με το πρόγραμμα PEPP (Pandemic Emergency Purchase Programme), χωρίς να λαμβάνει υπόψη την πιστωτική αξιολόγηση και αποδεχόμενη ένα πολύ ευρύ φάσμα εξασφαλίσεων. Αλλά, πάνω απ' όλα, γεννήθηκε το πρόγραμμα Επόμενη Γενιά της ΕΕ (NGEU), ένα σημαντικό βήμα προς μια κοινή στρατηγική οικονομικής πολιτικής. Το πρόγραμμα αυτό χρηματοδοτείται μέσω της έκδοσης ομολόγων από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και σχεδιάστηκε για τη χρηματοδότηση δι-

65 Giordano, M. (2025) Monetary Subordination in the Eurozone: Fragmentation and Tiering of Markets and Institutions, Ph.D thesis, Department of Economics, School of African and Oriental Studies (SOAS), university of London.

μοσίων επενδύσεων σε μεμονωμένες χώρες με στόχο τη μείωση των διαφορών στις υποδομές, την προώθηση της ψηφιακής μετάβασης και τη στήριξη του μετασχηματισμού της παραγωγικής δομής προς την κατεύθυνση της περιβαλλοντικής βιωσιμότητας.

Ωστόσο, το τέλος της πανδημίας και κυρίως ο πόλεμος στην Ουκρανία άλλαξαν και πάλι τις προοπτικές. Η αύξηση του πληθωρισμού (κυρίως λόγω των κλυδωνισμών στις αγορές ενέργειας και των παραγωγικών προβλημάτων που προκλήθηκαν από τον πόλεμο) ώθησε την κεντρική τράπεζα να θέσει και πάλι την αύξηση των τιμών στο επίκεντρο της στρατηγικής της: τα επιτόκια αυξήθηκαν (από επίπεδα κοντά στο μηδέν το πρώτο εξάμηνο του 2022 σε 4,5% το πρώτο εξάμηνο του 2024) και το πρόγραμμα αγοράς κρατικών ομολόγων δεν ανανεώθηκε μετά τη λήξη του (δηλαδή ποσοτική σύσφιξη). Το έλλειμμα και το χρέος των επιμέρους κρατών θα ελεγχθούν και πάλι με την επαναφορά σε ισχύ του Συμφώνου Σταθερότητας και Ανάπτυξης, αυτή τη φορά ως «νέο» Σύμφωνο Σταθερότητας και Ανάπτυξης. Από τη φύση των προκαταρκτικών συζητήσεων, ένας νέος δρόμος έμοιαζε δυνατός, αλλά το αποτέλεσμα ήταν και πάλι η δημοσιονομική λιτότητα. Τα νέα χαρακτηριστικά είναι, πρώτον, ότι η έμφαση δίνεται στο συνολικό έλλειμμα και όχι στην έννοια του διαρθρωτικού ελλείμματος (το οποίο δεν είναι πολύ διαφανές και αναφέρεται ως προκαθορισμένη δυνητική παραγωγή) και, δεύτερον, ότι η επιμήκυνση της πορείας προσαρμογής του χρέους μπορεί να φθάσει έως και τα επτά έτη. Απέναντι σε αυτές τις μετριοπαθείς καινοτομίες, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έχει διακριτική ευχέρεια και δεν υπάρχει ‘χρυσός κανόνας’ που να εξαιρεί τις δημόσιες επενδύσεις από τα σχέδια προσαρμογής, ούτε προβλέπονται εξαιρέσεις για δαπάνες που σχετίζονται με την πράσινη μετάβαση ή κυρίως με τη δημόσια υγεία, η οποία ήταν τόσο εύθραυστη κατά την περίοδο της πανδημίας. Σε αυτό το πλαίσιο, το σχέδιο NGEU είναι απλώς μια σταγόνα στον ωκεανό και θα μετατραπεί σε ένα νέο δημόσιο χρέος κατά τα επόμενα χρόνια. Ταυτόχρονα, όπως εξηγήθηκε στο κεφάλαιο 1, η γεωπολιτική κατάσταση καθιστά αβέβαιο αν το μεταρρυθμισμένο ΣΣΑ θα επιβιώσει για πολύ περισσότερο από έναν χρόνο, καθώς το σχέδιο «Readiness 2030» για τις αμυντικές δαπάνες επικαλείται ήδη, για άλλη μια φορά, τη γενική ρήτρα διαφυγής.

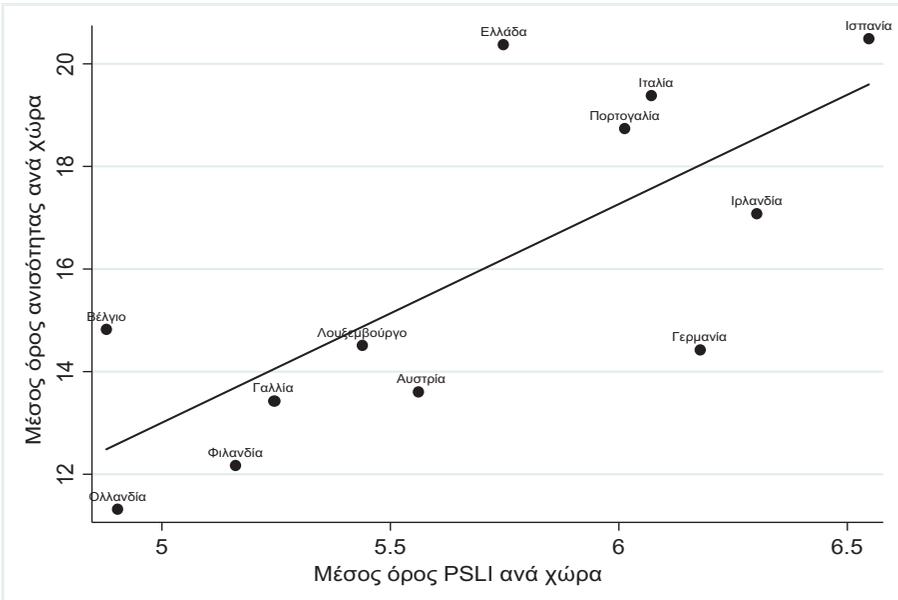
Οι πολιτικές λιτότητας αποκαλύπτουν ένα κοντόφθαλμο όραμα όσον αφορά τη στρατηγική τοποθέτηση της Ευρωζώνης. Οι πολιτικές συγκράτησης των τιμών και δημοσιονομικής λιτότητας έδωσαν ένα τεράστιο ανταγωνιστικό πλεονέκτημα στη Γερμανία στο παρελθόν. Τα πλεονάσματα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών της, συνοδευόμενα από εισροές κεφαλαίων από τις χώρες της περιφέρειας της Ευρωζώνης, έδωσαν στη Γερμανία ένα ανταγωνιστικό πλεονέκτημα όσον αφορά τη συναλλαγματική ισοτιμία του ευρώ και αποτέλεσαν ένα όχημα για οικονομικές συνδέσεις με την Ασία (Ρω-

σία, Κίνα, Ινδία) που στη σημερινή εποχή δεν μπορούν να επαναληφθούν. Ο πόλεμος στην Ουκρανία και η πιο πρόσφατη σύγκρουση στη Μέση Ανατολή διευκολύνουν την επιστροφή στις επενδύσεις σε δολάρια. Οι μεγάλες εταιρείες, αντί να επενδύουν στην Ευρώπη, όπου ο πόλεμος προκαλεί αστάθεια και αύξηση του κόστους παραγωγής, προτιμούν να κινηθούν προς «ασφαλή καταφύγια». Επιπλέον, όχι μόνο η διαφαινόμενη δασμολογική πολιτική του Τραμπ, αλλά και τα μέτρα που έλαβε η προηγούμενη κυβέρνηση των ΗΠΑ για την προσέλκυση κεφαλαίων από το εξωτερικό (με τη μορφή του IRA, του νόμου για τη μείωση του πληθωρισμού) παρέχει στήριξη στις ξένες εταιρείες που επενδύουν στις ΗΠΑ (υπό την προϋπόθεση ότι παραμένουν στη χώρα για μεγάλο χρονικό διάστημα) μετατοπίζοντας το κέντρο βάρους προς τις ΗΠΑ. Οι επιπτώσεις των πολέμων στο κόστος της ενέργειας προκάλεσαν όλα τα υπόλοιπα. Στο πλαίσιο αυτής της δυναμικής, η Ευρώπη ακολούθησε τη συνήθη πολιτική στρατηγική: εμμονή στις πολιτικές λιτότητας και στην απουσία κοινής βιομηχανικής πολιτικής μέχρι σήμερα. Επέτρεψε στις Ηνωμένες Πολιτείες να αναδιοργανωθούν, ενώ παραιτήθηκε από τον δυναμικό ρόλο της ΕΕ ως διαμεσολαβητή σε παγκόσμιες συγκρούσεις. Η Γερμανία, η οποία μέχρι πριν από λίγα χρόνια ήταν η κινητήρια δύναμη, είναι τώρα ο ασθενής της Ευρώπης. Ακόμα και η Ιταλία, επί μακρόν σύμμαχος των ΗΠΑ στη Μεσόγειο, έχει γίνει όργανο πολιτικής και οικονομικής αποδυνάμωσης της Ευρωζώνης.

Αυτό που λείπει εντελώς από την Ευρωζώνη είναι ένας μηχανισμός για τη διόρθωση των ασυμμετριών που τελικά παρέσυραν ολόκληρη την Ευρώπη στην παρακμή. Τώρα, οι διαφορές στα μακροπρόθεσμα επιτόκια είναι αμελητέες και οι ανισοροπίες στο TARGET επίσης μειώνονται. Αλλά αυτό είναι ένα σημάδι σύγκλισης προς μια καθοδική πορεία. Η απουσία κοινών επιλογών δημοσιονομικής πολιτικής, ικανών να δώσουν ώθηση σε ένα κοινό σχέδιο ανάπτυξης που να υλοποιείται με βιώσιμο τρόπο μέσω της καινοτομίας και της συσσώρευσης κεφαλαίου, απειλεί την ύπαρξη της Ευρωζώνης και προοιωνίζεται το τέλος του ευρωπαϊκού πολιτικού σχεδίου. Οι ευρωπαϊκοί θεσμοί διαισθάνονται τον κίνδυνο παρακμής. Οι προγραμματικές δηλώσεις της προέδρου της επερχόμενης Επιτροπής, Ursula von der Leyen, προσδιορίζουν τους στόχους -περιβαλλοντική βιωσιμότητα, ψηφιακός μετασχηματισμός, καινοτομία κ.λπ.- αλλά συνεχίζουν να επιμένουν στο ίδιο μέσο: περισσότερη ανταγωνιστικότητα για την ευρωπαϊκή ενιαία αγορά, που περιστασιακά υποβοηθείται από έναν ευρωπαϊκό προϋπολογισμό σχεδιασμένο να είναι πάντα ισοσκελισμένος.

Διαφωτιστική υπό αυτή την έννοια είναι η έκθεση Letta , της οποίας ο τίτλος είναι «Πολλά περισσότερα από μια αγορά» (Much more than a market) και στην οποία γίνεται λόγος για μια «πέμπτη ελευθερία» που βασίζεται στην πρόσβαση και την κοινή χρήση για την ενίσχυση της έρευνας, της καινοτομίας και της εκπαίδευσης με νεοφιλελεύθερα μέσα. Περισσότερη ανταγωνιστικότητα και λιγότερη γραφειοκρατία σε αυτούς τους τομείς υποτίθεται ότι θα προκαλέσουν μείωση της φτώχειας και της ανισότητας. Ωστόσο, από τη μελέτη των επιπτώσεων των «ελευθερώσεων» στον δημόσιο τομέα κατά τα έτη που προηγήθηκαν της πανδημίας (που προκύπτουν από τη διάσταση των δημόσιων δαπανών και της ανισότητας που μετρείται ως το ποσοστό των ατόμων που ζουν με εισόδημα κάτω από το όριο του 60% του ισοδύναμου διαθέσιμου εισοδήματος) τα αποτελέσματα φαίνεται να καταδεικνύουν ένα διαφορετικό αποτέλεσμα στην πράξη.

Σχήμα 3.2: Δείκτης απορρόθμισης του δημόσιου τομέα (PSLI) και ανισότητα στην Ευρωζώνη (2000-2019)

Πηγή: Δική μας επεξεργασία των στοιχείων της Eurostat και του Ινστιτούτου Fraser

67 European Commission (EU). (2024, April). Έκθεση του Enrico Letta για το μέλλον της ενιαίας αγοράς. https://single-market-economy.ec.europa.eu/news/enrico-lettas-report-future-single-market-2024-04-10_en

Η έκθεση Ντράγκι μοιάζει να αποτελεί ένα μικρό βήμα προς τα εμπρός σε αυτό το πλαίσιο. Ζητά ένα ευρωπαϊκό επενδυτικό πρόγραμμα, χρηματοδοτούμενο από κοινό χρέος, για μια συντονισμένη βιομηχανική πολιτική που θα υποστηρίζεται σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Ωστόσο, εξακολουθεί να βασίζεται στη χρηματιστικοποίηση, την απορρύθμιση και τον ανταγωνισμό και στις διεθνείς κεφαλαιαγορές για τη χρηματοδότηση των δαπανών, δημιουργώντας μια πηγή δυνητικής αστάθειας. Προσδιορίζει τις στρατηγικές επενδύσεις στους εξοπλισμούς (παρά τις περιορισμένες δυνατότητές τους -βλέπε κεφάλαιο 1-) ως τον κατεξοχήν τρόπο στήριξης της διαδικασίας της τεχνολογικής καινοτομίας (διπλή χρήση της τεχνολογίας) και της επαναβιομηχανοποίησης της ευρωπαϊκής ηπείρου, η οποία για πολύ καιρό είχε αφιερωθεί στη μεταποιητική παραγωγή χαμηλής προστιθέμενης αξίας. «Αυτό που απομένει είναι μια ατζέντα από την πλευρά της προσφοράς, βασισμένη στη χρηματιστικοποίηση, την απορρύθμιση και την απελευθέρωση, σε συνδυασμό με μια πιο επιθετική (αν και εικονική) προσέγγιση των διεθνών οικονομικών σχέσεων», η οποία αδυνατεί να ανταποκριθεί στις προκλήσεις που θέτουν οι μεταβαλλόμενες διεθνείς ισορροπίες .

3.2. ΤΟ ΕΥΡΩ ΓΙΝΕΤΑΙ 25 ΕΤΩΝ - ΚΟΙΤΩΝΤΑΣ ΠΡΟΣ ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ

Η δημιουργία σεναρίων για πιθανές εκδοχές του μέλλοντος αποτελεί εν μέρει μια προεκβολή του παρόντος και εν μέρει μια ανίχνευση των μελλοντικών εξελίξεων και τάσεων. Οι προβλέψεις για το ευρώ στα μέσα του 21ου αιώνα, δηλαδή σε είκοσι πέντε χρόνια από τώρα, ακολουθεί μια τέτοια μεθοδολογική προσέγγιση. Πιο συγκεκριμένα, αξιοποιούμε την εμπειρία του παρελθόντος από τα προηγούμενα μοτίβα μακροοικονομικής πολιτικής, εστιάζουμε στα πιο σημαντικά ζητήματα και τις εκτυλισσόμενες τάσεις του παρόντος χρόνου και διαπραγματευόμαστε πιθανές μελλοντικές πολιτικές απαντήσεις. Πρόκειται για τις τρέχουσες και μακροπρόθεσμες προκλήσεις που αντιμετωπίζει η ΕΕ και τον τρόπο με τον οποίο τις αντιμετωπίζει. Σε μια τέτοια προσέγγιση, το ενιαίο νόμισμα λειτουργεί ως καταλύτης, ενώ υπόκειται επίσης στις επιπτώσεις αυτών των πολιτικών επιλογών.

Προηγούμενη εμπειρία - Μοτίβα εφαρμοσμένης πολιτικής - Όπως φαίνεται στην προηγούμενη ενότητα, το ευρώ είχε μια πολυτάραχη ιστορία στα πρώτα είκοσι πέντε χρόνια της ύπαρξής του. Μετά τη θέσπιση του στα μέσα της δεκαετίας του 1990, το δημοσιονομικό πλαίσιο (το ΣΣΑ), αναθεωρήθηκε δύο φορές (2005 και 2011-2013), αναστάλη για τρία χρόνια (2020-2023) και αναθεωρήθηκε για τρίτη φορά κατά την επανενεργοποίησή του (2024).

Τα οικονομικά θεμέλια του ΣΣΑ δικαίως επικρίθηκαν ως αυθαίρετα και αβάσιμα τόσο θεωρητικά όσο και εμπειρικά από την αρχή. Ο Luigi Pasinetti, ένας από τους δυναμικότερους επικριτές του, εξέτασε τα δημοσιονομικά σημεία αναφοράς του ΣΣΑ, και ιδίως το όριο του 3% για το δημόσιο έλλειμμα, και τα θεώρησε είτε έναν «μύθο» είτε έναν «παραλογισμό».⁶⁹

Η αναθεώρηση του 2005 εισήγαγε στοιχεία οικονομικού κύκλου στο ΣΣΑ, το οποίο είχε ήδη παραβιαστεί από τη Γερμανία και τη Γαλλία, μεταξύ άλλων, μετά τη φούσκα των μετοχών των τεχνολογικών εταιριών (dot.com bubble) στα τέλη της δεκαετίας του 1990. Η αναθεώρηση του 2011-2013 αυστηροποίησε τους δημοσιονομικούς κανόνες, δήθεν για να αντιμετωπιστεί ο «ηθικός κίνδυνος» από την κρίση δημόσιου χρέους και τη δημοσιονομικά «χαλαρή» νότια περιφέρεια της ΕΕ. Η πανδημία του Covid-19, η οποία έπληξε την ΕΕ συμμετρικά και εις βάθος, οδήγησε στην αναστολή του ΣΣΑ το 2020. Οι δημοσιονομικοί κανόνες αναθεωρήθηκαν και επανενεργοποιήθηκαν το 2024. Το αναθεωρημένο ΣΣΑ έχει αξιοποιήσει ορισμένα από τα διδάγματα της πανδημίας, αν και δεν έχει αποκλίνει από τα κύρια στοιχεία πολιτικής του παρελθόντος, ούτε από την πολιτική οικονομία στην οποία αυτά βασίζονται.

Δεδομένης της εμπειρίας των τελευταίων 25 ετών και με την προϋπόθεση ότι το κυρίαρχο σήμερα οικονομικό παράδειγμα και η ισορροπία των κοινωνικοπολιτικών δυνάμεων θα συνεχίσουν να επικρατούν, μια πλήρης δημοσιονομική ένωση της ΕΕ μοιάζει απίθανη, ενώ το μοτίβο των ad hoc μέτρων πολιτικής σε περιόδους κρίσης θα επαναληφθεί. Αυτό αποκαλύπτει μια ορισμένη ευελιξία εκ μέρους των φορέων χάραξης πολιτικής, αφενός, καθώς και την επιμονή των κύριων στοιχείων ενός ανεπαρκούς, και μάλιστα άστοχου μοντέλου, αφετέρου. Ένα τέτοιο μοντέλο εξυπηρετούσε μέχρι τώρα τα συμφέροντα των κυρίαρχων οικονομικών ελίτ και του πολιτικού κεταστημένου

68 Raza, W., Ertl, M. & Soder, M. (2024, Σεπτέμβριος). Draghi on 'competitiveness': new wine in an old bottle. Social Europe. <https://www.socialeurope.eu/draghi-on-competitiveness-new-wine-in-an-old-bottle>

69 Για μια συζήτηση σχετικά με την κριτική του Pasinetti, βλέπε Marica Frangakis (2024). Pasinetti and the EU Fiscal Governance Framework: A Debate That Will Not Go Away. International Journal of Political Economy, 53 (3),σελ. 235-251.

της ΕΕ. Στο μέλλον, η βιωσιμότητά του θα τεθεί υπό πίεση, δεδομένων των πολλαπλών προκλήσεων που αντιμετωπίζει η ΕΕ.

Μια αντίστοιχη κυριαρχία περιοριστικών εννοιών και πολιτικών παρατηρείται και στη δημιουργία του πλαισίου νομισματικής πολιτικής του Ευρώ. Η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα ιδρύθηκε κατά το πρότυπο της Bundesbank. Πράγματι, η αποστολή της είναι ακόμη πιο περιορισμένη από εκείνη του προτύπου της, καθώς επικεντρώνεται στη σταθερότητα των τιμών σχεδόν αποκλείοντας άλλους πολιτικούς στόχους.

Σύμφωνα με τη δήλωση στρατηγικής του 2021, «το Διοικητικό Συμβούλιο θεωρεί ότι η σταθερότητα των τιμών διατηρείται καλύτερα στοχεύοντας σε έναν πληθωρισμό ύψους 2% μεσοπρόθεσμα»⁷⁰. Ωστόσο, όπως υποστήριξαν οι Pollin και Bouazza, «δεν έχει παραχθεί κανένα σοβαρό ερευνητικό έργο που να παρέχει σαφή αιτιολόγηση για τον στόχο του πληθωρισμού στο 2-3% ως κεντρικό στόχο της μακροοικονομικής πολιτικής [του θεσμού]. Επίσης, εάν ο στόχος είναι η διευκόλυνση της οικονομικής ανάπτυξης, δεν υπάρχουν στοιχεία που να αποδεικνύουν ότι οι οικονομίες σε οποιοδήποτε επίπεδο ανάπτυξης εμφανίζουν σταθερά ισχυρότερα αποτελέσματα οικονομικής ανάπτυξης όταν ο πληθωρισμός διατηρείται σε ποσοστό μικρότερο του 3% σε αντίθεση με υψηλότερα ποσοστά πληθωρισμού, κυρίως σε ένα εύρος 4-5%»⁷¹.

Κατά τη διάρκεια των διαφόρων κρίσεων στα είκοσι πέντε χρόνια της ύπαρξής της, η ΕΚΤ προσαρμόστηκε κατά καιρούς στις ανάγκες της στιγμής. Ωστόσο, το βασικό της οικοδόμημα παραμένει αμετάβλητο.

Συνολικά, η εμπιστοσύνη αποτελεί προϋπόθεση για κάθε νόμισμα, πολύ περισσότερο για ένα νόμισμα που χρησιμοποιείται από 20 από τα 27 κράτη μέλη της ΕΕ και από περίπου 350 εκατομμύρια ανθρώπους. Είναι η εμπιστοσύνη έναντι του κινδύνου υποτίμησης και της μη μετατρεψιμότητας που καθιστά ένα νόμισμα «ασφαλές» περιουσιακό στοιχείο, το οποίο μπορεί να χρησιμεύσει ως λογιστική μονάδα, μέσο ανταλλαγής και απόθεμα πλούτου. Το ευρώ έχει επιδείξει ανθεκτικότητα μέχρι στιγμής, η οποία έχει επιτευχθεί με υψηλό κοινωνικό και περιβαλλοντικό κόστος.

Για παράδειγμα, στο αποκορύφωμα της κρίσης του ευρώ, ο δρόμος που επιλέχθηκε για την Ελλάδα, η οποία βρισκόταν στο επίκεντρο της κρίσης, ήταν αυτός της εσωτερικής υποτίμησης, το αποτύπωμα της οποίας είναι ακόμη εμφανές στην ελληνική οικονομία και κοινωνία. Ενόψει των αυξανόμενων

70 Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (2021). Η δήλωση στρατηγικής νομισματικής πολιτικής της ΕΚΤ. https://www.ecb.europa.eu/home/search/review/html/ecb.strategyreview_monopol_strategy_statement.en.html

71 Pollin R. & H. Bouazza (2024). Considerations on inflation, economic growth and the 2 per cent inflation target. *Review of Keynesian Economics*, Vol. 12 (4), σσ. 453-474

προκλήσεων που έρχονται, η συνέχιση της ίδιας πορείας δεν εγγυάται το μέλλον του ευρώ, ούτε υποστηρίζει τον επειγόντως αναγκαίο κοινωνικο-οικολογικό μετασχηματισμό της ΕΕ.

Εν εξελίξει προκλήσεις - Πολιτικές απαντήσεις. Η ευρωπαϊκή οικονομία βρίσκεται σε μια κρίσιμη καμπή. Ζητήματα όπως η κλιματική αλλαγή, οι αλλαγές στη γεωπολιτική και η πρόοδος της τεχνολογίας προκαλούν ευρείες οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές αλλαγές δυναμικής. Αν και το μέλλον μοιάζει αβέβαιο και ασταθές, μπορούν να διακριθούν ορισμένες τάσεις. Θα εξετάσουμε την τρέχουσα κατάσταση των πραγμάτων, την πολιτική αντίδραση της ΕΕ, τον ρόλο του ευρώ και τις επιπτώσεις για το μέλλον του σε καθέναν από τους παραπάνω τομείς. Θα πρέπει να τονίσουμε εξ αρχής ότι αυτός ο κατάλογος των εν εξελίξει ζητημάτων δεν είναι σε καμία περίπτωση απόλυτος. Ωστόσο, περιλαμβάνει τομείς κρίσιμης σημασίας. Ο τρόπος με τον οποίο η μακροοικονομική πολιτική θα ανταποκριθεί στις αναδυόμενες προκλήσεις θα είναι καθοριστικός για το μέλλον του ευρώ και, ακόμη ευρύτερα, της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης.

Κλιματική αλλαγή. Σύμφωνα με τον Ευρωπαϊκό Οργανισμό Περιβάλλοντος, «Η παγκόσμια μέση θερμοκρασία μεταξύ 2013 και 2023 ήταν κατά 1,19° έως 1,22°C θερμότερη από τα επίπεδα της προβιομηχανικής εποχής (1850-1900), γεγονός που την καθιστά τη θερμότερη δεκαετία που έχει καταγραφεί ποτέ. Οι ευρωπαϊκές θερμοκρασίες ξηράς αυξήθηκαν ακόμη ταχύτερα κατά την ίδια περίοδο κατά 2,12 έως 2,19°C, ανάλογα με το σύνολο δεδομένων που χρησιμοποιείται. Οι χώρες-μέλη της Σύμβασης-Πλαισίου των Ηνωμένων Εθνών για την Κλιματική Αλλαγή (UNFCCC) έχουν δεσμευτεί να περιορίσουν την αύξηση της παγκόσμιας θερμοκρασίας σε επίπεδα πολύ κάτω των 2°C σε σχέση με τα προβιομηχανικά επίπεδα και στοχεύουν να περιορίσουν την αύξηση σε 1,5°C στο πλαίσιο της Συμφωνίας του Παρισιού. Χωρίς δραστικές περικοπές στις παγκόσμιες εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου, το όριο των 2°C θα ξεπεραστεί ήδη πριν το 2050»⁷². Η εκλογή του Ντόναλντ Τραμπ στην προεδρία των ΗΠΑ ενισχύει έντονα την άποψη ότι θα υπάρξει οπισθοδρόμηση στον τομέα της κλιματικής αλλαγής. Αυτό θα επηρεάσει αρνητικότερα την Ευρώπη και μάλιστα τον κόσμο στο σύνολό του.

72 Ευρωπαϊκός Οργανισμός Περιβάλλοντος (Ιούνιος 2024). Παγκόσμιες και ευρωπαϊκές θερμοκρασίες. <https://www.eea.europa.eu/en/analysis/indicators/global-and-european-temperatures?activeAccordion=ecdb3bcf-bbe9-4978-b5cf-0b136399d9f8>

Το όριο του 1,5°C έχει γίνει αντικείμενο πολιτικής συσπείρωσης. Με μόλις 1,2°C αύξηση της θερμοκρασίας, εκατομμύρια άνθρωποι έχουν ήδη βιώσει καταστροφικά ακραία καιρικά φαινόμενα. Με κάθε κλάσμα του βαθμού αύξησης της θερμοκρασίας από την καύση ορυκτών καυσίμων, οι καύσωνες, οι πυρκαγιές, οι έντονες βροχοπτώσεις και η ξηρασία θα γίνονται πιο έντονες και πιο πιθανές.

Σύμφωνα με τον ευρωπαϊκό νόμο για το κλίμα του 2021⁷³, η ΕΕ πρόκειται να θεσπίσει δεσμευτικό κλιματικό στόχο μείωσης των εκπομπών κατά 90% (σε σύγκριση με τα επίπεδα του 1990) για το 2040, ως έναν ενδιάμεσο στόχο μεταξύ του στόχου του 2030 για μείωση των εκπομπών κατά 55% (σε σχέση με το 1990) και του στόχου για μηδενικές εκπομπές έως το 2050.

Σε αντίθεση με τις φιλοδοξίες της ΕΕ για το κλίμα, η τελευταία έκθεση προόδου για την κλιματική δράση σημειώνει ότι «Συνολικά, η πρόοδος προς την επίτευξη των κλιματικών στόχων της ΕΕ φαίνεται ανεπαρκής. Η δραστηριοποίηση είναι περισσότερο αναγκαία σε τομείς όπου απαιτούνται ακόμη σημαντικές μειώσεις των εκπομπών και όπου δεν έχει σημειωθεί πρόοδος». Επιπλέον, ο στόχος για το 2040 συνάντησε την αντίσταση του επιχειρηματικού κόσμου. Για παράδειγμα, το Γερμανικό Εμπορικό και Βιομηχανικό Επιμελητήριο (DIHK) και η Ένωση Δημοτικών Επιχειρήσεων (VKU) αντιτίθενται σθεναρά στον κλιματικό στόχο για το 2040.

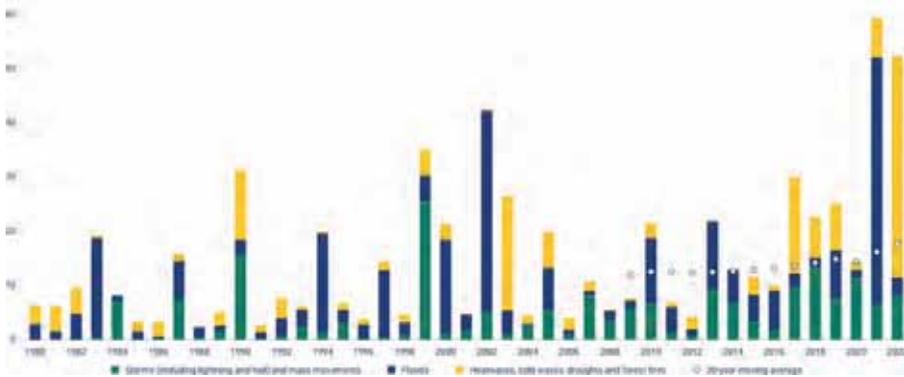
Η αποτυχία επίτευξης των στόχων της εφαρμοσμένης πολιτικής για το κλίμα έχει κοινωνικές και οικονομικές επιπτώσεις. Αυτές σχετίζονται κυρίως με τους κινδύνους για την υγεία. Σύμφωνα με τη Διεθνή Βάση Δεδομένων για τις Καταστροφές, η θνησιμότητα που σχετίζεται με τη θερμότητα έχει αυξηθεί κατά 30% περίπου τα τελευταία 20 χρόνια και οι θάνατοι που σχετίζονται με τη ζέστη εκτιμάται ότι έχουν αυξηθεί στο 94% των ευρωπαϊκών περιοχών που βρίσκονται υπο παρακολούθηση⁷⁵. Μόνο κατά το 2023, 63 ζώες χάθηκαν λόγω καταιγίδων, 44 λόγω πλημμυρών και 44 λόγω πυρκαγιών στην Ευρώπη. Περαιτέρω, οι ακραίες καιρικές και κλιματικές συνθήκες προκάλεσαν οικονομικές απώλειες περιουσιακών στοιχείων που εκτιμώνται σε ύψος 738 δισεκατομμυρίων ευρώ κατά την περίοδο 1980 - 2023 στην Ευρωπαϊκή Ένωση, με πάνω από 162 δισεκατομμύρια ευρώ (22%) μεταξύ 2021 και 2023.

73 Κανονισμός (ΕΕ) 2021/1119 σχετικά με τη θέσπιση πλαισίου για την επίτευξη κλιματικής ουδετερότητας και την τροποποίηση των κανονισμών (ΕΚ) αριθ. 401/2009 και (ΕΕ) 2018/1999 («Ευρωπαϊκός Νόμος για το Κλίμα»)

74 European Commission (2023). Climate Action Progress Report. https://climate.ec.europa.eu/news-your-voice/news/climate-action-progress-report-2023-2023-10-24_en

75 Copernicus Climate Change Service (2024, April). European State of the Climate Report 2023. <https://climate.copernicus.eu/widespread-floods-severe-heatwaves-esotc-2023-puts-europes-climate-focus>

Σχήμα 3.3: Ετήσιες οικονομικές απώλειες που προκαλούνται από ακραία καιρικά και κλιματικά φαινόμενα στα κράτη μέλη της ΕΕ (δισεκατομμύρια ευρώ σε τιμές 2022)

Πηγή: Ευρωπαϊκός Οργανισμός Περιβάλλοντος. (2024, Νοέμβριος). Ετήσιες οικονομικές απώλειες που προκαλούνται από ακραία καιρικά και κλιματικά γεγονότα στα κράτη μέλη της ΕΕ. <https://www.eea.europa.eu/en/analysis/indicators/economic-losses-from-climate-related/annual-economic-losses-caused?activeTab=265e2bee-7de3-46e8-b6ee-76005f3f434f>

Αυτοί που υποφέρουν περισσότερο από τις ακραίες καιρικές συνθήκες είναι εκείνοι που είναι λιγότερο ικανοί να προστατευτούν από τις επιπτώσεις τους. Αυτοί οι άνθρωποι είναι κυρίως οι φτωχότεροι και οι πιο περιθωριοποιημένοι των κοινωνιών τους, οι άστεγοι ή όσοι ζουν σε αυτοσχέδιες κατοικίες, τα άτομα με αναπηρίες ή υποκείμενα προβλήματα υγείας και οι εργαζόμενοι σε εξωτερικούς χώρους. Η κλιματική αλλαγή βαθαίνει έτσι την ήδη υπάρχουσα ανισότητα.

Οι Heussaff κ.ά. περιγράφουν τέσσερις κινδύνους που απειλούν τις πολιτικές της ΕΕ για το κλίμα. Αυτοί περιλαμβάνουν: i) τη γεωπολιτική αστάθεια, η οποία θέτει σε κίνδυνο τις μαζικές επενδύσεις κεφαλαίου που απαιτούνται για την πράσινη μετάβαση· ii) την ελλιπή τεχνολογική πρόοδο, που αποτελεί πρωταρχικό παράγοντα της οικονομικής βιωσιμότητας της απαλλαγής από τις εκπομπές άνθρακα· iii) την όξυνση των ανισοτήτων, η οποία πρέπει να αποφευχθεί· και iv) την αξιοπιστία της πολιτικής, που σηματοδοτείται από την εμπράγματη δέσμευση στους καθιερωμένους πυλώνες της κλιματικής πολιτικής.

76 Heussaff, C., Emmerling, J., Luderer, G., Pietzcker, R., Reissl, S., Rodrigues, R. & Way, R. (2024, Οκτώβριος). Europe's 2040 climate target: four critical risks and how to manage them. BRUGEL. Policy Brief 23/2024. <https://www.bruegel.org/policy-brief/europes-2040-climate-target-four-critical-risks-and-how-manage-them>

Η κλιματική αλλαγή είναι η πιο σημαντική τάση που βρίσκεται εν εξελίξει αυτή τη στιγμή. Το πλαίσιο μακροοικονομικής διακυβέρνησης της ΕΕ δεν ανταποκρίνεται στις ανάγκες της πολιτικής για την κλιματική αλλαγή. Οι δημοσιονομικοί περιορισμοί που επιβάλλονται από τη νέα έκδοση του Συμφώνου Σταθερότητας και Ανάπτυξης και η περιορισμένη μικρο-οικονομική προσέγγιση της ΕΚΤ στους χρηματοοικονομικούς κινδύνους που σχετίζονται με το κλίμα δεν παρέχουν τα απαραίτητα εργαλεία για την αντιμετώπιση της επιθυμητής κλιματικής μετάβασης.

Μακροπρόθεσμα, αυτό θα αποδυναμώσει το ευρώ διεθνώς, ενώ παράλληλα υπονομεύει την εμπιστοσύνη των Ευρωπαίων πολιτών στη διαδικασία ολοκλήρωσης. Σύμφωνα με το Ευρωβαρόμετρο, το 42% των ερωτηθέντων στην έρευνα του Ιουλίου 2024 θεωρεί πως η «κλιματική αλλαγή και τα περιβαλλοντικά ζητήματα» είναι η δεύτερη σημαντικότερη παγκόσμια πρόκληση για το μέλλον της ΕΕ, ενώ την πρώτη θέση κατέχουν οι «συγκρούσεις ανά τον κόσμο» που επιλέχθηκαν από το 44% των ερωτηθέντων.

Συνολικά, στο βαθμό που δεν υπάρξει σημαντική μεταβολή της μακροοικονομικής πολιτικής της ΕΕ, η οποία να εμποδίσει την πλήρη εφαρμογή της πολιτικής για την κλιματική αλλαγή, οι μακροπρόθεσμες επιπτώσεις για το ευρώ είναι αρνητικές.

Γεωπολιτικές εντάσεις. Αυτές έχουν συσσωρευτεί με την πάροδο του χρόνου και απέκτησαν μεγαλύτερη ένταση μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου στα τέλη της δεκαετίας του 1980 και την ανάδυση ενός μονοπολικού κόσμου που βασίζεται στην κυριαρχία των ΗΠΑ. Ο βασικός παράγοντας αμφισβήτησης της διεθνούς τάξης υπό την ηγεσία των ΗΠΑ είναι η αυξανόμενη ισχύς της Κίνας και η ανάδυση ενός ηγεμονικού ανταγωνισμού ΗΠΑ- Κίνας, ο οποίος με τη σειρά του προκαλεί έντονες τάσεις οικονομικού εθνικισμού. Επιπλέον, ο αναδύομενος πολυπολικός κόσμος περιλαμβάνει την ΕΕ, περιφερειακές δυνάμεις, όπως η Ρωσία και η Ινδία, και ειδικές περιπτώσεις δυνάμεων, όπως η Σαουδική Αραβία. Μια τέτοια σύνθετη πολυπολικότητα ενέχει αυξανόμενους κινδύνους συγκρούσεων. Για παράδειγμα, η εισβολή της Ρωσίας στην Ουκρανία και ο επιθετικός πόλεμος του Ισραήλ στη Μέση Ανατολή συνδέονται με και αυξάνουν τις ενυπάρχουσες γεωπολιτικές εντάσεις. Απέναντι σε μια τέτοια πολυπολικότητα, το δόγμα «Make America Great Again» του νέου προέδρου των ΗΠΑ, Ντόναλντ Τραμπ, εισάγει περαιτέρω επιπλοκές και αυξημένο ανταγωνισμό, καθώς και μια αξιοσημείωτη στροφή προς λαϊκιστικές,

77 European Commission (2024, Ιούνιος-Ιούλιος). Flash Eurobarometer 550 2024, EU challenges and priorities. [chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.ipsos.com/sites/default/files/2024-09/EU%20challenges%20and%20priorities%20FL550_summary_en.pdf](https://www.ipsos.com/sites/default/files/2024-09/EU%20challenges%20and%20priorities%20FL550_summary_en.pdf)

78 Qureshi, Z., & Jeong, D. (Επιμ.). (2024). New global dynamics: Managing economic change in a transforming world. Brookings Institution Press.

ακροδεξιές πολιτικές. Καθώς το ευρώ είναι υποταγμένο στην ηγεμονία του δολαρίου, η ικανότητα της ΕΕ να αναπτύξει ουσιαστική στρατηγική αυτονομία για την αντιμετώπιση αυτών των εντάσεων, περιορίζεται σημαντικά.

Συνολικά, η παγκοσμιοποίηση βρίσκεται σε ένα μεταβατικό στάδιο. Ο ανταγωνισμός για πόρους, τεχνολογία και επιρροή θα εντείνει τις γεωπολιτικές εντάσεις. Η σχέση μεταξύ παλαιών και νέων δυνάμεων θα καθορίσει τη μελλοντική παγκόσμια διακυβέρνηση. Όπως επισημαίνουν οι Qureshi και Jeong, «τα μελλοντικά πρότυπα της παγκοσμιοποίησης θα εξαρτηθούν καθοριστικά από τον τρόπο με τον οποίο οι χώρες διαχειρίζονται τη μεταβαλλόμενη δυναμική της διεθνούς ισχύος». Ποια είναι η θέση της ΕΕ εντός της νέας αυτής δυναμικής και πώς αυτή θα διαμορφώσει το μέλλον της οικονομίας και της κοινωνίας της; Ποιες είναι οι συνέπειες για το ίδιο το ευρώ; Κατά τη διερεύνηση των παραπάνω ερωτημάτων, αξίζει να σημειωθεί η θέση της ΕΕ σε σύγκριση με τις ΗΠΑ, την κατεξοχήν επι του παρόντος υπερδύναμη, και την Κίνα, την ανερχόμενη.

Στον πίνακα που ακολουθεί παρουσιάζονται ορισμένα σχετικά στοιχεία. Συγκεκριμένα, το 2024 ο πληθυσμός της ΕΕ ήταν μεγαλύτερος από αυτόν των ΗΠΑ κατά 33%, αν και ανερχόταν μόνο στο 32% του πληθυσμού της Κίνας. Αντίθετα, το μερίδιό της στο παγκόσμιο ΑΕΠ ήταν μικρότερο από εκείνο τόσο των ΗΠΑ όσο και της Κίνας, ενώ ο ρυθμός ανάπτυξής της ήταν επίσης σημαντικά χαμηλότερος και η ανεργία υψηλότερη. Το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών της ΕΕ ήταν, όπως και της Κίνας, θετικό, αν και σχετικά μεγαλύτερο σε σχέση με το ΑΕΠ, ενώ οι ΗΠΑ εμφανίζουν έλλειμμα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών. Τέλος, η ΕΕ φαίνεται να ακολουθεί αυστηρότερη δημοσιονομική πολιτική από ό,τι οι ΗΠΑ ή η Κίνα.

Πίνακας 3.1: Βασικοί δείκτες ΗΠΑ, Κίνα και ΕΕ, 2024

Περιοχές	Αύξηση του πραγματικού ΑΕΠ (ποσοστό)	Μερίδιο του παγκόσμιου ΑΕΠ (σταθερές τιμές) (ποσοστό)	Πληθυσμός (εκατ.)	Ποσοστό ανεργίας (Ποσοστό εργατικού δυναμικού)	Ισοζύγιο Τρεχουσών Συναλλαγών (Ποσοστό ΑΕΠ)	Δημόσιο έλλειμμα (Ποσοστό ΑΕΠ)	Δημόσιο χρέος (Ποσοστό ΑΕΠ)
ΗΠΑ	2.8	14.99	336.81	4.1	-3.3	7.6	121
Κίνα	4.8	19.05	1,410.80	5.1	+1.4	7.4	90.1
ΕΕ	1.1	14.41	447.57	6.4	+3.3	3.1	82.7

Πηγή: ΔΝΤ, 2024⁷⁹

79 IMF. (2024). United States. [Data Set]. <https://www.imf.org/external/datamapper/profile/USA> IMF. (2024). China, People's Republic of [Data Set]. <https://www.imf.org/external/datamapper/profile/CHN> IMF. (2024). European Union. [Data Set]. <https://www.imf.org/external/datamapper/profile/EU>

Έτσι, η ΕΕ φαίνεται να είναι μια μεσαία δύναμη, με την οικονομία της να είναι συνδεδεμένη με την τύχη του υπόλοιπου κόσμου που αγοράζει τα αγαθά και τις υπηρεσίες της, με επιμονή στη δημοσιονομική λιτότητα, ακόμη και με κόστος τη δυνητική της θέση στη διεθνή τάξη πραγμάτων.

Κάθε πέντε χρόνια, οι ηγέτες της ΕΕ συμφωνούν τις πολιτικές προτεραιότητες της ΕΕ για το μέλλον στο πλαίσιο των εκλογών του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου. Η Στρατηγική Ατζέντα 2024-2029 του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου εγκρίθηκε στις 27 Ιουνίου 2024⁸⁰. Ορίζει τρεις προτεραιότητες ως εξής: (i) μια «ελεύθερη και δημοκρατική» Ευρώπη, ii) μια «ισχυρή και ασφαλή» Ευρώπη και iii) μια «ενημερούσα και ανταγωνιστική» Ευρώπη.

Πρόσφατα, έχουν εμφανιστεί μια σειρά από επίσημες εκθέσεις της ΕΕ, οι οποίες ασχολούνται με διάφορες πτυχές της θέσης της στον κόσμο:

- Όπως αναλύεται λεπτομερώς στο κεφάλαιο 2, η έκθεση Ντράγκι: «Το μέλλον της ευρωπαϊκής ανταγωνιστικότητας: Μια στρατηγική ανταγωνιστικότητας για την Ευρώπη», που δημοσιεύθηκε τον Σεπτέμβριο του 2024
- Η έκθεση Letta: «Πολλά περισσότερα από μια (ενιαία) αγορά», δημοσιεύτηκε τον Απρίλιο του 2024
- Η έκθεση Niinistö: «Ενίσχυση της πολιτικής και στρατιωτικής ετοιμότητας της Ευρώπης», που δημοσιεύτηκε τον Οκτώβριο του 2024

Ορισμένα κοινά θέματα διατρέχουν τις τρεις εκθέσεις, απηχώντας τις προτεραιότητες που θέτει Στρατηγική Ατζέντα. Συγκεκριμένα, η μείωση του «ρυθμιστικού φορτίου» για τις επιχειρήσεις στο όνομα της «βελτίωσης της νομοθεσίας», η ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας χωρίς να λαμβάνονται υπόψη οι ευρύτερες διανεμητικές πτυχές της, η εστίαση στην ασφάλεια και την ενιαία αγορά ως κινητήρια δύναμη της ολοκλήρωσης, η χαλάρωση των κανόνων για τις κρατικές ενισχύσεις ώστε να υποστηριχθεί η δημιουργία βιομηχανικών «πρωταθλητών», η πρόταση για μεγάλα ποσά δημοσίων επενδύσεων για τη στήριξη της βιομηχανίας, συμπεριλαμβανομένης της στρατιωτικής βιομηχανίας, η προώθηση της χρηματιστικής ολοκλήρωσης μέσω της δημιουργίας μιας Ένωσης Κεφαλαιαγορών.

Αυτό που λείπει από τις εκθέσεις αυτές είναι η εγγενής ασυνέπεια της εφαρμοσμένης πολιτικής της ΕΕ, δηλαδή το γεγονός ότι το πρόσφατα αναθεωρημένο πλαίσιο δημοσιονομικής διακυβέρνησης της ΕΕ θέτει αυστηρά όρια στις δημόσιες δαπάνες. Αν και η πιθανότητα αύξησης των στρατιωτικών δαπανών λαμβάνεται υπόψη σε σχέση με τη διαδικασία υπερβολικού ελλείμματος, δεν υπάρχει «χρυσός κανόνας» σε σχέση με τις δημόσιες επενδύσεις

80 European Council (2024, June). Strategic agenda 2024-2029. <https://www.consilium.europa.eu/en/european-council/strategic-agenda-2024-2029/>

που απαιτούνται σε άλλους τομείς, όπως η κλιματική αλλαγή, η υγεία, η έρευνα και ανάπτυξη, η ψηφιακή μετάβαση κ.λπ.

Επιπλέον, ο προϋπολογισμός της ΕΕ παραμένει στο 1% του ΑΕΠ της ΕΕ από τα τέλη της δεκαετίας του 1980 (περίπου 160 έως 180 δισεκατομμύρια ευρώ ετησίως). Ως εκ τούτου, η Ένωση Κεφαλαιαγορών (CMU) παρουσιάζεται ως η λύση στο πρόβλημα. Ωστόσο, ένα υψηλό επίπεδο χρηματοοικονομικής ολοκλήρωσης έχει ήδη επιτευχθεί στην ΕΕ από τα τέλη της δεκαετίας του 1990. Επίσης, η δημιουργία μιας CMU παρουσιάζει ρυθμιστικά προβλήματα, όπως επεσήμαναν οι επικεφαλής της Ευρωπαϊκής Αρχής Κινητών Αξιών και Αγορών (ESMA) και της Ευρωπαϊκής Αρχής Ασφαλίσεων και Επαγγελματικών Συντάξεων (EIOPA).⁸¹

Η ανάθεση στην ΕΕ μιας κεντρικής δημοσιονομικής ικανότητας που θα χρηματοδοτείται από κοινό δανεισμό θα παρείχε τόσο ένα μέσο χρηματοδότησης των φιλόδοξων επενδυτικών σχεδίων που περιγράφονται στις τρεις ανωτέρω εκθέσεις όσο και τη δημιουργία ενός ασφαλούς περιουσιακού στοιχείου που θα στήριζε τη χρηματοοικονομική ανθεκτικότητα και σταθερότητα της ΕΕ. Πράγματι, οι επενδυτικές ανάγκες της ΕΕ που επισημαίνονται στην έκθεση Ντράγκι και το γεγονός ότι ένα μέρος αυτών θα πρέπει να χρηματοδοτηθεί από το Δημόσιο δείχνουν προς αυτή την κατεύθυνση.

Σε ένα παγκόσμιο πλαίσιο αυξανόμενων εντάσεων, συμπεριλαμβανομένων πολεμικών συγκρούσεων αυξανόμενης έντασης, η ΕΕ επιλέγει να εξετάζει τα συμπτώματα και όχι τις ρίζες των προβλημάτων. Επιδιώκει να προχωρήσει προς τα εμπρός διατηρώντας την απορρυθμιστική ορμή του νεοφιλελεύθερου πλαισίου πολιτικής. Ποιες είναι οι συνέπειες για τον διεθνή ρόλο του ευρώ;

Το ευρώ είναι το δεύτερο προτιμώμενο νόμισμα παγκοσμίως για ανάληψη και χορήγηση δανείων, και αποθεματικά κεντρικών τραπεζών, όπως φαίνεται στον παρακάτω πίνακα. Αυτό του δίνει σημαντικά πλεονεκτήματα επί των παγκόσμιων συναλλαγματικών ισοτιμιών και των νομισματικών πολιτικών. Για παράδειγμα, σε όλο τον κόσμο, 60 χώρες και περιοχές, που αντιπροσωπεύουν περίπου 175 εκατομμύρια ανθρώπους, έχουν συνδέσει άμεσα ή έμμεσα το νόμισμά τους με το ευρώ.⁸² Από την άλλη πλευρά, στα 25 χρόνια της ύπαρξής του το ευρώ δεν έχει αμφισβητήσει τον κυρίαρχο ρόλο του δολαρίου

81 Brunetti, A. (2024, Οκτώβριος) Οι επικεφαλής των αγορών της ΕΕ και των εποπτικών αρχών ασφάλισης προειδοποιούν ότι η Ένωση Κεφαλαιαγοράς (CMU) δεν θα πραγματοποιηθεί χωρίς κάποια κεντρική εποπτεία. Euractiv. <https://www.euractiv.com/section/economy-jobs/news/eu-markets-and-insurance-watchdogs-bosses-warn-cmu-wont-happen-without-some-centralised-supervision/>

82 Ευρωπαϊκή Επιτροπή (Ιανουάριος 2021). Ο διεθνής ρόλος του ευρώ. https://finance.ec.europa.eu/eu-and-world/open-strategic-autonomy/international-role-euro_en

των ΗΠΑ στο διεθνές νομισματικό σύστημα. Ούτε είναι πιθανό να το πράξει στο μέλλον, δεδομένου ότι η ΕΕ, λόγω του ίδιου του σχεδιασμού της και των εξαγωγικών μοντέλων ανάπτυξης που υιοθετεί, αποδέχεται την υποταγή του ευρώ στο δολάριο και, συνεπώς, στην ηγεμονία των ΗΠΑ. Όπως επεσήμαναν οι Germain και Schwarz: «Οι τρέχουσες θεσμικές ρυθμίσεις της ΕΕ και η οικονομική γεωγραφία της δημιουργούν μακροοικονομικές συνέπειες που μειώνουν την ικανότητα του ευρώ να λειτουργεί ως κορυφαίο νόμισμα»⁸³.

Πίνακας 3.2: Μεριδίο των κυριότερων νομισμάτων στο διεθνές νομισματικό σύστημα (δείκτες χρήσης διεθνών νομισμάτων σε %)

	ΗΠΑ Δολάριο	Ευρώ	Ιαπωνικό γεν	Κινεζικό renminbi	Συνολικό μερίδιο των τεσσάρων νομισμάτων
Αποθεματικά συναλλάγματα	58.41	19.98	5.70	2.29	86,38
Διεθνές χρέος	64.06	23.19	1.65	0.90	88,15
Διεθνείς καταθέσεις	51.87	14.75	4.72	Na	71,34
Διεθνή δάνεια	50.68	18.36	3.79	Na	72,83
Συναλλαγές σε συνάλλαγμα * (2022)	88.45	30.54	16.70	7.01	142,69

Πηγή: Ευρωπαϊκό Συμβούλιο (ΕΕ). (2024, Αύγουστος). Διεθνές ρόλος του ευρώ.
<https://www.consilium.europa.eu/en/policies/international-role-euro/>

* Δεδομένου ότι οι συναλλαγές στις αγορές συναλλάγματος περιλαμβάνουν πάντα δύο νομίσματα, το μερίδιο των συναλλαγών σε συνάλλαγμα φτάνει για τα τέσσερα νομίσματα στο 142.69% (βλ. Πίνακα)

Οι μεταβαλλόμενες γεωπολιτικές και διεθνείς δομές ισχύος αντικατοπτρίζονται στην περίπτωση της συμμαχίας BRICS, η οποία περιλαμβάνει σήμερα 10 κράτη μέλη, που αντιπροσωπεύουν το 37% του παγκόσμιου ΑΕΠ το 2023, έναντι του 29% των χωρών της G7, ενώ περισσότερες χώρες έχουν υποβάλει αίτηση για να γίνουν μέλη. Ήδη, τα μέλη της συμμαχίας χρησιμοποιούν το δικό τους νόμισμα στις μεταξύ τους εμπορικές συναλλαγές, ενώ στόχος τους είναι να εισαγάγουν ένα κοινό νομισματικό σύστημα. Μια τέτοια προοπτική φαίνεται μακρινή, ιδίως δεδομένης της εκτεταμένης έκθεσης του κινεζικού χρηματοπιστωτικού συστήματος σε περιουσιακά στοιχεία υπο την μορφή δολαρίων. Ωστόσο, πρόκειται για έναν πολιτικό στόχο που πρέπει να ληφθεί υπόψη.

83 Germain, R., & Schwartz, H. (2014). The political economy of failure: The euro as an international currency. *Review of International Political Economy*, 21(5), σσ. 1095-1122.

84 Οι χώρες BRICS είναι η Βραζιλία, η Κίνα, η Αίγυπτος, η Αιθιοπία, η Ινδία, το Ιράν, η Ρωσία, η Νότια Αφρική, τα Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα και η Σαουδική Αραβία από το 2024. Η Μιανμάρ, το Πακιστάν, η Σενεγάλη και η Σρι Λάνκα έχουν υποβάλει αίτηση για ένταξη.

Πλαίσιο 3.1: Δασμοί και νομίσματα

Την 1η Φεβρουαρίου 2025, ο νεοεκλεγής πρόεδρος των ΗΠΑ D.J. Trump επέβαλε πρόσθετο δασμό 25 τοις εκατό στις εισαγωγές από το Μεξικό και τον Καναδά και πρόσθετο δασμό 10 τοις εκατό στις εισαγωγές από την Κίνα. Ως αποτέλεσμα, το δολάριο εκτινάχθηκε έναντι των κυριότερων νομισμάτων, πλησιάζοντας την ισοτιμία με το ευρώ⁸⁵. Τα γεγονότα αυτά υποδεικνύουν τις πολύπλοκες οικονομικές αντιδράσεις που προκαλούν οι δασμοί και οι οποίες επεκτείνονται πέρα από τα στοχευόμενα αγαθά. Μια τέτοια αλυσιδωτή αντίδραση γεγονότων τέθηκε σε κίνηση από τον νέο πρόεδρο των ΗΠΑ, το πλήρες αποτέλεσμα της οποίας μένει να φανεί. Στο επίκεντρο αυτής της λογικής βρίσκεται το τεράστιο εμπορικό έλλειμμα των ΗΠΑ, το οποίο φτάνει τα 918,4 δισεκατομμύρια δολάρια το 2024, αυξημένο κατά 17% από το 2023.

Μία από τις σημαντικότερες συνέπειες των δασμών είναι η επίδρασή τους στις συναλλαγματικές ισοτιμίες. Πιο συγκεκριμένα, οι δασμοί επηρεάζουν τη ροή του εμπορίου μεταξύ των χωρών. Όταν οι δασμοί μειώνουν τις εισαγωγές από μια συγκεκριμένη χώρα, μειώνουν επίσης τη ζήτηση για το νόμισμά της τόσο άμεσα όσο και έμμεσα μέσω της αναμενόμενης μείωσης της οικονομικής της δραστηριότητας. Μια τέτοια υποτίμηση του νομίσματός της μπορεί να τη βοηθήσει να αντέξει την καταιγίδα, ανάλογα με τη σημασία των στοχευόμενων αγαθών στο εμπόριό της με τις ΗΠΑ και τον κόσμο γενικότερα.

Από την άλλη πλευρά, οι δασμοί μπορεί να έχουν πληθωριστικό αντίκτυπο στη χώρα εισαγωγής, στην προκειμένη περίπτωση στις ΗΠΑ. Αυτό είναι πιθανό να καθυστερήσει τη μείωση των επιτοκίων από την Ομοσπονδιακή Τράπεζα των ΗΠΑ, η οποία με τη σειρά της θα καταστήσει τις επενδύσεις σε δολάρια σχετικά πιο ελκυστικές, ενισχύοντας περαιτέρω την άνοδο του δολαρίου. Οι μακροπρόθεσμες επιπτώσεις των δασμών για τις ίδιες τις ΗΠΑ μπορεί κάλλιστα να αποδειχθούν λιγότερο επωφελείς, καθώς η ανατίμηση του δολαρίου μπορεί να πλήξει τις εξαγωγές τους. Στο στόχαστρο μπαίνει και η ΕΕ. Ο αντίκτυπος θα είναι ισχυρότερος για τις μεγάλες εξαγωγικές χώρες προς τις ΗΠΑ - δηλαδή τη Γερμανία, ακολουθούμενη από την Ιρλανδία και την Ιταλία. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή αντέδρασε με σχετική δήλωση, σύμφωνα με

85 Ganguly, S. (2025, Φεβρουάριος). More crowded US dollar trade ramps up expectations for euro parity: Reuters poll. <https://www.reuters.com/markets/currencies/more-crowded-us-dollar-trade-ramps-up-expectations-euro-parity-2025-02-05/>

την οποία «η ΕΕ θα αντιδράσει αποφασιστικά και άμεσα κατά των αδικαιολόγητων εμποδίων στο ελεύθερο και δίκαιο εμπόριο, μεταξύ άλλων όταν οι δασμοί χρησιμοποιούνται για να αμφισβητηθούν νόμιμες και χωρίς διακρίσεις πολιτικές. Η ΕΕ θα προστατεύει πάντοτε τις ευρωπαϊκές επιχειρήσεις, τους εργαζομένους και τους καταναλωτές από αδικαιολόγητα δασμολογικά μέτρα». Στο βαθμό που οι χώρες-στόχοι προβούν σε αντίποινα, μπορεί κάλλιστα να ξεκινήσει ένας εμπορικός πόλεμος, ταυτόχρονα με έναν νομισματικό πόλεμο. Η ανθεκτικότητα του ευρώ, μεταξύ άλλων νομισμάτων, θα δοκιμαστεί σοβαρά σε μια τέτοια περίπτωση.

Εξελίξεις στην τεχνολογία. Πρόκειται για έναν τομέα όπου λαμβάνουν χώρα σημαντικές αλλαγές, με γεωπολιτικές και κλιματικές επιπτώσεις. Την ψηφιακή επανάσταση στα τέλη της δεκαετίας του 1990 και του 2000 ακολούθησε η επανάσταση της Τεχνητής Νοημοσύνης (ΤΝ) της δεκαετίας του 2020, μετασχηματίζοντας τα επιχειρηματικά μοντέλα, την εργασία, τα χρηματοπιστωτικά συστήματα, το εμπόριο και το διεθνές συγκριτικό πλεονέκτημα. Αναδύονται νέες ευκαιρίες, καθώς και κίνδυνοι, συμπεριλαμβανομένων των οικονομικών και κοινωνικών διαταράξεων, της διεύρυνσης των ανισοτήτων και της ανισότητας. Η κοινωνική, οικονομική και πολιτική δυναμική των πιο πρόσφατων τεχνολογιών εξακολουθεί να εξελίσσεται.

Οι ΗΠΑ και η Κίνα βρίσκονται στην πρώτη γραμμή των εξελίξεων, ανταγωνιζόμενες για πόρους, τεχνογνωσία, εμπόριο και επιρροή. Η ΕΕ, από την άλλη πλευρά, υπολείπεται, όπως προκύπτει τόσο από τον Ευρωπαϊκό Πίνακα Αποτελεσμάτων Καινοτομίας 2024 (EIS) όσο και από τη Δεύτερη Έκθεση για την Κατάσταση της Ψηφιακής Δεκαετίας.

Ειδικότερα, σύμφωνα με τον EIS, ενώ η ΕΕ έχει ισχυρές επιδόσεις σε ορισμένους τομείς, όπως οι νέοι απόφοιτοι διδακτορικών σπουδών, οι διεθνείς επιστημονικές συνδημοσιεύσεις και το μερίδιο των ΜΜΕ που εισάγουν καινοτομίες προϊόντων, βρίσκεται στο μέσο όρο σε άλλους τομείς, όπως οι δαπάνες Έρευνας και Ανάπτυξης του ιδιωτικού τομέα, οι συνδημοσιεύσεις δη-

86 Ευρωπαϊκή Επιτροπή (ΕΕ). (2025, Φεβρουάριος). Δήλωση σχετικά με την αμοιβαία δασμολογική πολιτική των ΗΠΑ. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/sl/statement_25_515

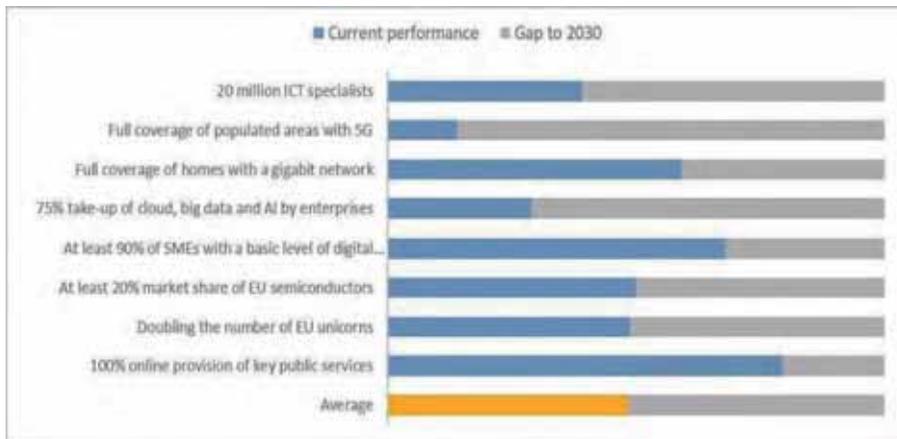
87 Ευρωπαϊκή Επιτροπή (ΕΕ). (2024). Πίνακας αποτελεσμάτων για την ευρωπαϊκή καινοτομία. https://research-and-innovation.ec.europa.eu/statistics/performance-indicators/european-innovation-scoreboard_en και Ευρωπαϊκή Επιτροπή (ΕΕ). (2024). Η δεύτερη έκθεση για την κατάσταση της ψηφιακής δεκαετίας ζητά ενισχυμένη συλλογική δράση για την προώθηση του ψηφιακού μετασχηματισμού της ΕΕ. <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/news/second-report-state-digital-decade-calls-strengthened-collective-action-propel-eus-digital-respectively>

μόσιου και ιδιωτικού τομέα, η συνεργασία μεταξύ καινοτόμων ΜΜΕ και οι αιτήσεις κατοχύρωσης εμπορικών σημάτων.

Επιπλέον, υπάρχει ένα διαρκές χάσμα καινοτομίας μεταξύ των μελών της. Με βάση τις επιδόσεις τους σε σχέση με τον μέσο όρο της ΕΕ το 2024, τα κράτη μέλη κατατάσσονται σε τέσσερις διαφορετικές ομάδες επιδόσεων: Ηγέτες στην καινοτομία (Δανία, Σουηδία, Φινλανδία και Κάτω Χώρες), Ισχυροί καινοτόμοι (Βέλγιο, Αυστρία, Ιρλανδία, Λουξεμβούργο, Γερμανία, Κύπρος, Εσθονία και Γαλλία), Μέτριοι καινοτόμοι (Σλοβενία, Ισπανία, Τσεχία, Ιταλία, Μάλτα, Λιθουανία, Πορτογαλία, Ελλάδα και Ουγγαρία) και Αναδυόμενοι καινοτόμοι (Κροατία, Πολωνία, Σλοβακία, Λετονία, Βουλγαρία και Ρουμανία). Οι επιδόσεις τόσο των Μέτριων όσο και των Αναδυόμενων Καινοτόμων (15 χώρες συνολικά) βρίσκονται στο επίπεδο του μέσου όρου της ΕΕ ή κάτω από αυτό.

Το 2021, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή καθόρισε το πρόγραμμα πολιτικής της ψηφιακής δεκαετίας (DDPP). Οι ψηφιακοί στόχοι για το 2030 παρουσιάζονται στο παρακάτω σχήμα, σε σύγκριση με το σημείο εκκίνησης του προγράμματος το 2021.

Πίνακας 3: Επίπεδα της ΕΕ για το 2021 έναντι των στόχων της ψηφιακής πυξίδας για το 2030

Πηγή: Ανακοίνωση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (2021). Ψηφιακή Πυξίδα 2030: ο ευρωπαϊκός δρόμος για την ψηφιακή δεκαετία. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52021DC0118>

Η δεύτερη έκθεση σχετικά με την κατάσταση της DDPP δημοσιεύθηκε τον Ιούλιο του 2024. Η έκθεση αναφέρει ότι: «Η ανάλυση της Επιτροπής δείχνει ότι, στο σημερινό σενάριο, οι συλλογικές προσπάθειες των κρατών μελών θα υπολείπονται του επιπέδου φιλοδοξίας της ΕΕ. Οι ελλείψεις που εντοπίστηκαν περιλαμβάνουν την ανάγκη για πρόσθετες επενδύσεις, τόσο σε επίπεδο ΕΕ όσο και στο επίπεδο επιμέρους εθνών-κρατών, ιδίως στους τομείς των ψηφιακών δεξιοτήτων, της υψηλής ποιότητας συνδεσιμότητας, της υιοθέτησης της τεχνητής νοημοσύνης (TN) και της ανάλυσης δεδομένων από τις επιχειρήσεις, της παραγωγής ημιαγωγών και των οικοσυστημάτων νεοφυών επιχειρήσεων»

Όπως και στην περίπτωση της καινοτομίας, υπάρχει ένα ψηφιακό χάσμα, μεταξύ αστικών -κυρίως μεγάλων πόλεων- και αγροτικών περιοχών, καθώς οι τελευταίες δεν έχουν την ίδια ανάπτυξη υποδομών και την ίδια προβλεπόμενη απόδοση των επενδύσεων με τις πρώτες. Δεδομένου ότι μόνο το 55,6% του πληθυσμού της ΕΕ διαθέτει τουλάχιστον βασικές ψηφιακές δεξιότητες, το χάσμα αυτό έχει σημαντικές κοινωνικές επιπτώσεις.

Οι τεχνολογικές εξελίξεις μεταμορφώνουν τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι εργάζονται και ζουν. Η Οδηγία της ΕΕ για την εργασία σε πλατφόρμες, η οποία εγκρίθηκε από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο τον Απρίλιο του 2024, αποσκοπεί στο να διασφαλίσει ότι το καθεστώς απασχόλησης των εργαζομένων σε πλατφόρμες καθορίζεται κατάλληλα και να ρυθμίσει τη χρήση αλγορίθμων στον εργασιακό χώρο. Ωστόσο, παραμένουν σημαντικά κενά, ιδίως καθώς η εργασία σε πλατφόρμες έχει έρθει σε χώρους εργασίας σε όλο το κοινωνικοοικονομικό φάσμα, ενώ η αυτοματοποιημένη λήψη αποφάσεων στο χώρο εργασίας εγκυμονεί σημαντικούς κινδύνους για τις αξιοπρεπείς συνθήκες εργασίας και τα θεμελιώδη δικαιώματα⁸⁹.

Οι διαρθρωτικοί μετασχηματισμοί είναι οικονομικά και κοινωνικά αποδιοργανωτικοί, βαθαίνουν τις υπάρχουσες διαφορές και προκαλούν κοινωνική δυσαρέσκεια, η οποία μπορεί να οδηγήσει σε λαϊκιστικές και διχαστικές πολιτικές, όπως έχει ήδη παρατηρηθεί στην ΕΕ και αλλού. Η κυρίαρχη ανησυχία των ηγετών της ΕΕ (που απηχείται στις πρόσφατες εκθέσεις των Draghi, Letta και Niinistö) αφορά την ανταγωνιστικότητα. Όσο έγκυρη και αν είναι αυτή η ανησυχία στο παρόν γεωπολιτικό πλαίσιο, είναι περιορισμένη στο βαθμό που παραβλέπει την κοινωνική, οικονομική και πολιτική δυναμική της ΕΕ

88 Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2024β). Η Δεύτερη Έκθεση για την Κατάσταση της Ψηφιακής Δεκαετίας ζητά ενισχυμένη συλλογική δράση για την προώθηση του ψηφιακού μετασχηματισμού της ΕΕ. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_24_3602

89 Open Letter (2024, Νοέμβριος). Αλγοριθμική διαχείριση και το μέλλον της εργασίας στην Ευρώπη. Social Europe. <https://www.social europe.eu/open-letter-algorithmic-management-and-the-future-of-work-in-europe>

Πλαίσιο 3.2: Ο παγκόσμιος ανταγωνισμός και ο κινεζικός διαταρακτής

Τα μοντέλα Τεχνητής Νοημοσύνης ανοικτού κώδικα, που ξεκίνησε η κινεζική νεοσύστατη εταιρεία DeepSeek, έχουν διαταράξει το παγκόσμιο τοπίο της Τεχνητής Νοημοσύνης, αμφισβητώντας την υπεροχή των ΗΠΑ και θέτοντας σημαντικά πολιτικά ερωτήματα για την Ευρώπη. Τα μοντέλα τεχνητής νοημοσύνης που κυκλοφόρησε η DeepSeek ανταγωνίζονται τα πιο πρόσφατα συστήματα των OpenAI και Meta, ενώ είναι σημαντικά φθηνότερα στην ανάπτυξη και τη λειτουργία τους. Αντιθέτως, το αμερικανικό έργο Stargate, που ανακοίνωσε ο νεοεκλεγείς πρόεδρος των ΗΠΑ Ντόναλντ Τραμπ, εκτιμάται σε 500 δισεκατομμύρια δολάρια, ενώ θεωρείται απαλλαγμένο από τα λεγόμενα «ρυθμιστικά βάρη». Θα ωθήσει το νέο παγκόσμιο τοπίο την ΕΕ στην αποδυνάμωση του πλαισίου διακυβέρνησης και των ψηφιακών κανονισμών της που δίνουν προτεραιότητα στην ασφάλεια της ΤΝ; Όπως υποστηρίζει η Aida Ponce Del Castillo, «η τεχνολογική ικανότητα από μόνη της δεν αποτελεί το καθοριστικό ζήτημα. Αντίθετα, η εστίαση πρέπει να είναι στον κοινωνικό αντίκτυπο της ΤΝ - στη δημοκρατία, το κράτος δικαίου, την απασχόληση και τις θεμελιώδεις ευρωπαϊκές αξίες»⁹⁰.

3.3. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Συνολικά, το μέλλον του «ευρώ στην ηλικία των 50» μοιάζει αβέβαιο και ασταθές. Οι επιπτώσεις της αντίδρασης της ΕΕ στην κλιματική αλλαγή, στις γεωπολιτικές προκλήσεις της εποχής και στις μεγάλες τεχνολογικές αλλαγές που συντελούνται οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η διασφάλιση του ευρώ μακροπρόθεσμα απαιτεί μια ριζική αλλαγή πολιτικής κατεύθυνσης, όχι μόνο όσον αφορά τη μακροοικονομία, αλλά και σε άλλους ζωτικούς τομείς όπου συντελούνται τεκτονικές αλλαγές. Τρεις τέτοιοι τομείς συζητήθηκαν παραπάνω, η κλιματική αλλαγή, οι γεωπολιτικές προκλήσεις και οι τεχνολογικές εξελίξεις. Ο κατάλογος δεν είναι εξαντλητικός. Ωστόσο, πρόκειται για κρίσι-

90 Ponce Del Castillo, A. (2025, Φεβρουάριος). Το DeepSeek της Κίνας αλλάζει την κούρσα της τεχνητής νοημοσύνης - Ποιο είναι το πλεονέκτημα της Ευρώπης; Social Europe. <https://www.socialeurope.eu/chinas-deepseek-is-changing-the-ai-race-what-is-europes-edge>

μους τομείς που προκαλούν ανησυχία, καθώς το δεύτερο τέταρτο του 21ου αιώνα είναι έτοιμο να ξεκινήσει. Η απάντηση της ΕΕ σε αυτές τις προκλήσεις θα είναι κρίσιμη για το μέλλον της οικονομίας και της κοινωνίας της και κατ'επέκταση του ενιαίου νομίσματος.

Είναι γνωστό πως οι Ευρωπαίοι ηγέτες στρέφονται στον ρεαλισμό σε περιόδους κρίσης. Ωστόσο, είναι επίσης γνωστό ότι επιστρέφουν στις προηγούμενες πρακτικές τους, μόλις η κρίση τελειώσει. Μια τέτοια πολιτική αμφιταλάντευση είναι επιζήμια και αποτελεί πηγή απογοήτευσης για μεγάλα τμήματα του πληθυσμού, τα οποία επωμίζονται το βάρος της έλλειψης οράματος και διορατικότητας των ηγετών τους. Απαιτείται επειγόντως μια αλλαγή του παραδείγματος πολιτικής, όπως υποστηρίζεται στο κεφάλαιο 1 ανωτέρω. Οι εναλλακτικές προτάσεις που διατυπώνονται σε όλη την παρούσα έκθεση καταδεικνύουν την κατεύθυνση που πρέπει να ακολουθήσει η ΕΕ· τίποτα λιγότερο από έναν κοινωνικοοικονομικό και οικολογικό μετασχηματισμό δεν θα διασφαλίσει το μέλλον της ΕΕ και του νομίσματός της. Η λογική «business as usual» δεν μπορεί να συνεχιστεί.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ ΤΗΣ ΒΙΩΣΙΜΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

4.1 ΠΡΟΣΦΑΤΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ

Η Επιτροπή Brundtland του 1987 όρισε την ανάπτυξη ως βιώσιμη, εφόσον ικανοποιεί τις ανάγκες του παρόντος, ιδίως τις ανάγκες των φτωχών του πλανήτη, χωρίς να θέτει σε κίνδυνο την ικανότητα των μελλοντικών γενεών να ικανοποιήσουν τις δικές τους ανάγκες. Αξιολογούμενες με βάση αυτόν τον ορισμό, οι πρόσφατες εξελίξεις δεν είναι σίγουρα βιώσιμες, όπως μαρτυρούν, για παράδειγμα, οι επιδεινούμενες ανισότητες, που επισημαίνονται, από το EuroMemo 2024.

Ένας σημαντικός παράγοντας μη βιωσιμότητας είναι η αυξανόμενη εμπορευματοποίηση, για παράδειγμα μέσω των ιδιωτικοποιήσεων. Οι ιδιωτικοποιήσεις ήταν η επιδιωκόμενη συνέπεια των νεοφιλελεύθερων πολιτικών που ακολουθήθηκαν στην ΕΕ, ιδίως υπό την εποπτεία της τρόικας κατά τη διάρκεια της κρίσης της ευρωζώνης⁹¹. Η εμπορευματοποίηση, με τη σειρά της, εξαρτάται από τις εγγενείς ανάγκες της συσσώρευσης κεφαλαίου για επέκταση των αγορών: εμπορευματοποιώντας όλο και μεγαλύτερα τμήματα της ζωής μας, του κόσμου, ακόμη και του μέλλοντος· στην τελευταία περίπτωση δημιουργώντας «πλασματικό κεφάλαιο», δηλαδή οικονομικές αξιώσεις επί του μέλλοντος⁹². Η δυναμική αυτή καθιστά απαραίτητη τη διαρκή οικονομική ανάπτυξη (growth) μετρούμενη με το δείκτη του ΑΕΠ, ο οποίος έτσι αποτελεί έκφραση ισχύος. Είναι πολύ πιθανό ότι αυτό εξηγεί γιατί κανένας άλλος δείκτης δεν μπόρεσε να τον αντικαταστήσει⁹³ παρά το γεγονός ότι άλλες μετρήσεις είναι πιο χρήσιμες για την παρακολούθηση της βιωσιμότητας.

Η υφέρπουσα εμπορευματοποίηση θα πρέπει να θεωρηθεί ως μία από τις σημαντικότερες προκλήσεις της βιώσιμης ανάπτυξης. Ένα σχετικό διαφωτιστικό παράδειγμα είναι ο καπιταλισμός της πλατφόρμας. Οι Jones κ.α. περιγράφουν την κλίμακα των προκλήσεων και των απειλών που αυτός θέτει «στο περιβάλλον, την απασχόληση, την κοινωνία των πολιτών, τον 'βίοκοσμο'» και

91 Ryner, M. (2015). Europe's ordoliberal iron cage: Critical political economy, the Euro area crisis and its management. *Journal of European Public Policy*, 22 (2), σσ. 275-294.

92 Stigendal, M. (2024, Σεπτέμβριος). Bringing in the actors and their relation of force. Παρουσιάστηκε στο 30ο συνέδριο της ομάδας EuroMemo, Βιέννη. <https://euromemo.eu/wp-content/uploads/2024/09/Bringing-in-relation-of-force-M-Stigendal.pdf>

93 Hořčica, A. (2024, Σεπτέμβριος). Economic Models and Sustainability in the Time of Polycrisis: The EU's Approach. Παρουσιάστηκε στο 30ο συνέδριο της ομάδας EuroMemo, Βιέννη. https://euromemo.eu/wp-content/uploads/2024/09/EuroMemo-Group-Conference-2024_en.pdf

τη δημοκρατία»⁹⁴.

Για την αποκατάσταση της καπιταλιστικής κερδοφορίας και της οικονομικής ανάπτυξης μετά τις κρίσεις της δεκαετίας του 1970, οι δεξιοί πολιτικοί προώθησαν τον νεοφιλελεύθερο μετασχηματισμό. Η επακόλουθη απορρύθμιση και η παγκοσμιοποίηση των αγορών άνοιξαν το δρόμο για ένα καθεστώς που κυριαρχείται από το χρηματιστικό κεφάλαιο. Λειτουργώντας σε παγκόσμια βάση, το κεφάλαιο απέκτησε πρόσβαση σε αφθονία φθηνής εργατικής δύναμης στον Παγκόσμιο Νότο και επίσης σε νέες πηγές ζήτησης μέσω της πρόσβασης στην αγοραστική δύναμη των καταναλωτών σε παγκόσμιο επίπεδο. Βασικά χαρακτηριστικά αυτού του καθεστώτος είναι ο πληθωρισμός της τιμής των περιουσιακών στοιχείων και οι τεράστιες ποσότητες χρέους, καθώς και η ληστρική και απερίσκεπτη κερδοσκοπία· όλα τα παραπάνω διευκολύνονται από τις νεοφιλελεύθερες επιδιώξεις για περαιτέρω απορρύθμιση.

Αυτό το καθεστώς συσσώρευσης είναι μια σημαντική αιτία της υπερθέρμανσης του πλανήτη, καθώς συνδέει τη μαζική παραγωγή στον Παγκόσμιο Νότο -συχνά σε συνθήκες κάτεργου- με τη μαζική κατανάλωση στον Παγκόσμιο Βορρά. Εξασφαλίζεται με χωροχρονικές σταθερές που κρατούν τον Παγκόσμιο Νότο υποταγμένο στον Παγκόσμιο Βορρά, αλλά και τους ηττημένους διαχωρισμένους από τους κερδισμένους σε απομονωμένες πόλεις⁹⁵. Οι επιχειρήσεις διαδικτυακών πλατφορμών συμβάλλουν καθοριστικά στη μετάδοση «περαιτέρω απαιτήσεων της εμπορευματικής κουλτούρας στα σπίτια και τις ζωές του πλήθους, δημιουργώντας προσδοκίες που οι εύποροι συνδρομητές δεν μπορούν να αντέξουν οικονομικά, τροφοδοτώντας έτσι την δημιουργία χρέους και απογοήτευσης»⁹⁶. Αυτό το εξαιρετικά πολύπλοκο και οργανικό πλέγμα σχέσεων έχει εντείνει την αλληλεξάρτηση μεταξύ παραγωγών και καταναλωτών, καθώς και μεταξύ των πιο εύπορων μητροπόλεων και μιας υπερχρεωμένης περιφέρειας κυρίως αγροτικών παραγωγών και παραγωγών πρώτων υλών. Ωστόσο, παρακινούμενη από τις προτεραιότητες της κερδοφορίας, προκαλεί τόσο την αύξηση της ανισότητας όσο και τις εκπομπές διοξειδίου του άνθρακα που οδηγούν στην υπερθέρμανση του πλανήτη. Κατά συνέπεια, οι προκλήσεις της βιώσιμης ανάπτυξης είναι εγγενείς στο σημερινό σύστημα του παγκοσμιοποιημένου καπιταλισμού.

94 Jones, B., Krings, B.-J. & Moniz, B. A. (2024, Σεπτέμβριος). Platform Capitalism as a Trojan Horse: Combating Big Tech Threats to European Civil Society. Παρουσιάστηκε στο 30ο συνέδριο της ομάδας EuroMemo, Βιέννη. https://euromemo.eu/wp-content/uploads/2024/09/The-Poly-Crisis-of-Big-Tech_31_8-OLD-WORD.pdf

95 Stigendal, M. (2024, Σεπτέμβριος).

96 Jones et al. (2024, Σεπτέμβριος).

Ωστόσο, οι προοπτικές του δυτικού καπιταλισμού να συνεχίσει αυτή τη μορφή επέκτασης φαίνονται δυσοίωνες. Στα συμπτώματα μιας επικείμενης επικίνδυνης διαστάσεων κρίσης περιλαμβάνονται: η εύθραυστη κερδοφορία, η χαμηλή αύξηση της παραγωγικότητας, η αδύναμη παραγωγή και τα χαμηλά επίπεδα παραγωγικών επενδύσεων στους ιστορικούς τόπους του προηγμένου καπιταλισμού, ιδίως μετά την κρίση του 2007-09. Καθώς το παραγωγικό κεφάλαιο και η «πραγματική» οικονομία δεν μπόρεσαν να συμβαδίσουν με την επέκταση του πλασματικού κεφαλαίου (χρηματοπιστωτικοποίηση), η μάζα και το μερίδιο των κερδών που πηγάζουν στο τοκοφόρο και κερδοσκοπικό κεφάλαιο αυξήθηκαν, δημιουργώντας έναν φαύλο κύκλο παραγωγικής παρακμής. Αυτή η διχοτόμηση μπορεί να εξηγήσει τη συνεχιζόμενη συσσώρευση χρηματοπιστωτικών ασταθειών και γεωπολιτικών εντάσεων σε παγκόσμια κλίμακα, οι οποίες «αναμφίβολα προκαλούν την απειλή μιας ταραχώδους δυναμικής που οδηγεί στο "συστημικό χάος"»⁹⁷.

Σε αυτή την κούρσα προς την απόλυτη εκμετάλλευση του κόσμου, εν μέσω οξυνόμενου γεωστρατηγικού ανταγωνισμού, η Ευρώπη μένει πίσω. Όπως περιγράφεται στο κεφάλαιο 2, αυτό είναι το μήνυμα της έκθεσης Ντράγκι, η οποία περιγράφει τη σοβαρή πτώση των ανταγωνιστικών επιδόσεων του ευρωπαϊκού κεφαλαίου σε σύγκριση με τις ΗΠΑ και την Ασία. Αυτή η «υπαρξιακή πρόκληση» που μπορεί να ξεπεραστεί μόνο με μια μαζική αύξηση των επενδύσεων. Ωστόσο, οι δημόσιες επενδύσεις είναι πολύ μικρές και τα δημοσιονομικά δόγματα της ΕΕ και των φιλοεπιχειρηματικών κυβερνήσεων δεν θα τους επιτρέψουν να αυξηθούν σημαντικά, διότι αυτό θα απειλούσε ενδεχομένως την καπιταλιστική ισχύ. Αντ' αυτού, ο Ντράγκι προτείνει φθηνότερες πιστώσεις, απελευθερωμένες αγορές και αυξημένα φορολογικά κίνητρα για την ενθάρρυνση των επενδύσεων από τις μεγάλες επιχειρήσεις της Ευρώπης. Συνεπώς, προτείνει μια μορφή προχωρημένου νεοφιλελεύθερου χρηματοπιστωτικού καπιταλισμού, ο οποίος είναι πιθανό να ενισχύσει περαιτέρω την κλιματική καταστροφή και την κοινωνική μη βιωσιμότητα. Επιπλέον, η απαιτούμενη αύξηση της κερδοφορίας θα επιδιωχθεί σίγουρα με μια απότομη αύξηση της εκμετάλλευσης του κόσμου της εργασίας.

Ωστόσο, με τα ήδη υψηλά ποσοστά εκμετάλλευσης σε πολλά μέρη της Ευρώπης -αγχωτικές συνθήκες εργασίας, χαμηλοί μισθοί, εργασιακή ανασφάλεια- το ποσοστό των ανθρώπων που είναι σε θέση να ικανοποιήσουν τις δικαιωματικές τους ανάγκες θα συνεχίσει να συρρικνώνεται. Ωστόσο, είναι

97 Murphy, S. & McMahon, C. (2024, Σεπτέμβριος). A Brussels Consensus? Qatargate and the (re)articulation of EU international Development governance. Παρουσιάστηκε στο 30ο συνέδριο της ομάδας EuroMemo, Βιέννη. https://euromemo.eu/wp-content/uploads/2024/09/-Murphy_McMahon_A-new-Brussels-Consensus_August-2024.pdf

επίσης σημαντικό να αναγνωρίσουμε ότι η δυσaréσκεια για τις συνθήκες αυτές δημιουργεί αποσταθεροποιητικές συγκρούσεις που πιθανότατα θα επιδεινωθούν αν δεν αλλάξουν τα πράγματα σε συστημικό επίπεδο. Για παράδειγμα, έχουν αρχίσει να προκύπτουν συγκρούσεις και κοινωνικοί αγώνες κατά της σκληροπυρηνικής ηθικής της πολύωρης και υψηλής έντασης εργασίας, που απαιτούν ο Elon Musk και άλλοι μεγιστάνες της gig economy.⁹⁸

4.2 ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΕΠΙΣΗΜΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Πέρα από τη φόρμουλα του Ντράγκι, η οποία αποτελεί τη λύση της ΕΕ για τις οικονομικές και κοινωνικές συνέπειες και την εμβάθυνση της διαρθρωτικής κρίσης που προκαλεί ο παγκοσμιοποιημένος καπιταλισμός⁹⁹, οι Murphy & McMahon ανέλυσαν την πολιτική αναπτυξιακής συνεργασίας της ΕΕ και διαπίστωσαν μια «σαφή στροφή από την ... τοπικά καθοδηγούμενη ανάπτυξη και την προώθηση των οικογενειακών δικαιωμάτων και αξιών προς έναν αυξανόμενο ευρωκεντρισμό ...». Υπάρχουν ενδείξεις ότι η ΕΕ απομακρύνεται από τις διεθνείς δεσμεύσεις για την αναπτυξιακή συνεργασία, προς περισσότερο ευρωκεντρικά συμφέροντα και την αυξημένη εναρμόνιση με την εξωτερική πολιτική των ΗΠΑ. Όπως συμπεραίνουν οι προαναφερθέντες, αυτό δεν αποτελεί καλό οιοδήποτε για την παγκόσμια συνεργασία για την επίτευξη και την ανάπτυξη των στόχων βιώσιμης ανάπτυξης (ΣΒΑ) σύμφωνα με τα πλανητικά όρια.

Οι σημερινές πολιτικές βασίζονται κυρίως στα ορθόδοξα οικονομικά, αποδίδοντας τις ρήξεις στις σχέσεις της αγοράς σε εξωγενείς διαταραχές των συνθηκών που απαιτούνται για την ομαλή εξέλιξη της ισόρροπης πορείας ανάπτυξης της αγοράς. Η ορθόδοξη οικονομική επιστήμη εθελουφλεί απέναντι στις μη βιώσιμες επιπτώσεις της εμπορευματοποίησης, ενώ επιδεινώνει τις επιπτώσεις της μειώνοντας την κλίμακα και το πεδίο εφαρμογής του κράτους πρόνοιας και, ως εκ τούτου, τη δυνατότητά του να αντισταθμίσει τις σκληρές επιπτώσεις της εμπορευματοποίησης. Υποστηρίζει ένα φιλελεύθερο πολιτικο-οικονομικό φαντασιακό το οποίο «λειτουργεί ως κάλυψη για τον ουσιαστικά αυταρχικό νεοφιλελεύθερο συγκεντρωτισμό, τη συγκέντρωση και την εδραίωση της καπιταλιστικής (κρατικής) εξουσίας και του κέρδους»¹⁰⁰. Ως εκ τούτου, η ορθόδοξη οικονομική επιστήμη θα πρέπει να γίνει αντιληπτή ως άλλη μια σημαντική πρόκληση για την αειφόρο ανάπτυξη. Οι συνέπειες αυ-

98 Jones κ.α. (2024, Σεπτέμβριος).

99 Murphy, S. & McMahon, C. (2024, Σεπτέμβριος).

τών των πολιτικών είναι εμφανείς, για παράδειγμα, στο Ηνωμένο Βασίλειο. Οι συντηρητικές κυβερνήσεις του 2010-24 διατήρησαν τη μακροοικονομική πολιτική λιτότητας καθ' όλη τη διάρκεια της 14ετούς θητείας τους¹⁰¹. Σύμφωνα με μια πρόσφατη έρευνα, περισσότεροι από 9 εκατομμύρια Βρετανοί είναι ευάλωτοι σε βαθμό που ο βιοπορισμός τους εξαρτάται από την πρόσβασή τους σε τράπεζες τροφίμων¹⁰². Δηλαδή, μπορεί να μην είναι σε θέση να καλύψουν τις βασικές δικαιωματικές τους ανάγκες, γεγονός που έρχεται σε πλήρη αντίθεση με την όλη ιδέα της βιώσιμης ανάπτυξης.

Τα νεοφιλελεύθερα κρατικά σχέδια, που υποστηρίζονται από την ορθόδοξη οικονομική επιστήμη και συχνά εφαρμόζονται από σοσιαλδημοκρατικά κόμματα, έχουν προωθήσει την επέκταση της συσσώρευσης κεφαλαίου σε όλο και μεγαλύτερη παγκόσμια κλίμακα. Η λογική τους καθιστά σχεδόν υποχρεωτική την αντιμετώπιση των ανθρώπων ως μεμονωμένων καταναλωτών αντί ως ισότιμων πολιτών που διεκδικούν την κάλυψη των δικαιωματικών τους αναγκών. Αυτή η τάση έχει «στήσει» το παιχνίδι του κοινωνικοπολιτικού ανταγωνισμού υπέρ των ελίτ. Αυτή η εξαιρετικά ασύμμετρη οργανική σχέση εξουσίας είναι ένα σημαντικό χαρακτηριστικό της σημερινής συγκυρίας: ευνοεί τους λίγους εις βάρος των πολλών και καθιστά τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα εύκολο στόχο κριτικής, ο οποίος αξιοποιείται κυρίως από τις δυνάμεις της Δεξιάς.

Η αναγωγή των ανθρώπων σε εξατομικευμένους καταναλωτές οδηγεί στο να κατηγορούνται τα θύματα της ανισότητας για την αδυναμία τους να ικανοποιήσουν τις ανάγκες τους. Με αυτόν τον τρόπο, το νεοφιλελεύθερο κρατικό σχέδιο αποδυναμώνει την προοδευτική αντίσταση και τις εναλλακτικές λύσεις. Ένας παράγοντας που συμβάλλει σε αυτό είναι ο τρόπος με τον οποίο νοσηματοδοτούνται οι ίδιοι οι άνθρωποι. Για παράδειγμα, ο Odorige¹⁰³ υποστηρίζει ότι δεν πρέπει να ομαδοποιούνται οι μετανάστες κάτω από την ταμπέλα

100 Murphy, S. & McMahon, C. (2024, Σεπτέμβριος).

101 Dymski, G. & Huaccha, G. (2024, Σεπτέμβριος). Exploring the Business Dynamics of West Yorkshire: A Bottom-UP System of Provisions Approach in the Context of European Polycrisis. Παρουσιάστηκε στο 30ο συνέδριο της ομάδας EuroMemo, Βιέννη. https://euromemo.eu/wp-content/uploads/2024/10/Dymski_Rethinking-Productivity-Slowdown-and-Levelling-Up-in-UK-regions.pdf

102 The Guardian (2024, Οκτώβριος). More than 9 million Britons vulnerable to reliance on food banks, research finds. <https://www.theguardian.com/society/2024/oct/09/britons-vulnerable-reliance-food-banks-research-finds>

103 Odorige, E. C. (2024, Σεπτέμβριος). An approach to Correcting the Flawed Interpretation of Migrants and Migration in our Common Future in the SDG 2030 Agenda. Παρουσιάστηκε στο 30ο συνέδριο της ομάδας EuroMemo, Βιέννη. https://euromemo.eu/wp-content/uploads/2024/09/Odorige_Our-home-together-SAFE.pdf

των ευάλωτων, καθώς αυτό μπορεί να μειώσει «τη συμβολή που έχουν οι μετανάστες στην ανάπτυξη τόσο στις χώρες προορισμού, διέλευσης όσο και στις χώρες προέλευσης». Επίσης, η πολιτική συνοχής της ΕΕ είναι τόσο έντονα βασισμένη στην εντοπιότητα που τείνει να αναδεικνύεται η μία πλευρά του διαχωρισμού, όπου ζουν οι χαμένοι της ανισότητας, ενώ οι κύριοι ένοχοι των εκπομπών ρύπων και της αυξημένης κατανάλωσης, που ζουν στις πιο εύπορες περιοχές, στην άλλη πλευρά του διαχωρισμού, διαφεύγουν του ελέγχου. Έτσι, οι μεγάλες προκλήσεις για τη βιωσιμότητα περιλαμβάνουν πολιτικές που συμβάλλουν στον διαχωρισμό νικητών και ηττημένων.

4.3 ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΕΣ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

Οι προτάσεις μας αφορούν, πρώτον, τη συνολική προοπτική, δεύτερον, τους δρώντες φορείς και, τρίτον, τις δομές. Και οι τρεις κατηγορίες είναι αλληλοεξαρτώμενες και αποσκοπούν στην επίτευξη μιας δίκαιης μετάβασης. Επιπλέον, οι προτάσεις μας ευθυγραμμίζονται με τις προσεγγίσεις για μια δίκαιη μετάβαση που «δίνει έμφαση στη σημασία της αναδιανομής της εξουσίας για την αντιμετώπιση της κοινωνικής φτώχειας» και «προωθεί μια ριζική αλλαγή του συστήματος και ασκεί κριτική στην καπιταλιστική τάξη»¹⁰⁴.

Πρώτον, δεν προτείνουμε τίποτα λιγότερο από μια αλλαγή παραδείγματος (με βάση την ορολογία του Kuhn), πέρα από την ορθόδοξη οπτική. Ένα νέο παράδειγμα θα πρέπει να περιλαμβάνει την αναγνώριση του τρόπου με τον οποίο η εμπορευματοποίηση, ιδιαίτερα όταν συνδυάζεται με πολιτικές λιτότητας, βαθιάει τη μη βιώσιμη ανάπτυξη. Το προτεινόμενο παράδειγμά μας κατανοεί τον καπιταλισμό υπό μία περιεκτική έννοια, που περιλαμβάνει τα ενδογενή αίτια της μη βιώσιμης ανάπτυξης, σε αντίθεση με την ορθόδοξη άποψη της οποίας η οπτική περιορίζεται στην κατανόηση των μηχανισμών της αγοράς και αντιμετωπίζει τα αίτια ως εξωγενή.

Δεύτερον, προτείνουμε πολιτικές που ενδυναμώνουν συλλογικά τους φορείς και αναγνωρίζουν την ανάγκη για βαθιές δημοκρατικές διαδικασίες. Για την επίτευξη της βιώσιμης ανάπτυξης οι φορείς πρέπει να κατανοηθούν και να παρουσιαστούν με τις πραγματικές τους δυνάμεις ή αδυναμίες. Όπως το θέτει ο Odorige, «η από κοινού επίτευξη ενός βιώσιμου μέλλοντος θα πρέ-

104 Maad, M. & Maukner, J. (2024, September). Policy Designs of a Just Transition in Austria – Testing potential outcomes with SFC Modeling. Παρουσιάστηκε στο 30ο συνέδριο της ομάδας EuroMemo, Βιέννη. https://euromemo.eu/wp-content/uploads/2024/09/SFC_model_JT_MAAD_MAUKNER.pdf

πει να σημαίνει την αναζήτηση εταίρων και τη δημιουργία κατηγοριών εταιρών»¹⁰⁵. Σχετικά παραδείγματα θα μπορούσαν να είναι η συμμετοχή ερευνητών με έδρα το πανεπιστήμιο σε σχέσεις συνδιαμόρφωσης και συν- δημιουργίας με κοινότητες και δημόσιες αρχές¹⁰⁶, ή ευρύτερα με όρους συμμαχιών γνώσης¹⁰⁷. Επιπλέον, είναι επείγον να αναγνωριστούν συλλογικές εκστρατείες όπως αυτές που αναφέρθηκαν παραπάνω σε σχέση με την εργασία σε πλατφόρμες¹⁰⁸. Οι ισχυρές ενώσεις είναι απαραίτητες για μια δίκαιη μετάβαση, όπως τονίζουν οι Maad και Maukner¹⁰⁹. Η κινητοποίηση των ανθρώπων σε συλλογικές προσπάθειες για την αντιμετώπιση των παγκόσμιων προκλήσεων απαιτεί επίσης κατανοητούς, συναφείς και διαφανείς δείκτες παρακολούθησης των στόχων βιωσιμότητας, όπως προτείνει ο Hořica¹¹⁰.

Τρίτον, η σημερινή μη βιώσιμη ανάπτυξη θα πρέπει να αντιμετωπιστεί δίνοντας πολύ μεγαλύτερη έμφαση στις ανάγκες, σύμφωνα με τον ορισμό της βιώσιμης ανάπτυξης, και ιδίως στην παραγωγή με γνώμονα τις ανάγκες. Όπως τονίζεται σε διαδοχικές προτάσεις κοινωνικής πολιτικής της ομάδας Euro-Memo για την αντιμετώπιση της κρίσης αναπαραγωγής, υποστηρίζουμε την προώθηση μιας οικονομίας (με γνώμονα τις ανάγκες), η οποία περιλαμβάνει τη φροντίδα με γνώμονα τις ανάγκες και όχι τα κέρδη. Όπως προτείνεται από τους Jones κ.ά. , στην περίπτωση του καπιταλισμού της πλατφόρμας αυτό θα ισοδυναμούσε με την «επανάταξη» των επιχειρήσεων στην κοινωνία, όπως υποστήριζε από παλιά ο Karl Polanyi, όπου θα υπήρχε μια ευρύτερη λογοδοσία απ' ότι αυτή που χαρακτηρίζει τη σχέση των σημερινών επιχειρήσεων με τους μετόχους και τους επενδυτές τους. Όπως έχει επισημανθεί σε προηγούμενες εκθέσεις της ομάδας Euro-memo, ο συνεργατισμός θα μπορούσε επίσης να αποτελεί ένα σημαντικό μονοπάτι προς τον εκδημοκρατισμό. Όπως προτείνουν οι Jones κ.ά. σχετικά με τον καπιταλισμό της πλατφόρμας, η ΕΕ θα πρέπει «να συντονιστεί με τα κράτη μέλη, τους φορείς του δημόσιου τομέα και τα συνδικάτα για τη δημιουργία ενός εναλλακτικού φορέα διαχείρισης περιουσιακών στοιχείων για τα είδη των δημόσιων κεφαλαίων που σήμερα διαχειρίζονται οι BlackRock, Vanguard και State Street»¹¹².

105 Odorige, E. C. (2024, Σεπτέμβριος).

106 Dymski, G. & Huaccha, G. (2024, Σεπτέμβριος).

107 Stigendal, M. (2024, Σεπτέμβριος).

108 Jones et al. (2024, Σεπτέμβριος).

109 Maad, M. & Maukner, J. (2024, Σεπτέμβριος).

110 Hořica, A. (2024, Σεπτέμβριος). Οπ.π.

111 Jones κ.α. (2024, Σεπτέμβριος)

112 Jones κ.α. (2024, Σεπτέμβριος)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: ΞΕΠΕΡΝΩΝΤΑΣ ΤΟΝ ΕΥΡΩΚΕΝΤΡΙΣΜΟ: ΑΠΟ ΤΗ ΓΕΩΠΟΛΙΤΙΚΗ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΟΙΚΟΛΟΓΙΚΗ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ

Οι σύγχρονες καπιταλιστικές κοινωνίες αντιμετωπίζουν μια «οικονομική και οικολογική κρίση τύπου «τανάλιας».¹¹³ Αν η οικονομική ανάπτυξη, που μετράται ως αύξηση του ΑΕΠ, μειωθεί ή δεν υλοποιηθεί, οι κοινωνικές δυσκολίες αυξάνονται, ενώ, αν η ανάπτυξη υλοποιηθεί, τα οικολογικά προβλήματα, όπως η υπερθέρμανση του πλανήτη και η απώλεια της βιοποικιλότητας, επιταχύνονται. Παρά τους ισχυρισμούς περί του αντιθέτου, η Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία (ΕΟΔ) δεν αποτελεί μια στρατηγική που να επιλύει το αδιέξοδο αυτής της «τανάλιας».

5.1 ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΙΣ ΟΙΚΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΤΥΧΕΣ ΤΗΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΑΣ ΠΟΛΥΚΡΙΣΗΣ

Οι εκπομπές διοξειδίου του άνθρακα από ορυκτά καύσιμα φθάνουν σε επίπεδα ρεκόρ παγκοσμίως το 2024. Ο παγκόσμιος προϋπολογισμός άνθρακα προβλέπει εκπομπές διοξειδίου του άνθρακα από ορυκτά καύσιμα ύψους 37,4 δισεκατομμυρίων τόνων το 2024, αυξημένες κατά 0,8% σε σχέση με το 2023.¹¹⁴ Με τις προβλεπόμενες εκπομπές από την αλλαγή χρήσης γης (όπως η αποψίλωση των δασών) ύψους 4,2 δισεκατομμυρίων τόνων, οι συνολικές εκπομπές CO₂ εκτιμάται ότι θα ανέλθουν σε 41,6 δισεκατομμύρια τόνους το 2024, από 40,6 δισεκατομμύρια τόνους το 2023. Οι στρατιωτικές δαπάνες του ΝΑΤΟ για το 2023 αντιστοιχούν σε 233 εκατομμύρια τόνους CO₂, δηλαδή σημειώνουν αύξηση κατά 15%.¹¹⁵ Την τελευταία φορά που επικράτησε πα-

113 Gronemann, J. (2024, April). Drei Fragen an Klaus Dörre: Warum gegen die Zangenkrise nur Klimagerechtigkeit hilft. Mein GrundEinkommen. <https://www.mein-grundeinkommen.de/magazin/klimagerechtigkeit-klaus-doerre>

114 ESSD (2024, Νοέμβριος). Global Carbon Budget 2024. <https://essd.copernicus.org/pre-prints/essd-2024-519/>; University of Exeter (2024, Νοέμβριος). Global Carbon Emissions Hit Record High in 2024 – Are We out of Time? <https://scitechdaily.com/global-carbon-emissions-hit-record-high-in-2024-are-we-out-of-time/>; United Nations Environment Programme (2024, October). Emissions Gap Report 2024. <https://www.unep.org/resources/emissions-gap-report-2024>

115 The global military expenditure increased by 6.8% and reached a record high of \$2443 billion. SIPRI (2024, Απρίλιος). Fact Sheet, Trends in World Military Expenditure. <https://www.sipri.org/publications/2024/sipri-fact-sheets/trends-world-military-expenditure-2023>

ρόμοιο επίπεδο συγκεντρώσεων CO₂, πριν από 3-5 εκατομμύρια χρόνια, η θερμοκρασία της Γης ήταν 2-3°C χαμηλότερη και η στάθμη της θάλασσας 10-20m υψηλότερη.¹¹⁶ Επιπλέον οι συγκεντρώσεις μεθανίου -που ευθύνονται για το 30% της υπερθέρμανσης του πλανήτη- αυξήθηκαν ταχύτερα τα τελευταία πέντε χρόνια από ό,τι οποιαδήποτε άλλη φορά από τότε που άρχισαν οι καταγραφές.

Οι ατμοσφαιρικές συγκεντρώσεις μεθανίου είναι σήμερα πάνω από 2,6 φορές υψηλότερες από ό,τι στην προβιομηχανική εποχή, εκ των οποίων περίπου τα δύο τρίτα οφείλονται στην αύξηση των εκπομπών μεθανίου από ανθρώπινες δραστηριότητες: εξόρυξη και χρήση ορυκτών καυσίμων, γεωργία, αποσύνθεση τροφίμων και οργανικών αποβλήτων σε χώρους υγειονομικής ταφής. Τρίτον, οι κίνδυνοι που σχετίζονται με τη φύση, όπως η ρύπανση, η βλάβη στα υδάτινα συστήματα, η διάβρωση του εδάφους και η απειλή ασθενειών, είναι εξίσου επιζήμιοι για την οικονομία με εκείνους που προκύπτουν από τους κλιματικούς κινδύνους.¹¹⁸ Λόγω της υπερεκμετάλλευσης του φυσικού περιβάλλοντος και της κλιματικής αλλαγής, τα δάση του Αμαζονίου, τα καναδικά (και πιθανώς τα ρωσικά) βόρεια δάση μετατρέπονται από δεξαμενή άνθρακα σε σημαντική πηγή εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα¹¹⁹, και οι πληθυσμοί της άγριας πανίδας έχουν σημειώσει μέση μείωση 73% από το 1970 έως το 2020¹²⁰. Ενώ το 2009 είχαν ξεπεραστεί τρία Πλανητικά Όρια, το 2015 είχαν ξεπεραστεί τέσσερα και το 2023 έξι από τα εννέα. Εάν σε αυτό προσθέσει κανείς τις κοινωνικές, οικονομικές, πλουτοπαραγωγικές και γεωπολιτικές πτυχές της πολυκρίσης¹²¹, είναι προφανές ότι βρισκόμαστε αντιμέτωποι με έναν πραγματικό κατακλυσμό.

116 World Meteorological Organization (2024, Μάρτιος). State of the Global Climate 2023. <https://wmo.int/publication-series/state-of-global-climate-2023>

117 Natur.de (2024, Σεπτέμβριος). Methan-Emissionen steigen so stark wie nie. <https://www.wissenschaft.de/erde-umwelt/methan-emissionen-steigen-so-stark-wie-nie/>

118 Inman, P. & Partington, R. (2024, Απρίλιος). Nature destruction will cause bigger economic slump in UK than 2008 crisis, experts warn. <https://www.theguardian.com/environment/2024/apr/25/nature-destruction-will-cause-bigger-economic-slump-in-uk-than-2008-crisis-experts-warn>

119 Byrne, M., Boos, W. & Hu, S. (2024). Elevation-dependent warming: observations, models, and energetic mechanisms. *Weather Climate Dynamics*, 5, pp. 763–777. <https://doi.org/10.5194/wcd-5-763-2024>

120 Ritchie, H. & Spooner, F. (2024, Οκτώβριος). The 2024 Living Planet Index reports a 73% average decline in wildlife populations — what’s changed since the last report? <https://ourworldindata.org/2024-living-planet-index>

5.2 Η ΑΝΑΓΚΗ ΝΑ ΞΕΠΕΡΑΣΤΟΥΝ ΟΙ ΕΥΡΩΚΕΝΤΡΙΚΕΣ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΠΡΑΣΙΝΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Για να απελευθερωθούν από την οικονομική και -οικολογική τανάλια, οι κοινωνίες που εκβιομηχανίστηκαν νωρίς, όπως αυτές της ΕΕ, πρέπει να ξεπεράσουν τον καταναγκασμό για συνεχή οικονομική ανάπτυξη και να στραφούν σε έναν τύπο οικονομικής ανάπτυξης προσανατολισμένης στις απαιτήσεις της βιώσιμης αναπαραγωγής της κοινωνίας, δηλαδή σε μια οικονομία της φροντίδας. Μια οικονομία της φροντίδας δεν θα έχει ως γνώμονα το κέρδος, αλλά θα επικεντρώνεται σε μια προσέγγιση με βάση τις ανάγκες¹²². Αυτό σημαίνει ότι η κοινωνική φροντίδα πρέπει να αποσυνδεθεί από την οικονομική ανάπτυξη. Επιπλέον, και αυτό είναι καίριας σημασίας, οι προσπάθειες για τη δημιουργία ενός «πράσινου καπιταλισμού», του οποίου η Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία (ΕΠΣ) αποτελεί σύμπτωμα, δεν αντιμετωπίζουν τις παγκόσμιες ανισότητες στην εξαιρετικά άνιση υπερκατανάλωση των φυσικών πόρων και των αποθεμάτων. Στην πραγματικότητα, βασίζονται σε αυτές τις ανισότητες. Τα φαινόμενα αυτά αποτελούν κληρονομιά της άνισης ανάπτυξης στο πλαίσιο του καπιταλισμού και της αποικιοκρατίας. Η διαιώνισή τους σχετίζεται με τη νεοαποικιοκρατία, τον ιμπεριαλισμό και τον ευρωκεντρισμό και αναπαράγει συνεχώς αυτές τις παγκόσμιες ασυμμετρίες στο πλαίσιο παγκόσμιων ιεραρχιών.

Αντιλαμβανόμαστε τον ευρωκεντρισμό ως έναν τρόπο σκέψης και δράσης που δομικά θέτει τα συμφέροντα των Ευρωπαίων πάνω από τα συμφέροντα των ανθρώπων στις οικονομικά ασθενέστερες χώρες αναπαράγοντας ιεραρχίες στις διεθνείς σχέσεις και δομές. Η Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία, η πολιτική της ΕΕ γενικότερα και οι στρατηγικές που προτείνονται στις εκθέσεις Letta και Draghi, η στρατηγική ατζέντα του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου, οι πολιτικές κατευθυντήριες γραμμές της Προέδρου της Ευρωπαϊκής Επιτροπής είναι συμπτώματα μιας τέτοιας ευρωκεντρικής οπτικής. Στον πυρήνα αυτών των στρατηγικών βρίσκονται συνήθως η απορρύθμιση, η προστασία των επενδύσεων και των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας και οι πολιτικές ανταγωνισμού για την ενίσχυση της θέσης της ΕΕ στις ιεραρχικές διεθνείς σχέσεις. Όπως έχει

121 Για παράδειγμα, τα δύο πρώτα χρόνια του πολέμου στην Ουκρανία προκάλεσαν εκπομπές 175 εκατομμυρίων τόνων CO₂e - περισσότερες από τις ετήσιες εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου των Κάτω Χωρών μαζί, που ισοδυναμούν με την κυκλοφορία 90 εκατομμυρίων νέων βενζινοκίνητων αυτοκινήτων ή την κατασκευή 260 μονάδων παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας με καύση άνθρακα ισχύος 200 MW η καθεμία. Στο: Initiative on GHG accounting of war [de Klerk L, S. M., Gassan-zade O, Korhuis A, Zibtsev S, Myroniuk V, Soshenskyi, O, Vasylyshyn R, Krakovska S, Kryshopt L]. (2024, Ιούλιος). Climate Damage Caused by 24 months of War in the Ukraine. <https://ukrainet.eu/2024/06/30/report-climate-damage-caused-by-russian-war-in-ua/>

ήδη υποστηριχθεί στο κεφάλαιο 2, αυτό όχι μόνο μας φέρνει πιο κοντά στην οικολογική κατάρρευση, αλλά αυξάνει τις παγκόσμιες γεωπολιτικές εντάσεις.

Ο Παγκόσμιος Βορράς, συμπεριλαμβανομένων των κρατών μελών της ΕΕ, έχει καταστρέψει το παγκόσμιο περιβάλλον και έχει συμβάλει μακράν περισσότερο στην υπερθέρμανση του πλανήτη. Οι πλουσιότεροι ευθύνονται για ένα εξαιρετικά μεγάλο μερίδιο των παγκόσμιων εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα. Από τον παγκόσμιο πληθυσμό, το ανώτερο 1% με βάση το εισόδημα προκαλεί υπερδιπλάσιες εκπομπές διοξειδίου του άνθρακα από ό,τι το κατώτερο 50%. Επίσης, στο εσωτερικό των ευρωπαϊκών χωρών οι διαφορές είναι τεράστιες¹²³. Σε μια παγκόσμια προοπτική, η προώθηση της πράσινης ανάπτυξης στην Ευρώπη μπορεί να επιδεινώσει αυτά τα προβλήματα. Ο λόγος είναι ότι οι βασικοί πόροι για τον πράσινο καπιταλισμό εξορύσσονται από τον Παγκόσμιο Νότο («πράσινος εξορυκτισμός»), και η εξόρυξη και η επεξεργασία των πόρων συμβάλλουν στο 90% περίπου της παγκόσμιας απώλειας βιοποικιλότητας¹²⁴. Για να είναι βιώσιμη, η παραγωγή και η κατανάλωση πόρων σε μια χώρα πρέπει να είναι γενικεύσιμες. Το ευρωπαϊκό επίπεδο και πρότυπο, συμπεριλαμβανομένου αυτού που προβλέπεται από την ΕΠΣ, δεν μπορεί να επεκταθεί σε παγκόσμιο επίπεδο λόγω των περιορισμένων πόρων και των περιορισμένων δεξαμενών απορρόφησης του πλανήτη. Αντ' αυτού, απαιτείται ένα οικονομικό και κοινωνικό μοντέλο στην Ευρώπη που θα συνδυάζει αποτελεσματικά την οικονομική ασφάλεια, την κοινωνική ευημερία, την ειρήνη και τη διατήρηση ή την αποκατάσταση της βιόσφαιρας, όχι μόνο για τους Ευρωπαίους, αλλά και για ολόκληρο τον πληθυσμό της γης.

5.3 Η ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΑ ΝΟΜΙΜΑ ΑΙΤΗΜΑΤΑ ΑΠΟΖΗΜΙΩΣΗΣ¹²⁵

Όπως αναγνωρίζεται από τις επανειλημμένες εκκλήσεις για αποζημίωση του οικολογικού χρέους των πλούσιων χωρών, και ιδίως του κλιματικού χρέους τους¹²⁶, που συζητήθηκαν πρόσφατα στην COP29 του Μπακού το 2024, η πε-

123 Oxfam International (2023, November). Climate Equality: A planet for the 99%. <https://policy-practice.oxfam.org/resources/climate-equality-a-planet-for-the-99-621551/>

124 UNEP IRP, κ.α. (2019). Global Resources Outlook 2019: Natural Resources for the Future We Want. IRP Reports. Nairobi, Kenya, UNEP United Nations Environment Programme. <https://www.resourcepanel.org/reports/global-resources-outlook-2019>

125 Με βάση το: Bond, P. (2024). Legitimate Reparations Demands for African Societies Suffering Unequal Ecological Exchange: Class, race, gender, generational justice and the pitfalls of resource-national consciousness (unpublished manuscript).

ριβαλλοντική αδικία έχει βαθιές ιστορικές ρίζες. Το ζήτημα των νόμιμων αιτημάτων αποζημίωσης συνδέεται με την ιδέα της άνισης ανταλλαγής, η οποία, κατά τη διατύπωση του Σαμίρ Αμίν, βασιζόταν στη διαφορετική εξαγωγή πλεονάσματος από φτωχές και πλούσιες χώρες που χρονολογείται από την εποχή του δουλεμπορίου¹²⁷. Ο Σαμίρ Αμίν ήταν επίσης επικριτής της συνεχιζόμενης εξόρυξης μη ανανεώσιμων φυσικών πόρων, η οποία προκαλεί ρύπανση και εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου και εξαρτάται από τη μεταναστευτική εργασία στα ορυχεία και την εκμετάλλευσή της, και τυπικά εξαρτάται από τον άμισθο ρόλο των γυναικών στην κοινωνική αναπαραγωγή. Τονίζοντας ότι το οικολογικό χρέος έχει πολλές συνιστώσες, όπως η απόρριψη τοξικών αποβλήτων, η δωρεάν διάθεση των υπολειμμάτων αερίων (διοξείδιο του άνθρακα, CFCs), η καταστροφή της βιοποικιλότητας, οι ενσώματες αντλήσεις θρεπτικών ουσιών και νερού, η ιδιοποίηση γενετικών πόρων («βιοπειρατεία») κ.λπ., η Joan Martinez Alier κατέληξε στο συμπέρασμα ότι δεν είναι δυνατόν να γίνει ακριβής απολογισμός¹²⁸. Ενώ οι υποστηρικτές των στρατηγικών αποσύνδεσης της πράσινης ανάπτυξης υποστηρίζουν ότι οι επιπτώσεις αυτές μπορούν να μετριαστούν στις τρέχουσες στρατηγικές, όπως είναι η ΕΠΣ, δεν υπάρχουν πολλά στοιχεία που να δείχνουν ότι αυτό συμβαίνει.

Κατά συνέπεια, υπάρχουν βάσιμοι λόγοι να υποστηριχθεί η αντι-εκμεταλλευτική προσέγγιση, που υιοθετούν πολλές οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών στον Παγκόσμιο Νότο. Αυτές συμφωνούν στο ότι κάποιος βαθμός εξορύξεων θα παραμείνει αναγκαίος, αλλά απαιτούν πρώτα να «από-αναπτυχθούν» τα σύγχρονα επίπεδα κατανάλωσης. Συνήθως υποστηρίζουν μικρο-αγώνες διεκδικήσεων οι οποίοι μπορούν περιοδικά να συγκεντρώνονται σε συνασπισμούς, όπως το κίνημα «Δικαίωμα να πούμε όχι!» για την μη απομάκρυνση των ορυκτών από το υπέδαφος (υποστηρίζεται από το Alternative Information and Development Centre), το Mining Affected Communities United in Action, ή το δίκτυο Women against Destructive Extraction (WoMin).

126 Martínez Alier, J. (2002). Ecological Debt and Property Rights on Carbon Sinks and Reservoirs. *Capitalism Nature Socialism*, 13(1), σσ. 115-119. <https://doi.org/10.1080/104557502101245404>

127 Amin, S. (2018). *Modern imperialism, monopoly finance capital, and Marx's law of value: monopoly capital and Marx's law of value*. NYU Press; Amin, S. (2019). *The long revolution of the global south: Toward a new anti-imperialist international*. Monthly Review Press.

128 Martínez Alier, J. (2003, Σεπτέμβριος). *Marxism, Social Metabolism and Ecologically Unequal Exchange*, Paper presented at Lund University Conference on World Systems Theory and the Environment.

5.4 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ: ΞΕΠΕΡΝΩΝΤΑΣ ΤΟΝ ΕΥΡΩΚΕΝΤΡΙΣΜΟ – ΠΡΟΣ ΜΙΑ ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ

Το χάσμα μεταξύ του τι απαιτείται για την προστασία του περιβάλλοντος με κοινωνικά βιώσιμο τρόπο και του τι έχει επιτευχθεί όχι μόνο έχει διευρυνθεί, αλλά και οι ευκαιρίες για πραγματική επίλυση προβλημάτων και για κοινωνικά και περιβαλλοντικά βιώσιμη ανάπτυξη έχουν μειωθεί. Αν έγιναν βήματα προς τη σωστή κατεύθυνση, αυτά έγιναν πολύ αργά, ήταν ασυνεπή και χωρίς επαρκή οικονομική υποστήριξη. Παρ' όλο που η οικονομική ανάπτυξη μετρούμενη σε ΑΕΠ έχει αποδειχθεί ότι καταστρέφει τα φυσικά μέσα διαβίωσης των ανθρώπων και το φυσικό τους περιβάλλον, παραμένει ο κεντρικός στόχος των πολιτικών της ΕΕ, καθώς παραμένει ενσωματωμένη στις επικρατούσες δομές. Η οικονομική και κοινωνική ευημερία εξακολουθεί να εξαρτάται από τη μόνιμη ανάπτυξη. Η υπέρβαση του ευρωκεντρισμού προϋποθέτει ότι οι μελλοντικές ευρωπαϊκές πολιτικές προσανατολίζονται στην αποφυγή της περιβαλλοντικής κατάρρευσης με κοινωνικά δίκαιο και αλληλέγγυο τρόπο¹²⁹. Αυτό περιλαμβάνει τη δραστική μείωση των εκπομπών που καταστρέφουν το κλίμα, της ρύπανσης και της υπερεκμετάλλευσης της βιόσφαιρας, καθώς και την κοινωνική και περιβαλλοντική δικαιοσύνη στο εσωτερικό και διεθνώς. Αυτό σημαίνει μια βαθιά αποδιάρθρωση και αναδιοργάνωση των υφιστάμενων παραγωγικών και αναπαραγωγικών δομών και την εγκαθίδρυση εκείνων των διαδικασιών που είναι απαραίτητες για την παγκόσμια περιβαλλοντική δικαιοσύνη. Παράλληλα, θα πρέπει να αναγνωριστούν τα αιτήματα των αυτοχθόνων πληθυσμών και να υποστηριχθεί ο μετασχηματισμός προς μια οικονομία της φροντίδας¹³⁰. Αυτό με τη σειρά του προϋποθέτει την εγκατάλειψη της εστίασης σε ένα διαρκώς αυξανόμενο ΑΕΠ ως αυτοσκοπό.

Το οικολογικό χρέος δεν μπορεί να νομιμοποιηθεί και να αποπληρωθεί, αλλά αποτελεί, ωστόσο, ένα ισχυρό επιχείρημα για μια πολιτική στροφή από τον ευρωκεντρισμό προς την παγκόσμια ευθύνη και την περιβαλ-

129 Βλ. Επίσης: European Environmental Bureau (2024, Νοέμβριος). CSO Joint Statement: The EU Commission must provide guarantees on climate, nature, and public health, ensuring the protection of people. <https://eeb.org/library/cso-joint-statement-the-eu-commission-must-provide-guarantees-on-climate-nature-and-public-health-ensuring-the-protection-of-people/>

130 Gusman, R. A. (2024, Σεπτέμβριος). Archiving Ancestral Knowledge to Co-Create New Economic Paradigms Lessons from the Mapuche peoples and landscapes of Chile. <https://medium.com/postgrowth/mapuche-landscapes-unveiled-archiving-ancestral-knowledge-for-tomorrows-community-economies-b2d02e33d088>; Lamas, I., Barca, S., Ferreira, B. S., & Yanez, I. (2021). *Ecofeminist Horizons. Ambiente & Sociedade*, 24, e0153.

λοντική δικαιοσύνη. Πέρα από τις αντισταθμιστικές «πληρωμές μετάνοιας», π.χ. για την προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή, τις απώλειες και τις ζημιές και την βοήθεια σε συνθήκες εκτάκτου ανάγκης από τις πρώην αποικιοκρατικές δυνάμεις, αυτό απαιτεί την υποστήριξη του Παγκόσμιου Νότου με τον μετασχηματισμό του παγκόσμιου εμπορικού καθεστώτος και τη χρήση των πόρων και των χρηματοπιστωτικών δομών για την παροχή κοινωνικής και περιβαλλοντικής δικαιοσύνης¹³¹. Αυτό περιλαμβάνει την ακύρωση των παράνομων χρεών, την ανάπτυξη της κοινής γνώσης, την παροχή έκτακτης βοήθειας και την επαναφορά της άγριας φύσης. Το σημαντικότερο, όμως, είναι ότι αυτό πρέπει να συνοδεύεται από τη μεταμόρφωση του ευρωπαϊκού οικονομικού μοντέλου, ξεπερνώντας τον προσανατολισμό της πράσινης ανάπτυξης. Αντ' αυτού, η βάση για την επίτευξη της παγκόσμιας περιβαλλοντικής δικαιοσύνης πρέπει να είναι ένα μοντέλο οικονομίας που βασίζεται στις ανάγκες και την οικονομία της φροντίδας, το οποίο θα μπορεί να επεκταθεί σε παγκόσμιο επίπεδο για να εγγυηθεί μια καλή ζωή για όλους.

131 Schmelzer, M., & Nowshin, T. (2023). Ecological reparations and degrowth: Towards a convergence of alternatives around world-making after growth. *Development*, 66(1), 15-22.

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ
ΝΙΚΟΣ ΠΟΥΛΑΝΤΖΑΣ